

**konštruktivismus
a pluralita
v histórii**

eugen zeleňák

KONŠTRUKTIVIZMUS A PLURALITA V HISTÓRII

Eugen Zeleňák

© Eugen Zelenák, 2011

Recenzenti

Ladislav Kvasz

Miloš Taliga

Jazyková redakcia

Viera Luptáková

Táto kniha vychádza v rámci grantu VEGA č. 1/0172/11 *Naratívny realizmus a konštruktivizmus* a v rámci zahraničného výskumného grantu *Narratologies* (2011 – 2013) realizovaného na Filozofickej fakulte Katolíckej univerzity v Ružomberku.

Vydalo Verbum – vydavateľstvo KU v Ružomberku

Tlač a väzba, grafická úprava

Vydavateľstvo Michala Vaška

Grafický návrh obálky

Peter Nosál

ISBN 978-80-8084-774-6

Obsah

Predslov	5
Úvod	7
1 Konštruktivizmus vo filozofii histórie	9
1.1 Filozofia histórie a obrat k jazyku	13
2 Arthur C. Danto a naratívne vety	16
2.1 Historická explanácia	16
2.2 Naratívne vety	21
2.3 Naratívne vety, naratívna organizácia a Dantova kniha	28
2.4 Záver	33
3 Hayden White a historické narácie	35
3.1 Filozofia dejín a skutočná história	36
3.2 Povaha historických narácií	40
3.3 Pluralita v histórii	46
3.4 Záver	50
4 Paul A. Roth a neurčitosť minulosti	52
4.1 Kritika naratívneho realizmu	53
4.2 Teoretické predpoklady a absencia „daného“	56
4.3 Neurčitosť minulosti a pluralita minulostí	61
4.4 Záver	66
5 O spôsobe danosti	68
5.1 Frege o zmysle a denotáte	68
5.2 Fregeovský pojem spôsob danosti	76
5.3 Záver	81
6 Konštruktivizmus a spôsob danosti minulosti	83
6.1 Naratívne vety a naratívna štrukturácia	84
6.2 Pluralita minulostí	91
6.3 Konštruktivistická téza	95
Záver	102
Summary	108
Literatúra	110
Register	120

Predslov

Hlavne od vydania *Metahistórie* (1973) Haydena Whita sa vo filozofii histórie dosť intenzívne diskutovalo o narativistickom pohľade na históriu. Po otázke historickej explanácie, v tomto prípade bol základnou prácou článok Carla Gustava Hempela *Funkcia všeobecných zákonov v histórii* (1942), išlo v podstate o druhú zjednocujúcu tému, ktorá zaplnila stránky hlavných časopisov z oblasti teórie a filozofie histórie. V posledných rokoch to však začalo vyzerať tak, že sa debata o historickej narácii vyčerpala a vo filozofii histórie zavládla tematická pluralita či dokonca zmätok. Je pravda, že konštruktivistické názory narativistov boli niekedy samotnými zástancami prezentované v nejasej a problematickej podobe. Sám viaceré ich závery odmietam a na iné sa pozerám podozrievavo. Napriek tomu si myslím, že v konštruktivistickú pozíciu možno nájsť niečo veľmi zaujímavé a podnetné. Len to treba podať zrozumiteľne a netreba sa púšťať do exhibície s paradoxnými bonmotmi. Medvediu službu narativizmu urobila tak obhajoba zo strany radikálnych priaznivcov, ako aj nekompetentná kritika. Niektoré kritické články boli jednoducho dezinterpretáciami. V tejto práci sa však nejdem púšťať do vyčerpávajúcej polemiky s krátkozrakými kritikmi. Mojm cieľom nebude predkladať protiargumenty voči výhradám proti konštruktivismu. V podstate sa podrobnejšie nepustím do priamej diskusie o argumentoch za a proti. Pokúsim sa skôr o pozitívnu cestu: ponúknem ústretový výklad časti konštruktivistickej pozície. Dúfam, že ten zachytí aspoň niečo z toho, čo je na tejto pozícii zaujímavé, podnetné a prijateľné. A možno konštruktivismus v tomto novom šate zaujme aj kritikov.

Myšlienku pozrieť sa na pointy konštruktivismu cez optiku fregeovskej dištinkcie medzi zmyslom (spôsobom danosti) a denotátom som už využil v predchádzajúcom článku (Zeleňák 2010). Niečomu podobnému sa venujem aj v ďalších dvoch nepublikovaných manuskriptoch. Toto je však môj prvý rozsahovo väčší pokus využiť fregeovský pojem *spôsob danosti* na výklad konštruktivistických názorov troch autorov z filozofie histórie. Za podnetné diskusie o danej problematike a za konkrétne pripomienky k textu knihy, resp. za komentáre k vyššie spomenutým rukopisom, ktoré prispeli k formovaniu mojich

názorov, vďačím viacerým ľuďom. V prvom rade je to Paul Roth. Ak si dobre spomínam, on mi napríklad navrhol preskúmať epistemický pohľad na pojem spôsob danosti. Nebyť toho, moje úvahy by sa zrejme vykoľajili do „učebnicového“ reifikujúceho výkladu tohto pojmu. Ďalej ďakujem Milošovi Taligovi, Ladislavovi Kvaszovi, Frankovi Ankersmitovi, Hermanovi Paulovi, Danielovi Seldenovi a Orvilovi Canterovi. Za konštruktívne námietky vďačím aj účastníkom mojej „work in progress“ prezentácie na University of California, Santa Cruz v máji 2011. Zodpovednosť za prípadné chyby v texte je, samozrejme, len moja.

Obávam sa, že viaceré výstižné pripomienky, ktoré som dostal od vyššie uvedených ľudí, som dodnes nedokázal uspokojivo zohľadniť a už vôbec nie vyriešiť. Problematické sú napríklad moje odvolania sa na „tú istú časť minulosti“, na „rôzne“ historické práce, na „rovnakú prijateľnosť“ historických prác a pod., ktoré by si vyžadovali presnejšiu charakteristiku. S danými otázkami sa mi hádam podarí lepšie vyrovnáť v plánovanej aplikácii interpretačného rámca z tejto práce na konkrétny príklad zo slovenskej historickej spisby. Absencia prípadovej štúdie je mimochodom jednou zo slabín predkladanej knihy. Avšak bez pomoci nejakého historika som si netrúfol pustiť sa do tohto projektu.

Za výborné pracovné podmienky, tvorivú atmosféru, ako aj podporu pri príprave knihy ďakujem spolupracovníkom z Katedry filozofie na Filozofickej fakulte Katolíckej univerzity v Ružomberku. Vydanie bolo možné aj vďaka finančnej podpore z grantu VEGA č. 1/0172/11 *Naratívny realizmus a konštruktivizmus* a zo zahraničného výskumného grantu *Narratologies* (2011 – 2013) realizovaného na FF KU v Ružomberku. Nakoniec, najväčšia vďaka patrí mojej rodine. Knihu venujem rodičom.

Rimavská Sobota, 29. august 2011

Úvod

Predkladaná kniha je pokusom o nový a ústretový výklad istej konštruktivistickej myšlienky v oblasti filozofie histórie. Po predstavení a analýze názorov troch filozofov histórie sformulujem tzv. konštruktivistickú tézu, podľa ktorej tú istú časť minulosti možno priblížiť vo viacerých alternatívnych, no rovnako prijateľných historických prácach. Takéto šírenie sa plurality v histórii je podľa niektorých kritikov neakceptovateľné. Po uvedení sémantického postrehu o dištinkcii medzi zmyslom a denotátom však ponúknem nový pohľad na konštruktivistickú tézu. V podstate ju navrhнем vyložiť cez optiku rozlíšenia medzi zmyslom a denotátom. Reinterpretácia by v danej podobe mala predstaviť konštruktivizmus v lepšom svetle.

Konkrétnejšie pôjde o nasledovné. V prvej kapitole umiestnim konštruktivistickú pozíciu do kontextu diskusií prebiehajúcich vo filozofii a teórii histórie. V nasledujúcich troch kapitolách postupne predstavím názory Arthura Danta, Haydena Whita a Paula Rotha. Každý z nich obhajuje istú verziu plurality v histórii. Danto poukazuje na to, že tú istú udalosť možno opísať rôznymi naratívными vetami, White hovorí o rôznych historických naráciách o tej istej minulosti a Roth dokonca o neurčitosti a pluralite minulostí. Je teda zrejme, že tieto pozície sa od seba líšia. Dantove myšlienky sú najmenej radikálne a nestali sa predmetom intenzívnejšej kritiky. Tá sa ušla až Whitovej koncepcii, ktorá bola v posledných desaťročiach, spolu s teóriou Franka Ankersmita, zrejme najdiskutovanejšou pozíciou vo filozofii histórie. Zásadný posun robí Roth, keď namiesto množenia zobrazení hovorí o pluralite minulostí. Konštruktivistická téza, ktorú v práci sformulujem, vystihuje hlavne *dôsledok* názorov Danta a Whita. Hovorí totiž o tom, že tú istú časť minulosti môžu rovnako prijateľným spôsobom zobrazit' navzájom konkurenčné historické práce. Toto je pre niektorých autorov problematická pozícia, ktorú obviňujú z relativizmu, zo stotožňovania histórie s umeleckou literatúrou, z prelínania faktov a fikcie a celkovo ju považujú za zneváženie práce historikov.

Cieľom tejto knihy je predstaviť konštruktivistickú tézu ako prijateľnú. Pre splnenie cieľa sa však nepustím do vyvracania námietok kritikov konštruktivizmu. Na prijateľnosť konštruktivistickej tézy pouká-

žem inak. Pokúsim sa vyložiť ju cez priezor istého postrehu o tom, ako sa jazyk vzťahuje k realite. V piatej kapitole preto priblížim Fregeho sémantickú dištinkciu medzi zmyslom a denotátom a získaný pojem *spôsob danosti* (fregeovský zmysel) využijem na novú interpretáciu konštruktivizmu. Vychádzam pritom z predpokladu, že fregeovská dištinkcia je minimálne z hľadiska jadra polemiky medzi konštruktivistami a ich kritikmi neproblematická. Konštruktivistickú tézu teda navrhnem chápať nasledovne: tej istej časti minulosti môžu zodpovedať rôzne spôsoby danosti. Uvedená formulácia by mala umožniť vnímať konštruktivizmus vo filozofii histórie pozitívnejšie. Takže snád' aj kritici by mohli uznať, že táto pozícia je minimálne menej kontroverzná, ako sa im zdalo na prvý pohľad.

1 Konštruktivismus vo filozofii histórie

Vo viacerých oblastiach filozofie až dodnes prebiehajú diskusie venované otázke realizmu. S veľkou dávkou zjednodušenia možno situáciu predstaviť nasledovne. Debata sa zameria na vybranú entitu, napr. na nejakú subatomárnu časticu, na všeobecninu alebo na morálnu hodnotu. Priaznivci realizmu potom obhajujú existenciu príslušnej entity alebo možnosť dosiahnuť pravdivé poznanie o príslušnej entite. Ich oponentmi bývajú zástancovia antirealizmu, inštrumentalizmu či konštruktivismu. Tí väčšinou kritizujú niektorý z realistických ideálov. Pochybujú o existencii niektorých entít alebo minimálne o ich poznateľnosti. Jedna z najzaujímavejších diskusií medzi realistami a antirealistami (konštruktivistami, konštruktívnymi empiricistami) je na pôde filozofie vedy. Realizmus sa tu v podstate chápe ako stanovisko, podľa ktorého entity, o ktorých hovoria najlepšie vedecké teórie, aj skutočne existujú a veda sa usiluje o pravdivé zobrazenie reality. Podľa realistov sa skutočnosť skladá z určitých entít riadených zákonitosťami a cieľom vedeckých teórií je podať pravdivý obraz toho, z čoho sa skladá a čo sa v nej deje. Na druhej strane antirealisti poukazujú na to, že ani úspech najlepších vedeckých teórií nemusí byť zárukou toho, že pravdivo zachytávajú dianie v realite. Ako na to poukazujú príklady z minulosti, mnohé teórie, úspešne predpovedajúce prírodné procesy, ale aj výsledky experimentov, sa nakoniec ukázali ako doslovne nepravdivé. Predpokladali existenciu takých entít, ktoré neexistujú (napr. flogistón). Preto antirealisti hovoria skôr o tom, že vedecké teórie možno chápať iba ako viac či menej úspešné nástroje na interakciu so svetom (nie ako pokusy pravdivo opísať realitu), alebo ako hovorí Bas van Fraassen, vedecké teórie opisujú pravdivo nanajvýš pozorovateľné veci a udalosti (pozri van Fraassen 1980, s. 12, Curd, Cover 1998, časť 9). Na pôde filozofie vedy a filozofie vo všeobecnosti prebieha i ďalšia diskusia, ktorá sa občas prelína aj s práve načrtnutou debatou. V nej sa nepolemizuje iba o pravdivosti či úspešnosti vedeckých teórií, ale hlavne o takých veciach, ako sú konceptuálne rámce, jazykové hry a niekedy dokonca konštrukcia sveta pomocou jazyka (pozri Searle 1995, Sýkora 2008). Analogické výmeny názorov existujú aj v teórii a filozofii histórie. Aj tu sa aktéri sporia jednak o otázkach možnosti

dosiahnuť pravdivé poznanie minulosti, ale aj o vplyve konceptuálnych nástrojov na historickú prácu.

O profesionalizácii histórie alebo o etablovaní histórie ako vedy sa hovorí najmä v súvislosti s 19. storočím. Centrálnou postavou tohto procesu bol pruský historik Leopold von Ranke. Práve s ním sa zvykne spájať snaha o zvedčenie postupov v rámci histórie a formulovanie historickej metódy: detailná kritika prameňov, opis minulosti bez predsudkov, rešpektovanie faktov, podriadenie sa historika dokumentom, pravdivé a objektívne zobrazenie udalosti tak, ako sa stala (*wie es eigentlich gewesen ist*) (White 1973, s. 166, Lorenz 2009) Na tomto mieste nie je dôležité, či Ranke naozaj presadzoval to, čo sa s ním zvykne spájať. Podstatný je fakt, že tieto, možno niekedy zjednodušené myšlienky sa začali medzi teoretikmi považovať za „pravidlá“ skutočnej histórie. Stali sa jadrom toho, čo môžeme nazvať tradičný pohľad na históriu. Kľúčové sú pramenné materiály a fakty, ktoré sa z nich získajú. Tie by sa mali v dielach čo najvernejšie zobrazit' a historik by sa mal vyhýbať externým vplyvom a subjektívnym predsudkom. Historik by mal ostať v úzadí a cez historické dielo, ktorého ambíciou je podať pravdivý obraz minulosti, by mali prehovoriť fakty.

V druhej polovici 20. storočia, predovšetkým od 70. rokov, sa začali množiť pochybnosti o takomto tradičnom pohľade na prácu historika. Síce aj predtým sa občas vyskytli odlišné názory poukazujúce napríklad na úlohu historikovej imaginácie (Collingwood 1946) alebo na rolu historikových predpokladov a záujmov (Becker 1932). Avšak väčšiu pozornosť si získali až postrehy Louisa O. Minka, Haydena Whita, Franka Ankersmita a ďalších narativistov, ktorí upozorňovali na podstatný vplyv historika a najmä ním použitej formy a jazyka na výsledok jeho práce (pozri Mink 1987, White 1973, Ankersmit 1983). Uvedení oponenti tradičného pohľadu odmietali vnímať historické diela len ako objektívne zachytenia faktov z pramenných materiálov. Historické diela boli podľa nich výsledkom dôležitej konštrukčnej aktivity. Preto sa niekedy ich názory zvyknú označovať aj za *konštruktivistické*. (V literatúre sa tiež bežne používajú iné pomenovania: narativizmus, dekonštruktivizmus, postmodernizmus.)

Voči spomínanému chápaniu histórie vystúpili viacerí historici a filozofi histórie. Niektorí poukazovali na čiastkové problémy v názoroch

konštruktivistov, iní celkovo odmietli takéto smerovanie úvah o histórii a snažili sa hájiť pohľad blízky tradičnému. Autori ako Geoffrey R. Elton a Gertrude Himmelfarbová zopakovali, že základom práce historika je práca s pramennými materiálmi a uvádzanie faktov. Zavrhli inšpiráciu teoretickými rámcami, módnymi koncepciami z filozofie či literárnej teórie a zdôrazňovali potrebu vyhýbať sa akýmkoľvek predsudkom a vonkajším vplyvom (Elton 1991, Himmelfarbová 1992). Ďalší historik Richard Evans dokonca obvinil niektorých konštruktivistov (v jeho slovníku to boli postmodernisti) z toho, že sú intelektuálni barbari, ktorí chcú uškodiť histórii (Evans 1997, s. 8). Medzi konkrétnejšie výhrady však patrili obvinenia, že konštruktivizmus vedie k neprijateľnému relativizmu, k zotieraniu hraníc medzi faktom a fikciou a k stotožňovaniu histórie s umeleckou literatúrou (Mandelbaum 1980, Kansteiner 1993, s. 278, Zagorin 1999, s. 18).

Keďže konštruktivizmus je heterogénny prúd s množstvom viac či menej radikálnych autorov, isté výhrady boli v zásade opodstatnené. Niektorí autori, hlavne tí pod vplyvom postmodernizmu a dekonštruktivizmu, sa akoby vyžívali v paradoxných vyjadreniach popierajúcich existenciu minulosti a vo výzvach na experimentovanie s literárnymi technikami (Jenkins 1997, Munslow 2010, kap. 10). Iní konštruktivisti sa skôr len snažili poukázať na naivnosť niektorých empiricistických a realistických predpokladov. Upozorňovali, že historické diela nie sú priamočiare záznamy minulosti či dát z prameňov a že v histórii zohráva podstatnú rolu aj samotný historik a ním dodávané pojmy a rámce.

Celkom výstižnú charakteristiku konštruktivizmu vo filozofii histórie ponúka Brian Fay. O zástancoch tejto koncepcie hovorí:

... poukázali na spôsoby, akými historici selektujú udalosti, ktoré by mali byť v naratívnom podaní (vlastne na to, ako sa z príhod stávajú historické udalosti iba vďaka tomu, že sú začlenené do určitého naratívneho rámca); ako historici pripisujú dôležitosť udalostiam ich umiestnením do nejakého naratívneho kontextu; a ako samotní historici (a nie Realita) rozhodujú o tom, akú základnú formu bude mať rozprávanie. Historické narácie boli z časti považované za výsledok historikovej imaginácie a ich význam sa neodvodzoval iba z takzvaných faktov, ktoré opisovali, ale z naratívnej formy, do ktorej historici umiestňovali „fakty“. (Fay 1998, s. 5)

Dovolím si krátky komentár na okraj uvedeného citátu. Fay tu veľmi citlivo a pozorne zachytáva jadro konštruktivistického pozície (aspoň tej, ktorú možno identifikovať napr. u Whita): historické narácie sú *sčasti* vnímané ako produkt predstavivosti; dôležité nie sú *iba* fakty. Kritici konštruktivizmu (napr. G. Himmelfarbová, P. Zagorin) často úmyselne alebo nevedome zabúdajú na tieto „drobné“ špecifikácie. Potom im vychádza, že konštruktivisti hovoria o historických dielach ako o produktoch predstavivosti, ktoré nezohľadňujú fakty. Z takejto dezinterpretácie konštruktivizmu im samozrejme vyplýva, že sa tu stiera rozdiel medzi faktom a fikciou, ako aj medzi históriou a umeleckou literatúrou.¹ Aj keď pozorný čitateľ prác Whita a podobných autorov odhalí neopodstatnenosť práve uvedených námietok, napriek tomu tu stále ostáva kritická výhrada, že konštruktivizmus vedie k relativizmu. V tejto práci sa zameriam hlavne na dôsledok konštruktivizmu – pluralitu historických prác –, ktorý motivuje kritikov k takémuto obvineniu.

Ako ukážem pri rozbere jednotlivých konštruktivistických pozícií, je pravdou, že rozoberaní autori vítajú istý druh plurality v histórii. Ako sa neskôr ukáže, keďže odmietajú existenciu fixných, vopred daných štruktúr a významov, ktoré by historici mali objaviť, argumentujú, že v skutočnosti tieto štruktúry a významy do diel dostávajú historici.² Až historici ich vtlačajú do výsledných historických narácií. Konštruktivistom navyše nie je cudzia ani myšlienka, že rôzni historici môžu do svojich prác o tej istej časti minulosti vtlačiť odlišné štruktúry. Práve uvedené myšlienky vedú kritikov konštruktivizmu k námietke, že táto koncepcia je relativistická. (Výhrady kritikov budú zrozumiteľnejšie po predstavení konkrétnych konštruktivistických názorov v ďalších kapitolách.)

¹ To, že tu zo strany kritikov konštruktivizmu ide o chybný výklad, bude, dúfam, jasné z kapitol o Dantovi a Whitovi. White napríklad opakovane hovorí o tom, že historické práce sa odvolávajú na nefiktívne udalosti. O spoločných črtách a rozdieloch medzi historickými prácami a dielami umeleckej literatúry pozri (Jančovič 2010).

² Istou výnimkou je Danto. Aj keď myšlienky z jeho hlavnej knihy, ktorej sa tu budem venovať, majú jasné konštruktivistické dôsledky, v rozhovore z 90. rokov hovorí, že zastáva naratívny realizmus. K uvedenej problematike sa ešte vrátim v šiestej kapitole.

V mojej práci sa samozrejme nemôžem venovať všetkým postrehom z relatívne rozmanitého spektra ideí konštruktivizmu.³ Názory troch vybraných autorov preto predstavím takým spôsobom, aby som ukázal, ako vedú k záveru o určitej pluralite v histórii. V centre pozornosti práce bude teda predovšetkým takzvaná *konštruktivistická téza: tú istú časť minulosti možno priblížiť viacerými alternatívnymi, no rovnako prijateľnými historickými prácami*. Danú tézu budem považovať za záver konštruktivizmu, na ktorý poukazujú jeho kritici, keď konštruktivizmus označujú za relativistickú pozíciu. Cieľom práce bude predstaviť a reinterpretovať práve túto tézu.

1.1 Filozofia histórie a obrat k jazyku

Doteraz som konštruktivizmus predstavil tak, že som ho zasadil do kontextu polemiky s priaznivcami tradičného (možno povedať aj realistického) pohľadu na históriu (pozri tiež Fay 1996, kap. 9). V literatúre však možno naraziť aj na iný spôsob vykreslenia nástupu konštruktivistických myšlienok. To, čo sa udialo vo filozofii histórie najmä od 70. rokov 20. storočia, sa zvykne označovať za *obrat k jazyku* (linguistic turn) v tejto oblasti filozofie. Napríklad Fay hovorí: „Je zrejmé, že asi pred dvadsiatimi piatimi rokmi (príhodným dátumom je rok 1973, keď bola publikovaná *Metahistória* Haydena Whita) došlo v teórii a filozofii histórie k dôležitej zmene: k takzvanému ‚obratu k jazyku‘.“ (Fay 1998, s. 2) Podobne aj Richard T. Vann (v článku publikovanom v roku 1995) hovorí o obrate k jazyku, ktorý nastal asi pred dvadsiatimi rokmi. Podľa neho tu išlo o zmenu paradigmy, ktorá mala za následok, že do centra pozornosti sa dostal „jazyk historikov“ (Vann 1995, s. 69).

Predovšetkým v súvislosti s autormi ako Mink, White a ich nasledovníkmi sa zvykne (vo filozofii histórie) hovoriť o obrate k jazyku. Títo autori otočili svoju pozornosť na formu historických prác, na ja-

³ Problematike narativizmu (konštruktivizmu) v histórii bolo v roku 2009 venované druhé číslo časopisu *Forum Historiae* (dostupné na <http://www.forumhistoriae.sk>). Jednotlivým autorom alebo aspektom tohto prúdu sa v našom jazykovom prostredí v poslednej dobe venovali napríklad práce (Šuch 2003), (Šuch 2009), (Šuch 2010), (Černík 2008), (Dvorský 2009), (Šima 2009), (Zeleňák 2007), (Zeleňák 2009). Pozoruhodná je tiež práca historika L. Vörösa, ktorá sa venuje teoretickým úvahám o úlohe kategórií a konštrukcie v histórii, ale predkladá aj prípadovú štúdiu (Vörös 2010).

zykové prostriedky využívané v histórii a na podobnosti medzi históriou a literatúrou, najmä čo sa týka naratívnej štruktúry používanej pri prezentácii. Napríklad White (ako bude zrejmé z tretej kapitoly) sa inšpiroval postrehmi z literárnej teórie, poukázal na to, že konkrétne historické diela majú spravidla podobu nejakého druhu príbehu (komédia, tragédia a pod.) a že pri tvorbe diel sú určujúce rečnícke figúry (metafora, synekdocha a pod.). Je nesporné, že do teórie histórie tak preniklo niečo z inštrumentária literárnej teórie.⁴

Ale ide tu naozaj o obrat k jazyku? Nedávno sa vyskytli určité pochybnosti: „,[O]brat k jazyku vo filozofii histórie“ je pozoruhodný tým, že sa ho takmer nedotkol obrat k jazyku z filozofie, v rámci ktorého dominovala filozofia jazyka. Zdá sa, že veľkú časť nedávnej filozofie histórie v skutočnosti určoval obrat k literárnemu a nie obrat k jazyku.“ (Ankersmit, Malpas 2010, s. 242, pozri aj Malpas 2010, s. 329, pozn. 4) Toto je veľmi zaujímavý a primeraný postreh. Na takých autorov ako White je skutočne výstižnejšie nahliadať ako na stúpcov *obratu k literatúre* alebo *obratu k narácii*. Ved' predsa jeho inšpirácie a pojmy pramenili hlavne z oblasti literárnej teórie a navyše sa White primárne zameriaval na naratívny aspekt historických diel. Do istej miery možno dokonca povedať, že spolu s mnohými ďalšími konštruktivistami zanedbával otázky vzťahu medzi jazykom a svetom, otázky, ktoré by sa venovali témam referencie či fungovaniu jazyka, jednoducho otázky, ktoré si kládli analytíci filozofi jazyka. Pre väčšinu konštruktivistov boli dôležitými inšpirácie z teórie literatúry, zo štrukturalizmu a postštrukturalizmu, ale zdá sa, že skoro vôbec nesledovali problémy, ktoré riešili Gottlob Frege, Bertrand Russell, Ludwig Wittgenstein, John Searle, Saul Kripke a ďalší filozofi jazyka. Minimálne sa tomu neve-

⁴ Zaujímavé by bolo preskúmať aj to, nakoľko sa narativizmus (konštruktivizmus) vo filozofii histórie inšpiroval konkrétnosťami naratológie, čiže teórie venovanej skúmaniu narácií. Napríklad jedna z hlavných postáv naratológie, Gérard Genette, analyzuje košatú štruktúru aspektov narácií: čas (tense), spôsob (mood), rod (voice); a v rámci času ďalej poriadok (order), trvanie (duration), frekvenciu (frequency) atď. (Genette 1980) Nezdá sa mi, že by sa autori ako White snažili systematicky preskúmať historické diela cez optiku týchto kategórií, skôr len voľnejšie nadväzujú na dianie v oblasti literárnej teórie. I keď nedávno sa napríklad Alun Munslow vo svojej práci (Munslow 2007) pokúsil na históriu aplikovať práve aparát Genetta.

novali vo svojich prácach. Preto sa natíska myšlienka, že všeobecnejší obrat k jazyku (reflektujúci otázky a závery analytických filozofov jazyka) v úvahách o histórii ešte nenastal.

Jednou z pozoruhodných výnimiek je dielo Franka Ankersmita s jeho rozlíšením medzi jednotlivými vetami, ktoré iba opisujú, a celými historickými prácami, ktoré reprezentujú minulosť. Uvedenú dištinkciu, a teda jadro jeho koncepcie, možno vykladať ako pokus preskúmať dva rozdielne spôsoby vzťahovania sa jazyka historických prác k realite. Niektoré typy výrazov priamo referujú (opisujú realitu), iné sú tiež o realite, ale sú s ňou v „kontakte“ komplikovanejším spôsobom (Ankersmit 2001, Ankersmit 2010). Názory na to, aký je vzťah medzi historickou prácou a minulosťou, ktoré ponúkam v závere knihy, sú do istej miery ovplyvnené aj Ankersmitovými myšlienkami.

Ako súvisí predkladaná práca s obratom k jazyku? Okrem predstavenia troch konštruktivistických pozícií (s dôrazom na záver o pluralite v histórii) a snahy o reinterpretáciu konštruktivistickej tézy je ambíciou knihy preniesť jednu pointu z filozofie jazyka do výkladu niektorých myšlienok z filozofie histórie. Konkrétne sa budem odvolávať na fregeovskú dištinkciu medzi zmyslom a denotátom a aplikovať ju na konštruktivistickú tézu. Ostáva mi len dúfať, že toto prepojenie filozofie jazyka a filozofie histórie by mohlo byť súčasťou plodného obratu k jazyku v úvahách o histórii.

2 Arthur C. Danto a naratívne vety

Minulosť sa možno nemení, ale náš spôsob jej organizácie áno. (Danto 1985a, s. 166 – 167)

Témy historickej explanácie a narácie patrili vo filozofii histórie 20. storočia k najviac diskutovaným otázkam. S istým zjednodušením možno povedať, že prvá téma dominovala do 60. či 70. rokov 20. storočia a následne sa pozornosť filozofov obrátila hlavne k problematike narácie. Kniha Arthura C. Danta *Analytická filozofia histórie* (*Analytical Philosophy of History*) z roku 1965, neskôr vydaná aj ako súčasť rozšírenej knihy *Narácia a poznanie* (*Narration and Knowledge*) v roku 1985, sa venuje obom témam.¹ Vyjadruje sa k tomu, ako podať historické vysvetlenie, ale zároveň jasne poukazuje na to, že naratívna reprezentácia minulosti so sebou prináša viaceré zaujímavé otázky, a teda v istom zmysle predznamenáva, že týmto smerom by sa mal sústrediť záujem filozofov v najbližšom období.

V tejto kapitole najskôr predstavím Dantov pohľad na historickú explanáciu. Neskôr priblížim jeho úvahy o možnosti historického poznania, ako aj jeho myšlienkový experiment o Ideálnej Kronike, ktoré vyústia do predstavenia tzv. naratívnych viet. Práve uvedený špecifický druh viet je Dantovým príspevkom, ktorý bude najzaujímavejší z hľadiska predkladanej práce a celkovo i z pohľadu konštruktivismu. Nakoniec sa pokúsím Dantovu diskusiu o naratívnych vetách ilustrovať a detailnejšie rozobrať s využitím toho, čo sa v prvej časti uviedlo o jeho názore na historickú explanáciu. Poukážem tiež na jeho vyjadrenia, že naratívnu organizáciu tvoria historici, čím dôjde k premosteniu jeho diskusie o naratívnych vetách s úvahami Haydena Whita o naratívnej forme, rozoberanými v ďalšej kapitole.

2.1 Historická explanácia

V práci publikovanej začiatkom 21. storočia Danto spomína, že sa v *Analytickej filozofii histórie* snažil polemizovať s klasickým pohľadom Carla G. Hempela na explanáciu. Chcel vraj poukázať na to,

¹ Okrem toho sa venuje aj ďalším zaujímavým otázkam, napr. kritike substantívnej (špekulatívnej) filozofie dejín, možnosti historického poznania a pod.

že opisy historických udalostí sa nedajú presne napasovať do formy Hempelovho modelu vedeckého vysvetlenia, a teda história je autonómnou disciplínou:

Čo sa týka polemiky aktuálnej v tej dobe, snažil som sa ukázať, že opisy historických udalostí nemožno napasovať do historických vysvetlení, ako ich ponímal C. G. Hempel, pretože v dobe, keď sa udalosti udiali, tieto opisy neboli známe. Takže história nepasuje do predstavy o vede, ktorú zastával Hempel a iní podobne zmyšľajúci filozofi vedy. História je teda autonómnou disciplínou, a hoci vtedy som sa nad tým takýmto spôsobom veľmi nezamýšľal, v skutočnosti patrí medzi humanitné disciplíny. (Danto 2007, s. 191)²

Takto sa na veci pozerá Danto po približne 40 rokoch od vydania svojej knihy *Analytická filozofia histórie*. Po prečítaní knihy však čitateľ môže nadobudnúť aj iný dojem. Zaiste, Danto nepreberá doslovne všetky črty Hempelovho modelu. Napriek tomu, nie je možné jeho návrh naratívnej explanácie vnímať skôr ako istú úpravu Hempelovho pohľadu než ako jeho kritiku a odmietnutie?

Hempelov návrh vysvetlenia (*model pokrývajúceho zákona*) je založený na myšlienke, že ak chceme vysvetliť výskyt nejakej udalosti, mali by sme predložiť deduktívny alebo induktívny argument, v ktorom z premís pozostávajúcich zo zákonov (univerzálne alebo pravdepodobnostné tvrdenia) a opisov počiatkových podmienok možno odvodiť tvrdenie o vysvetľovanej udalosti. Inými slovami, vysvetľovanú udalosť treba subsumovať pod nejaký zákon a okrem toho treba uviesť udalosti, ktoré jej predchádzali (Hempel 1942, Hempel 1965). Detaily tohto modelu sú samozrejme komplikovanejšie – nestačí totiž uviesť hocijaké časovo skoršie udalosti, hocijaký zákon atď. – jadro je však jednoduché. Ak chceme vysvetliť, prečo kameň rozbil okno, mali by sme uviesť, čo rozbitiu predchádzalo (náraz kameňa do okna, jeho silu a pod.), ako aj zákon či zákony, ktoré v istom zmysle prepoja náraz kameňa s rozbitím skla. Pre mnohých filozofov a historikov bolo na tomto návrhu kontroverzné hlavne to, že Hempel ho odporúča aj pre

² Domnievam sa, že v samotnej knihe Danto uvádza iný dôvod, prečo opisy udalostí nepasujú do hempelovského vysvetlenia: ak je udalosť opísaná príliš špecificky, neexistuje zákon na jej pokrytie.

históriu. Podľa kritikov totiž *historické* vysvetlenie nemá, či dokonca nemôže mať rovnakú podobu ako vysvetlenie používané v prírodných vedách.³ Téma vysvetlenia tak nadobúda aj ďalší rozmer. Zástancovia Hempelovho modelu v histórii zväčša tvrdia, že história je jednou z vied (myšlienka *jednotnej vedy*) a kritici naopak často poukazujú na to, že história je špecifická oblasť a nemožno sa na ňu pozerat' ako na ďalšiu z vied, podobnú fyzike či sociológii.

Aký pohľad na vysvetlenie prezentuje Dantova *Analytická filozofia histórie*? Na tomto mieste sa nemusíme venovať podrobnostiam, stačí sa pozrieť na hlavné črty. V kapitole X *Historické vysvetlenie: Problém všeobecných zákonov* nájdeme diskusiu o viacerých názoroch na to, ako vysvetľovať. Avšak kľúčová je polemika medzi priaznivcami Hempela, upozorňujúcimi na potrebu zákonov pre vysvetlenie, a kritikmi, ako napríklad William Dray, ktorí túto myšlienku odmietali. Podľa týchto oponentov modelu pokrývajúceho zákona je cieľom historikov vysvetliť konkrétne, špecifické udalosti a tie sa pod zákony subsumovať nedajú. Ako by povedal Dray, ak historik vysvetľuje vznik Francúzskej revolúcie, tak sa zaujíma o jej špecifiká a na ich „pokrytie“ jednoducho zákon neexistuje (Dray 1957). Hempelovci teda poukazujú na potrebu zákonov v historických vysvetleniach, zatiaľ čo drayovci to odmietajú. Vyzerá to ako zrejmy spor, a preto sa tieto dve stanoviská zvyknú považovať za nekompatibilné. Danto však prekvapujúco tvrdí, že obe pozície majú do istej miery pravdu a že sú navzájom zlučiteľné. Ako je to možné?

Danto zdôrazňuje, že nie samotné javy, ale *javy opísané istým spôsobom* sú predmetom vysvetlenia: „Javy *ako také* nie sú predmetom vysvetlenia. Vysvetliť možno iba *javy opísané istým spôsobom*; a preto, keď hovoríme o ich vysvetlení, vždy to musí byť s odkazom na *dany* opis.“ (Danto 1985a, s. 218) Ak sa na spor ohľadom pokrývajúcich zákonov pozrieme cez túto optiku, môžeme dôjsť k nasledovnému záveru. Ak vysvetľovaný jav opíšeme dostatočne všeobecne, tak ho možno subsumovať pod zákon, zatiaľ čo ak ho opíšeme iným, špecifickým spôsobom, takáto subsumpcia bude nemožná. Takže podľa Danta hempelovci aj drayovci majú pravdu, len si treba uvedomiť, že

³ Mnohí kritici však hovoria, že Hempelov návrh nie je vhodný ani ako model *vedeckého* vysvetlenia. Mená kritikov uvádza napríklad (Salmon 1989, s. 24).

platnosť ich názorov je podmienená spôsobom opisu vysvetľovaného (Danto 1985a, s. 232).

Aký je Dantov pohľad na vysvetlenie? Danto v podstate tvrdí, že vysvetliť znamená vyrozprávať príbeh: „Narácia opisuje a vysvetľuje naraz.“ (Danto 1985a, s. 141) Podľa neho je predmetom vysvetlenia (explanandum) nie samotná udalosť, ale *zmena*. Teda historik by mal vysvetliť, prečo sa niečo, čo malo pôvodne vlastnosť *F*, neskôr zmenilo a má vlastnosť *G*. Stručne povedané, vysvetlenie má pozostávať z príbehu, ktorý uvedie, čo viedlo k tejto zmene, čo ju zapríčinilo. Vysvetľujúca časť explanácie, čiže explanans, by mala uviesť príčinu zmeny. Podľa Danta teda narácia prináša kauzálne vysvetlenie. Toto naratívne a zároveň kauzálne vysvetlenie podľa neho možno formulovať aj v podobe deduktívneho argumentu, teda v podobe, ktorú navrhuje Hempel (Danto 1985a, s. 237). Kľúčové je samozrejme nezabudnúť na dôležitosť opisu vysvetľovaného. V historických prácach môžu byť vysvetľované javy opísané takým konkrétnym spôsobom, že ich nedokážeme subsumovať pod žiaden zákon. Danto však upozorňuje na to, že niekedy stačí použiť všeobecnejší opis explanansu a explananda a ihneď sa nám odkryje zákon, ktorý ich pokrýva. Ukážu sa nám kauzálne súvislosti, a teda aj samotná explanačná sila príbehu. Ako hovorí Danto, pri vysvetľovaní by sme mali „nájsť vhodný všeobecný opis danej udalosti, aby sme k nej pristúpili zo správnej kauzálnej perspektívy. Keď sa nám to podarí, uvedenie príslušného zákona je jednoduché, takmer automatické.“ (Danto 1985a, s. 243)

Takže podľa Danta je kauzálne vysvetlenie vlastne totožné s vysvetlením predpokladajúcim zákon, ktorý prepája explanans s explanandum. Navyše je toto vysvetlenie vyjadriteľné pomocou príbehu. Danto tak formuluje akúsi jednotu naratívneho vysvetlenia, kauzálneho vysvetlenia a vysvetlenia založeného na pokrývajúcom zákone.⁴ Ako píše samotný Danto: „Preto je mojím jediným záverom, že konštrukcia narácie, ako aj jej *explanačná* sila, si vyžadujú použitie všeobecných zákonov.“ (Danto 1985a, s. 239) Zdá sa teda, že podľa neho je zákla-

⁴ „Preto budem úplne spokojný, ak sa mi podarí ukázať, že neexistuje vnútorný rozdiel medzi historickými a kauzálnymi vysvetleniami a taktiež že všetky kauzálne vysvetlenia majú podobu príbehov.“ (Danto 1985a, s. 237, pozri tiež s. 238)

dom explanačnej sily v pozadí príbehov a kauzálnych súvislostí práve skutočnosť, že explanans s explanandum, *hoci iba pri istom opise*, možno prepojiť pomocou zákona. Ak je takýto výklad správny, jeho polemiku s Hempelom možno vnímať ako priateľskú snahu poopraviť či zdokonaľiť jeho model pokrývajúceho zákona. Rozhodne nejde o deštruktívnu kritiku odmietajúcu celý Hempelov návrh. Danto sa skôr snaží upozorniť na dôležitú úlohu používaných opisov pre explanáciu. Stručne povedané: pri využití špecifických opisov sa vysvetľujúce a vysvetľované nebude javiť ako prepojitelné pomocou zákona, ale v skutočnosti, ak sa na ich zachytenie použije dostatočne všeobecný opis, oba javy sa budú dať subsumovať pod spoločný zákon.

Vráťme sa na záver k otázke, či je Dantov návrh skôr snahou upraviť než odmietnuť Hempelov model. Osobne sa domnievam, že Danto skôr len upravil Hempelov pohľad na vysvetlenie. Dantova koncepcia vysvetlenia sa do veľkej miery prekrýva s Hempelovým modelom. Veď jadrom explanačnej sily vysvetlenia je aj u Danta existencia zákona pokrývajúceho explanans a explanandum. Novinka, s ktorou prichádza Danto, je upozornenie, že takýto zákon bude „viditeľný“ len pri využití určitých opisov vysvetľujúceho a vysvetľovaného. Zaiste ide o zaujímavý postreh, ale sotva tu ide o deštruktívnu kritiku porovnateľnú s bežnou námietkou, že historické vysvetlenie nijakým spôsobom nepredpokladá existenciu zákonov a že historici sa nemajú snažiť subsumovať vysvetľované pod zákon, ale iba predstaviť explanandum čitateľovi v zrozumiteľnejšej podobe (pozri napr. Dray 1957). To, že u Danta ide skôr o „priateľské“ poopravenie a nie o kritické odmietnutie Hempelovho modelu vysvetlenia, naznačuje aj pozitívne ladená diskusia o štyroch na prvý pohľad konkurenčných pohľadoch (jedným z nich je aj Hempelov) na explanáciu v kapitole X. Danto sa tu očividne zameriava na ich spoločné črty a celkovo na to, čo z nich môže akceptovať. Skôr sa snaží zdôrazniť, že každý z týchto pohľadov má v niečom pravdu, a nie, že každý je chybný. Na záver otvorene hovorí: „Snažil som sa teda zachrániť tú časť pravdy, ktorú možno nájsť v každej z predstavených pozícií a zhrnúť to do teórie o úlohe všeobecných zákonov v historickom vysvetlení...“ (Danto 1985a, s. 232)

Na druhej strane je samozrejme možné, že iný interpret bude vykladať celú situáciu odlišne. Hlavne ak pôjde o autora, ktorý odmieta

Hempelov model a snaží sa Danto začleniť do skupiny post-hempelovských kritikov. Takýto autor sa zrejme sústreďí na to, čím sa Danto od Hempela líši a tieto odlišnosti budú pre neho predstavovať základ ich vzájomného sporu. Vychádzajúc z Dantovho vyjadrenia citovaného na začiatku tejto časti to vyzerá tak, že samotný Danto *neskôr* vnímal svoju pointu o dôležitosti použitých opisov skôr ako kritiku a nie ako úpravu Hempelovho modelu.⁵

2.2 Naratívne vety

Začiatkom 21. storočia píše Danto o svojej knihe nasledovné:

Mojou hlavnou ambíciou v pozadí *Analytickej filozofie histórie* bolo prekonať určitý skepticizmus ohľadom poznania minulosti. Snažil som sa dokázať, že nemožnosť pozorovať minulosť – teda to, čo skeptici považovali za prekážku historického poznania – je irelevantná, keďže, už len pre logiku naratívnych viet, to, čo je na minulosti pre nás najzaujímavejšie, aj tak nemohlo byť dostupné pre tých, ktorí mohli priamo pozorovať minulosť. Takže to bol v prvom rade pokus o historickú epistemológiu. (Danto 2007, s. 191)

Danto vo svojej knihe (najmä v kapitolách III až VI) rozoberá viaceré skeptické námietky proti možnosti historického poznania, t. j. proti možnosti skutočného poznania minulosti. Spomeňme niektoré z nich. Historici nemôžu priamo pozorovať predmet svojho výskumu, a teda nemôžu ani priamo verifikovať pravdivosť svojich tvrdení o minulosti. Ak prijmeme silnú verziu princípu verifikácie (napr. zmysluplné vety sú iba tie, ktoré môžu byť verifikované priamym pozorovaním), vety historikov budú zväčša zmysluprázdne. Radikálny skeptik navyše môže vyhlásiť, že nedisponujeme žiadnym skutočným dôkazom toho, že minulosť naozaj existovala. Čo ak svet vznikol (so všetkými artefaktmi a dokumentmi) iba pred niekoľkými minútami? Nakoniec kritik histórie môže namietat', že práce historikov sú do veľkej miery ovplyvnené subjektívnymi zásahmi, a preto výsledné diela deformujú obraz minulosti.

Z hľadiska tejto práce je najzaujímavejšia Dantova diskusia spojená s prvou námietkou. Je nemožnosť priamo pozorovať minulé dianie

⁵ K tejto téme sa vrátim v časti 2.3.

skutočne prekážkou historického poznania? Mali by sme sa s nepozorovateľnosťou minulosti jednoducho zmieriť alebo by sme sa ju mali pokúšať nejakým spôsobom prekonať? Aké by boli dôsledky prijatia tohto obmedzenia? Museli by sme rezignovať na poznanie minulosti alebo by to znamenalo len uvedomenie si limitov nášho poznania? Čo keby sme sa pokúsili nepozorovateľnosť minulosti prekonať? Bolo by historické poznanie zachránené, keby sa nám nejakým spôsobom podarilo priamo pozorovať minulé udalosti?

Aj takéto otázky vedú Danta k predstaveniu myšlienkového experimentu o Ideálnej Kronike, z ktorého odvodzuje veľmi zaujímavé závery týkajúce sa historického poznania (Danto 1985a, kap. VIII). Jeho diskusiu a hlavný argument možno zhrnúť nasledovne. Prijmeme na chvíľu názor kritika, podľa ktorého nemožnosť pozorovať minulé dianie je v istom zmysle hendikepom historika a prekážkou skutočnej histórie. Predstavme si teda Ideálneho Kronikára, ktorý je dokonalým svedkom všetkého, čo sa práve deje, resp. všetkého, čo sa práve udialo. Takýto optimálny pozorovateľ dokáže svoje postrehy ihneď zaznamenať do Ideálnej Kroniky. Takáto kronika by teda mala byť imúnna voči námietkam kritika. Je zrejmé, že podľa kritika by mala predstavovať ideálny výstup poznávania minulosti. Danto sa však pýta: Obsahuje takáto kronika všetko, čo by malo byť v historickom diele? Ponúka nám skutočné historické poznanie; ponúka nám to, čo očakávame od historických prác? Podľa Danta je odpoveďou jednoznačné nie. Takáto kronika nám nesprostredkuje *historický význam* minulých udalostí, ktorý je možné odhaliť až vo svetle neskoršieho diania, vo svetle toho, do akých príbehov sa minulé udalosti „umiestnia“. Takže ak prijmeme úvahu kritika a ideál dokonalého svedka, skončíme s kronikou, ktorá je karikatúrou a nie vzorom skutočnej histórie. Ideálna Kronika je jednoducho defektná, pretože v nej chýba niečo veľmi dôležité – priblíženie historického významu minulého diania.

Celú úvahu možno interpretovať ako aplikáciu *reductio ad absurdum* na názory kritika. Ak je podľa kritika hlavnou prekážkou historického poznania nepozorovateľnosť minulého, predstavme si „optimálne“ poznanie v podobe Ideálneho Kronikára a Ideálnej Kroniky. Z takejto predstavy však vyplýva nemožnosť priblížiť historický význam, a to je neprijateľné. Takže limitovanie perspektívy historika na pozorovanie

minulého nevedie k zdokonaleniu, ale naopak k deformácii skutočnej histórie, a preto je výhrada kritika pomýlená. Písanie skutočnej histórie práveže predpokladá to, čo na nej oponent kritizoval – odstup od zobrazovanej minulej reality.

Predstavme si teraz Dantovu diskusiu o Ideálnom Kronikárovi detailnejšie. Zameriame sa pritom hlavne na jeho postrehy o naratívnych vetách, ktoré sú z pohľadu tejto práce najpodstatnejšie.

Kapitolu VIII *Naratívne vety* Danto začína diskusiou o nasledovnej myšlienke Charlesa S. Peircea: „Naša predstava minulosti je predstavou niečoho, čo je absolútne určené, fixované, *fait accompli* a mŕtve; na rozdiel od budúcnosti, ktorá je živá, plastická a neurčená.“ (Danto 1985a, s. 143) Predstava ukončenej, fixnej a nezmeniteľnej minulosti vyzerá veľmi prijateľne, dokonca až triviálne.⁶ Ved’ ako inak by to aj mohlo byť? Ak dáme sci-fi úvahy o cestovaní v čase nabok, zdá sa, že jediný zmysluplný pohľad na minulosť ju bude považovať za niečo hotové a nemenné. Tento predpoklad automaticky zvädza k záveru, že ak je cieľom histórie priblížiť minulé dianie (súvisiace hlavne s aktivitami človeka), tak ambíciou historikov by malo byť práve zobrazenie tejto hotovej a fixnej minulosti. Implikuje predpoklad (jednej) nemennej minulosti myšlienku jedného pravého zobrazenia? Alebo je možné spojiť tento predpoklad s pluralitou zobrazení? Toto sú zaujímavé filozofické problémy. Danto sa ich dotýka práve vo svojom myšlienkovom experimente o Ideálnom Kronikárovi.

Danto navrhuje, aby sme si predstavili, že minulosť je kontajner, ktorý sa postupne naplňa udalosťami. Do kontajnera sa vlastne ukladá celé prítomné dianie, hneď ako sa stáva minulým. Staršie vrstvy uloženého sa nemenia, nemení sa ani ich usporiadanie, jediné, čo sa mení, je ich časová vzdialenosť od „okraja“ kontajnera (Danto 1985a, s. 146 – 147). Ak budeme považovať *moje napísanie predchádzajúcej vety v textovom procesore* za udalosť, tak táto udalosť sa po zrealizovaní ihneď dostáva do kontajnera minulosti a už ju nie je možné zmeniť. Aj keby som sa v texte vrátil a teraz tú vetu v procesore vymazal, bola by to len ďalšia udalosť – *vymazanie danej vety* –, ktorá by sa v ďalšej vrstve dostala do tohto zásobníka. Jediný vývoj, ku ktorému dochádza,

⁶ Pozri tiež Minkovu diskusiu o súvisiacej myšlienke Univerzálnej História. (Mink 1978, s. 75)

je, že zásobník sa neustále dopĺňa, a preto je *moje napísanie predchádzajúcej vety v textovom procesore* čím ďalej, tým vzdialenejšie od okraja zásobníka, t. j. od prítomnosti. Toto je ontologický predpoklad celého myšlienkového experimentu.

Danto nás v ďalšom kroku vyzýva, aby sme si predstavili dokonalého svedka (Ideálneho Kronikára), ktorý dokáže ihneď zmyslovo zaregistrovať všetko prítomné dianie hocikde na svete. A to nielen prejavy správania, ale aj zábery aktérov. Ideálny Kronikár však zachytáva iba prebiehajúce dianie, jeho perspektíva je obmedzená na pozorovanie prítomného, ktoré sa práve stáva minulým. Teda nie je to osoba, ktorá by „videla“ do budúcnosti. Tento dokonalý svedok pritom zapisuje záznamy o všetkom, čo sa udeje, ihneď, ako sa to dostáva do kontajnera minulosti. Takto vytvorené dielo pozostávajúce z opisov diania, ktoré zaznamenáva dokonalý svedok, Danto nazýva Ideálna Kronika (skrátene I. K.). Na jednej strane teda máme minulosť, samotný zásobník minulého diania, a na druhej strane máme I. K., úplný opis tohto diania. Ide tu však o úplný opis iba z hľadiska doby, keď k daniu došlo a keď bolo dokonalým svedkom pozorované. Ako hovorí Danto: „Pod úplným opisom nejakej udalosti *U* mám na mysli súbor viet, ktoré spolu zachytávajú absolútne všetko, čo sa udialo v rámci *U*. ... Takže takýto opis bude *definitívny*: ukáže udalosť *wie es eigentlich gewesen ist*.“ (Danto 1985a, s. 148) I. K. je teda dokonalým, úplným a nemenným záznamom toho, čo sa udialo. Je to akýsi vzor či etalón historických diel, o ktorého dosiahnutie by sa mali historici snažiť. Každá historická práca by mala byť hodnotená podľa toho, do akej miery sa približuje k ideálu I. K. V optimálnom prípade by historické dielo o konkrétnom období malo byť totožné s časťou tejto dokonalej kroniky. Takto by to aspoň mohlo vyzerat' na prvý pohľad, ak, samozrejme, prijmeme scenár myšlienkového experimentu.

Čitateľovi zrejme napadne, že celá táto predstava je problematická, pretože napísanie I. K. je nerealizovateľné. V praxi je totiž sotva uskutočniteľné zaznamenanie každej jednej udalosti a navyše ešte postihnúť myšlienkových procesov všetkých ľudí v každej chvíli. Toto je zrejme pravda. Lenže pre nás tu nie je dôležité, či je tento scenár v praxi realizovateľný. Podstatné je premyslieť skôr dôsledky konštrukcie takejto hypotetickej kroniky, pretože tie nám môžu pomôcť preskúmať

zaujímavé črty historickej práce. Pripusťme teda na chvíľu možnosť napísať I. K. alebo aspoň možnosť priblížiť sa do istej miery k tomuto ideálu (toto by mohol prijať aj skeptik ohľadom reálnosti jej napísania). Kľúčová otázka znie: Je I. K. skutočne vzorom historického diela, je to niečo, o čo by sa mali historici usilovať?

Danto sa domnieva, že I. K. by nemala byť skutočným vzorom historickej práce a historici by sa o takýto opis nemali usilovať. Hlavným dôvodom je to, že *perspektíva svedka je veľmi obmedzená*, a preto nemôže byť vzorom pre prácu historika. Záznam bezprostredne pozorovaného jednoducho nie je pre históriu postačujúci, pretože historické diela potrebujú využívať formulácie, ktoré presahujú perspektívu svedka minulého diania:

Ale toto [I. K.] nestačí. Pri každej udalosti totiž existujú také jej opisy, ktoré svedok udalosti nemôže sformulovať, a tieto opisy sú nevyhnutne a systematicky z I. K. vylučované. Celú pravdu o nejakej udalosti sa môžeme dozvedieť až neskôr, niekedy iba oveľa neskôr, ako sa udalosť udiala, a túto časť príbehu môžu vyrozprávať iba historici. Je to niečo, k čomu sa nemôže dopracovať ani ten najlepší svedok. (Danto 1985a, s. 151)

Danto má konkrétne na mysli napríklad vety o príčinných vzťahoch, niektoré vety opisujúce činy, ale hlavne naratívne vety. Tieto druhy viet sú vylúčené z I. K., no v skutočnosti zohrávajú v histórii nezastupiteľnú úlohu. Pozrime sa postupne na obe veci: Prečo tieto vety nemôžu byť v I. K. a prečo ich historici potrebujú?

I. K. je pohľadom svedka, a teda pozostáva iba z viet opisujúcich udalosti a činy v čase, keď sa vyskytli. Ideálny Kronikár tak môže napísať vetu: „28. júna 1914 Gavrilo Princip vystrelil na Františka Ferdinanda,“ ale nemôže napísať vetu: „28. júna 1914 došlo k atentátu, ktorý bol jednou z príčin vypuknutia prvej svetovej vojny.“ V čase výstrelu totiž ešte neboli známe účinky tejto udalosti (striktne vzaté, v čase výstrelu nebolo ani jasné, či Princip trafil, či následník výstrelu podľahol atď.), a preto samotný výstrel nemohol byť prístupný z tejto kauzálnej perspektívy. V júni 1914 tento výstrel nemohol byť vnímaný ako „príčina prvej svetovej vojny“ či „jedna z príčin prvej svetovej vojny“ – o vojne v tej dobe ešte nikto nevedel. Z rovnakého

dôvodu sú z I. K. vylúčené aj niektoré vety opisujúce činy. Napríklad veta: „Začiatkom 60. rokov 20. storočia Danto písal knihu, ktorá ho urobila známym medzi filozofmi histórie.“ Je zrejmé, že v dobe, keď Danto knihu písal, ešte nebolo jasné, či vôbec bude mať nejaký ohlas. Tu sa už ale dostávame k naratívny vetám.

V kapitole VIII Danto spomína viacero charakteristík naratívnych viet. Hneď na úvod uvádza: „Ich najvšeobecnejšou črtou je to, že referujú na najmenej dve časovo oddelené udalosti, avšak *opisujú* iba (sú iba o) najskoršiu udalosť, na ktorú referujú. Obyčajne sú v minulom čase...“ (Danto 1985a, s. 143) Neskôr už zväčša hovorí len o dvoch (napr. Danto 1985, s. 152, 164) a nie o *minimálne* dvoch udalostiach a navyše túto predbežnú charakteristiku dopĺňa o tretiu dôležitú črtu. Naratívne vety teda musia splniť tieto tri podmienky: *a) sú to vety referujúce na (aspoň) dve časovo oddelené udalosti, b) opisujú časovo skoršiu udalosť a c) ich pravdivosť je podmienená výskytom oboch udalostí* (Danto 1985a, s. 164 – 165). Dantovým príkladom je veta: „Tridsaťročná vojna sa začala v roku 1618“ (Danto 1985a, s. 152). Táto veta opisuje začiatok vojny, ale keďže sa tu hovorí o *tridsaťročnej* vojne, referuje sa tu aj na časovo oddelenú udalosť z roku 1648 – skončenie tejto vojny. Navyše je zrejmé, že historik by nemohol túto vetu napísať a označiť ju za pravdivú pred rokom 1648. Až z neskoršej perspektívy je možné o udalostiach z roku 1618 hovoriť ako o začiatku tridsaťročnej vojny. Keďže poznatky o tejto budúcnosti (o konci vojny) nemohli byť dostupné prípadnému dokonalému svedkovi relevantných udalostí z roku 1618, takáto veta je vylúčená z I. K. (Pod budúcnosťou sa tu samozrejme rozumie to, čo je časovo neskôr ako predstavovaná minulosť – začiatok vojny –, ale zároveň sa odohralo predtým, ako historik píše dielo. Budem preto hovoriť radšej o časovo skorších a neskorších udalostiach.) Možno by svedok udalostí z roku 1618 mohol do I. K. zapísať vetu, že sa začala vojna (aj to je otázne, kedy presne je zrejmé, že nejaká potýčka sa stáva vojnou). Avšak rozhodne nemohol do kroniky zaznamenať začiatok vojny pod názvom „tridsaťročná“. Teraz by malo byť jasné, že I. K. nemôže obsahovať takéto druhy viet. Prečo by to však mal byť problém? Pri odpovedi sa obmedzím len na naratívne vety.

Danto vychádza z predpokladu, že historické práce by nemali len zaznamenať minulé dianie, ale predovšetkým postihnúť *historický význam* predstavovaných udalostí.⁷ Lenže význam udalostí sa neukáže pri ich pozorovaní, ale až neskôr, keď budeme vedieť, k čomu tieto udalosti viedli. Na určenie historického významu nejakých udalostí „musíme vedieť, s ktorými neskoršími udalosťami ich v naratívnych vetách budú spájať historici budúcnosti. ... Nevyhnutné je vedieť, ktoré budúce udalosti sú relevantné, a to si vyžaduje predpovedanie *záujmov* budúcich historikov.“ (Danto 1985a, s. 169) Takže práve naratívne vety, ktoré prepájajú skoršie udalosti s tými, ktoré sa udiali neskôr, a približujú ich cez túto neskoršiu optiku, sú veľmi potrebné. Až potom, keď sa nejaká udalosť prepojí s neskorším dianím v naratívnych vetách či v príbehu, nadobudne historický význam. Keby sme sa uspokojili s perspektívou svedka, udalosti by žiaden význam nenadobudli. Dantovými slovami:

Vyhlásil som, že konkrétna vec alebo udalosť nadobúda historický význam na základe jej vzťahov k nejakej inej veci alebo udalosti, o ktorú máme osobitný záujem alebo ktorej pripisujeme z nejakého dôvodu určitú dôležitosť. Naratívne vety sa potom často používajú na to, aby sa zdôvodnilo, prečo je v narácii *zmienka* o nejakej veci alebo udalosti, ktorej význam by inak mohol čitateľovi uniknúť. (Danto 1985a, s. 167)

Naratívne vety nemôžu byť súčasťou I. K., pretože prekračujú perspektívu a opisné prostriedky dostupné svedkovi nejakej udalosti. Keďže však práve naratívne vety, prepájajúce skoršie dianie s neskorším, pomáhajú vytvárať historický význam, práve I. K., ktorá tieto vety nemá, neprináša ani historický význam. I. K. preto nie je vzorom toho, ako dosahovať historické poznanie. Práve naopak, ide tu o hraničný prípad, ktorému chýba presne to, čo charakterizuje historické poznanie.

⁷ Okrem toho, ako je zrejmé z Dantovej *kritiky* rozlíšenia medzi čistou kronikou a skutočnou naráciou (Danto 1985a, kap. VII), ako aj z jeho poukazovania na istý typ jednoty opisu, narácie a vysvetlenia, podľa neho v skutočnosti neexistuje nijaký čistý historický záznam. Možno povedať, že I. K., t. j. takýto záznam, je v jeho myšlienkovom experimente len niečím hraničným, fiktívnym a nedosiahnutelným.

Situácia sa úplne obracia. Kritika možnosti historického poznania bola založená na názore, že historik je v nevýhode, keďže nemôže byť svedkom minulého diania. Lenže ako ukazuje Danto, to, čo sa pôvodne mohlo javiť ako výhoda (priame svedectvo), sa stáva do istej miery prekážkou skutočnej histórie. Hlavne ak sa obmedzíme *iba* na perspektívu svedka. Na druhej strane údajný hendikep, čiže odstup od minulosti, sa ukazuje ako nutný predpoklad historickej práce. Ako sumarizuje Mark Day: „[Č]asový odstup nepredstavuje pre historické poznanie problém, ale podmienku, bez ktorej by bolo nemožné.“ (Day 2008, s. 424). Alebo, trochu zjednodušujúco, slovami Adriana Haddocka: „Historické poznanie možno nadobudnúť *iba* z tohto stanoviska [zo stanoviska budúcnosti vzhľadom na danú udalosť]. Svedectvo tu nepomôže.“ (Haddock 2008, s. 485)

2.3 Naratívne vety, naratívna organizácia a Dantova kniha

Pokúsme sa teraz vo svetle toho, čo bolo uvedené o naratívnych vetách, vrátiť k niektorým postrehom z prvej časti tejto kapitoly o mieste *Analytickej filozofie histórie* v dejinách filozofie. Napísanie danej knihy je tiež jednou z minulých udalostí, ktoré možno uchopiť z viacerých perspektív. Skúsme teda aplikovať Dantove pointy o naratívnych vetách na jeho vlastnú knihu a hlavne na jej vzťah k Hempelovmu modelu.

Pripomeňme si niektoré dôležité poznámky z prvej časti tejto kapitoly. V kapitolách X a XI svojej knihy sa Danto venuje problému historickej explanácie. Poukazuje na podstatné miesto opisov, pretože nie javy ako také, ale len javy opísané určitým spôsobom sú predmetom vysvetlenia. Inak však akceptuje skutočnosť, že aj naratívne vysvetlenia možno chápať ako kauzálne (poukazujúce na príčiny vysvetľovaného), a čo je ešte dôležitejšie, obe tieto formy sú zlučiteľné s myšlienkou, že pri určitom opise vysvetľujúceho a vysvetľovaného existuje zákon, ktorý ich prepája. Dokonca takýto zákon sa javí byť základom explanačnej sily historického vysvetlenia. Dantov návrh teda do istej miery kritizuje a opravuje Hempelov model vysvetlenia, ale zároveň naň nadväzuje. Otvára sa tu preto priestor na formulovanie rôznych naratívnych viet o tejto knihe, ako aj príbehov o jej mieste v dejinách diskusie o historickom vysvetlení.

V roku 1965, keď vyšla Dantova kniha, bola publikovaná aj Hempelova práca *Aspekty vedeckého vysvetlenia*. Táto práca obsahovala staršie články o historickom a vedeckom vysvetlení pôvodne vydané v rokoch 1942 a 1948, ale aj nový text s detailným rozborom modelu pokrývajúceho zákona a analýzou viacerých súvisiacich otázok. Aj keď prvé kritiky Hempela sa objavovali už v 50. rokoch 20. storočia (napr. William Dray, Michael Scriven, pozri Dray 1957, Scriven 1959), napriek tomu ešte aj v 60. rokoch bol jeho model mnohými považovaný za dobré riešenie problému vedeckého vysvetlenia.⁸ Takže v tomto období bol Hempelov model ešte stále skôr na výslni ako za zenitom. Až koncom 60. rokov a neskôr sa začali objavovať seriózne alternatívne teórie vedeckého vysvetlenia (napr. návrhy Wesleyho Salmona, Michaela Friedmana, Philipa Kitchera, Basa van Fraassena, Davida Lewisa, pozri Salmon 1970, Friedman 1974, Kitcher 1981, van Fraassen 1980, Lewis 1986), ktoré si získali väčšiu pozornosť v prostredí filozofie vedy a filozofie všeobecne.

Ak by sa teda na Dantovu knihu pozrel niekto v druhej polovici 60. rokov, je dosť možné, že by ju vnímal skôr ako pokus korigovať určité nedostatky vtedy dominantného Hempelovho modelu. Možno by túto knihu zaradil medzi iné práce usilujúce sa o vylepšenie hlavnej Hempelovej myšlienky, podľa ktorej si vysvetlenie vyžaduje všeobecné zákony pokrývajúce vysvetľované.⁹ A dokonca po príchode prvých vážnejších kritik by sa o Dantovej knihe mohol vyjadriť pomocou naratívnej vety: „*Analytická filozofia histórie* predstavila návrh na úpravu Hempelovho modelu do takej podoby, v ktorej by mohol lepšie vzdorovať kritickým námietkam.“ (Pod „kritickými námietkami“ by sa tu mohli rozumieť výhrady publikované po vydaní Dantovej práce. Často to však boli podobné námietky, aké boli Hempelovi adresované už aj skôr.) Dokonca i dnešný autor dejín filozofie, ktorý už vie o tom, ako Hempelov model v nasledujúcich desaťročiach upadol do nemi-

⁸ Ako spomína Wesley Salmon – jeden z neskorších hlavných kritikov Hempelovho modelu a autor konkurenčných koncepcií vysvetlenia –, ešte začiatkom 60. rokov 20. storočia sa domnieval, že Hempel v podstate vyriešil problém vedeckého vysvetlenia (Salmon 1989, s. 4).

⁹ Takýto výklad podporujú aj Dantove vyjadrenia v rozhovore s Ewou Domaňskou. Hovorí tam dokonca, že dodnes tento model považuje za správny prístup k historickému vysvetleniu (Domaňska 1998, s. 176).

losti medzi mnohými filozofmi vedy (ak nie u drvivej väčšiny), sa i tak môže rozhodnúť prepojiť Dantovu knihu práve so snahou zachrániť uvedený model. Je totiž na ňom, akú naratívnu organizáciu si vyberie, s akým neskorším dianím prepojí minulé dianie.

Na druhej strane je zrejmé, že Danto neskôr uprednostňuje iný príbeh o svojej práci. Už vo svojom úvode k vydaniu po dvadsiatich rokoch (*Narácia a poznanie* vyšla v roku 1985) radí svoju knihu medzi práce Norwooda Russella Hansona *Patterns of Discovery* (1958) a Thomasa Kuhna *Štruktúra vedeckých revolúcií* (1962), teda medzi diela, ktoré rúcali vplyv logického pozitivizmu vo filozofii (Danto 1985a, s. XI).¹⁰ Model pokrývajúceho zákona bol v podstate súčasťou tohto tzv. „received view“. Keďže Danto vníma svoju knihu ako súčasť útoku na logický pozitivizmus, dôraz kladie na kritiku a nie na kontinuitu. Kritický pohľad je očividný aj z Dantových vyjadrení v práci publikovanej v roku 2007. Ako je zrejmé z citátu uvedeného v prvej časti tejto kapitoly (Danto 2007, s. 191), Danto podčiarkuje skutočnosť, že chcel poukázať na autonómnosť histórie, a teda ju vymaniť spod idey jednotnej vedy, na ktorej presadzovanie bol využitý i Hempelov model vedeckého vysvetlenia. Táto druhá interpretácia umiestňuje *Analytickú filozofiu histórie* do kritického príbehu. Prepája ju skôr s tým, čo malo destabilizovať logický pozitivizmus, a teda otriasť i samotným Hempelovým modelom. Na zachytenie tohto výkladu je preto vhodnejšia napríklad nasledovná naratívna veta: „Dantova kniha *Analytická filozofia histórie* poukázala na jednu zo slabín neskôr zdiskreditovaného Hempelovho modelu.“ Pod „slabinou“ sa tu rozumie minimálne prehliadnutie dôležitosti opisov pri vysvetlení. V širšom zmysle to môže byť aj necitlivosť voči špecifikám histórie a snaha o unifikáciu všetkých disciplín.

Samotná Dantova kniha je teda vhodnou ilustráciou toho, čo sa v nej hovorí o naratívnych vetách a o naratívnej organizácii. Jeden autor sa

¹⁰ Danto o svojej knihe hovorí: „Štruktúry, s ktorými pracuje a proti ktorým sa búri, boli zdedené z tej filozofie vedy, ktorej proponentom bol Hempel, ale jej duch revizionizmu a inovácie nasleduje Hansona a Kuhna... Všeobecnou myšlienkou v pozadí mojej knihy bolo, že naratívne štruktúry prenikajú do nášho vnímania udalostí podobným spôsobom, ako podľa Hansona teórie prenikajú do pozorovaní vo vede.“ (Danto 1985a, s. XII)

môže pokúsiť prepojiť napísanie tejto knihy (konkrétnejšie jej diskusiu o probléme historickej explanácie) s pokusmi o vylepšenie modelu pokrývajúceho zákona. V takom prípade bude figurovať v príbehu s názvom *snaha opraviť*, či dokonca *zachrániť Hempelov model*. Iný autor sa naopak môže zamerať na tú časť knihy, ktorá s Hempelom polemizuje, a zaradiť ju do rozprávania o *diskreditácii Hempelovho modelu*. Spomenuli sme si teda dva možné príbehy. Počet rôznych príbehov sa pritom môže zvyšovať. Predstavme si napríklad takúto situáciu. Hempelov model (v nejakej verzii) sa v blízkej budúcnosti stane opäť populárnym. Navyše k tejto popularite nejakým spôsobom prispeje nové vydanie Dantovej knihy po 50 rokoch. Historik filozofie potom možno napíše príbeh, v ktorom bude Dantova kniha spomenutá ako pokus opraviť model pokrývajúceho zákona a navyše sa zdôrazní, že v istej dobe bolo jadro knihy dezinterpretované ako kritika tohto modelu. Avšak nakoniec, ako by uviedol náš hypotetický historik, po opätovnom vydaní sa Dantova kniha stáva dôležitou súčasťou renesancie záujmu o Hempelov model.

Predstavuje takéto množenie príbehov o tej istej udalosti problém? Ak akceptujeme Dantove názory približené v predchádzajúcej časti, túto situáciu by sme nemali vnímať ako spochybnenie práce historika, ale skôr ako jej prirodzenú súčasť. Je to jednoducho dôsledok toho, že minulosť možno prepojiť s rôznymi neskoršími udalosťami, a teda minulosť možno uchopiť z rôznych perspektív. Ako hovorí Danto: „Tá istá udalosť bude mať odlišný význam v závislosti od toho, do akého príbehu sa umiestni, alebo inými slovami, v závislosti od toho, s akými súbormi *neskorších* udalostí sa prepojí.“ (Danto 1985a, s. 11) (Chcem len upozorniť, že to neznamená, že o minulosti môžeme porozprávať *hocijaký* príbeh. Napríklad Dantova kniha môže figurovať tak v príbehu o kritike ako aj o záchrane Hempelovho modelu vysvetlenia, ale sotva bude vystupovať v príbehu o páde železnej opony alebo o rozširovaní Európskej únie.)

Dostávame sa tak k dôležitej myšlienke, ktorá sa objavuje v dielach viacerých neskorších predstaviteľov konštruktivistickej (narativistickej) filozofie histórie. Stručne povedané, *o tých istých udalostiach možno porozprávať rôzne príbehy, a teda naratívne podanie so sebou prináša pluralitu do historickej práce*. Takéto názory sú spájané hlavne

s teoretikom histórie H. Whitom a budú predmetom podrobnejšieho rozboru v ďalšej kapitole. Na tomto mieste si však dovoľím poukázať na to, že už Danto sa do istej miery podobne vyjadruje o naratívnej štrukturácii:

Podat' úplný opis nejakej udalosti znamená umiestniť ju do všetkých relevantných príbehov a to nedokážeme urobiť. ... Takže úplný opis predpokladá nejakú naratívnu organizáciu a naratívna organizácia je niečo, čo tvoríme *my*. A nielen to, použitie naratívnej organizácie v sebe logicky predpokladá neodstrániteľný subjektívny faktor. Je v tom určitý element čirej ľubovôle. My organizujeme udalosti v závislosti od iných udalostí, ktoré my považujeme za významné... (Danto 1985a, s. 142)

Uvedený úryvok obsahuje viacero zaujímavých postrehov. Danto zdôrazňuje, že naratívna organizácia je náš výtvor (resp. výtvor historikov). Historici sa totiž rozhodujú, ktoré udalosti navzájom poprepájajú v príbehu. Diskusia o naratívnych vetách mala práve poukázať na možnosti a dôsledky takéhoto spájania. Historici vo svojich prácach opisujú minulé dianie. Minulosť však nemusia opisovať ako svedkovia či účastníci diania. Presnejšie povedané, *čistá* pozícia svedka je pre historikov vyslovene nevhodná. Úvaha o I. K. ukázala, že keby sa obmedzili na pohľad svedka, uniklo by im to podstatné, t. j. historický význam. Takže opísať minulosť s odvolaním sa na niečo časovo neskoršie je v istom zmysle *conditio sine qua non* historikovej práce, hlavne ak chce obsiahnuť aj historický význam. *Každý opis pritom so sebou prináša nejakú perspektívu.* (Tento „nevinný“ predpoklad je veľmi dôležitý a v záverečných kapitolách bude v centre pozornosti.) No a keďže minulé možno dať do vzťahu s rôznymi neskoršími udalosťami, získavame tak rôzne opisy, a teda rôzne perspektívy. Takže naratívnu organizáciu tvoria historici, pretože oni sa rozhodnú, ktorú „budúcnosť“ dajú do vzťahu s minulým. Historici si vyberú, ktoré neskoršie udalosti určia ich pohľad na minulosť.

Jedným z dôsledkov uvedeného pohľadu na tvorbu naratívnej organizácie je aj istá miera subjektivity a pluralita. Záujmy a názory konkrétneho historika rozhodujú o tom, čo z budúcnosti predstavovaného minulého považuje za dôležité. Keďže minulé sa dáva do vzťahu len s tým neskorším dianím, ktoré je významné podľa konkrétneho histori-

ka, jeho záujmy a názory ovplyvnia podobu výsledného predstavenia minulosti. Navyše je zrejmé, že rôzni historici môžu mať odlišné názory a záujmy, a preto sa ich výsledné príbehy o tej istej udalosti môžu od seba líšiť. Rovnako ako by sa líšili pohľady na miesto Dantovho diela v alternatívnych rozprávaniach o osude Hempelovho modelu vedeckého vysvetlenia.

V neposlednom rade je zaujímavé aj Dantovo upozornenie, že skutočný úplný opis nejakej udalosti by si vyžadoval, aby sme o nej porozprávali všetky relevantné príbehy. Keďže však budúcnosť nepoznáme a nevieme teda, či sa v nej náhodou neudeje niečo relevantné, čo by zmenilo pohľad na predstavovanú minulú udalosť, je nemožné vyrozprávať všetky relevantné príbehy o danej udalosti. Takže z pozície „v rámci“ dejín je úplný opis akejkol'vek udalosti nemožný. Ako hovorí Lydia Goehrová: „Nové udalosti zabezpečujú, že historici majú stále prácu.“ (Goehrová 2007, s. xxvii)

2.4 Záver

Jadro Dantovej pozície možno vyjadriť aj nasledovne: „Obdobie má svoj vnútrajšok a vonkajšok... Jedna vec je žiť v danom období, ale iná vec je dozvedieť sa o ňom cez historický výskum.“ (Danto 2007, s. 195) Slová, ktoré svojou rétorikou matne pripomínajú Collingwoodovo vyjadrenie „inside-outside“ teórie o ľudskom konaní (Collingwood 1946), možno vyložiť takto. Jedna vec je minulé dianie prežívať, ale iná vec je priblížiť ho v historickom diele. Podmienkou historického poznania je odstup od minulých udalostí. Ich *historické* predstavenie si totiž vyžaduje, aby boli uvedené do vzťahu s niečím, čo je z ich hľadiska budúcnosťou, a až potom sa ukáže význam minulého. Rôzne záujmy a názory historikov navyše umožňujú robiť obmeny v tom, ktoré minulé udalosti sa prepoja s ktorými neskoršími udalosťami. Z toho potom pramení pluralita historických prác.

Takýto pohľad na históriu však určite u niektorých kritikov narazí na odpor. Nemali by historici opísať, čo sa v minulosti naozaj stalo? Nemali by sa teda usilovať o zachytenie toho jediného pravého obrazu minulosti? Veď na prvý pohľad vyzerá minulosť ako fixná a nemenná. Nemalo by aj jej predstavenie v historických prácach zachytiť jej reálnu a nemennú podobu? Ako by vôbec mohla byť myšlienka nemennej

minulosti zlučiteľná s pluralitou historických prác a s variabilitou pri predstavovaní tej istej minulej udalosti? Kritik plurality preto môže uvažovať nasledovne. Ak je minulosť nemenná, znamená to, že historici by sa mali aspoň v princípe usilovať o dosiahnutie jej pravého zobrazenia. Iba ak by sa ukázalo, že minulosť je neurčitá či premenlivá, tak to by mohlo implikovať viacero možností jej zobrazenia. Lenže idea o neurčitosti toho, čo sa už udialo, je podľa kritika očividne taká absurdná, že ostáva len prvá možnosť – a to nemennosť minulosti a existencia jej pravého zobrazenia. Okrem týchto dvoch možností z úvahy kritika sú teoreticky možné aj ďalšie dve kombinácie: (i) neurčitosť minulosti a existencia jediného pravého zobrazenia a (ii) nemennosť minulosti a existencia plurality v jej zobrazení. Situácia (i) kritika v podstate nezaujíma, keďže prvá zložka konjunkcie mu pripadá absurdná, zatiaľ čo situácia (ii) vyzerá ako Dantova pozícia (viď motto na začiatku kapitoly), a teda presne túto pozíciu kritik napáda.

Plauzibilitosť tejto možnosti Danto odvíja od svojej koncepcie naratívnych viet a ich nezastupiteľnej úlohy v histórii. Ako bolo už opakovane uvedené vyššie: minulé možno dať do vzťahu s rôznymi neskoršími udalosťami, a preto historici prichádzajú s rôznymi naratívnymi vetami, a teda aj historickými prácami o tom istom období minulosti. Kritika však zrejme takéto objasnenie neuspokojí. Veď to, čo sa mu zrejme nepozdáva, je už samotná možnosť historika *vybrať si ním preferované* neskoršie udalosti, ktoré prepojí s opisovanou skoršou udalosťou. Podľa kritika sa tu otvárajú dvere ľubovôli a relativizmu – jeden historik si vyberie túto neskoršiu udalosť, iný tamtú – a to je pre neho neprijateľné. Podobné kritické námietky vyvstanú aj voči názorom Whita, ktorého chápanie historickej narácie si priblížime v nasledujúcej kapitole.

3 Hayden White a historické narácie

... neexistuje žiadny *jediný* správny pohľad na skúmaný predmet, ale... existuje *mnoho* správnych pohľadov, pričom každý z nich si vyžaduje vlastný štýl reprezentácie.
(White 1966, s. 47)

Kľúčovou postavou naratívizmu vo filozofii histórie je nesporne Hayden White. Hlavne po publikovaní jeho monografie *Metahistória* (*Metahistory*) (1973) a zbierky článkov *Tropiky diskurzu* (*Tropics of Discourse*) (1978) sa predmet diskusií vo filozofii histórie zmenil. Zatiaľ čo okolo polovice 20. storočia tu dominovala diskusia o téme historickej explanácie a teoretici sa venovali najmä polemikám o vedeckosti histórie, Whitove práce situáciu zmenili. Pozornosť sa v tejto oblasti obrátila na to, čo má história spoločné s literatúrou. Autori sa začali zameriavať na rozbor jazyka a formy historických textov a niektorí autori sa sústredili na podobnosti medzi historickými a literárnymi dielami. Hoci už aj predtým sa našli teoretici, ktorí sa vyjadrovali k týmto otázkam, predsa to boli až Whitove diela, ktoré zaznamenali taký ohlas, že v istom zmysle určili centrálné témy diskusií filozofov histórie na najbližšie desaťročia.

White upozorňuje na to, že historické práce využívajú v podstate rovnakú naratívnu formu ako bežné diela z oblasti umeleckej literatúry. Provokatívna je pritom najmä jeho myšlienka, že táto forma nie je ničím, čo by historici objavovali, čo by identifikovali v prameňových materiáloch a následne to preniesli do samotných historických prác. Podľa Whita je naratívna forma v istom zmysle vymysleným, fiktívnym elementom. Je to príspevok samotného historika, ktorý vtlačá dátam získaným z prameňov pri ich zasadení do historického diela. Podľa Whita sa navyše rôzni historici môžu líšiť v tom, akú konkrétnu formu použijú na „vyformovanie“ toho istého výseku minulosti. Takže v zásade je prípustné, aby tá istá udalosť bola v rôznych dielach podaná alternatívnym spôsobom. To má samozrejme za dôsledok pluralitu historických narácií o tej istej časti minulosti.

White vo svojich prácach evidentne poukazuje na dôležitú úlohu konštrukcie v historickej práci. Mnohí kritici však takéto závery neakceptujú, jeho názory odmietajú a obviňujú ho z toho, že znižuje status

histórie, rúca hranice medzi faktami a fikciou či medzi históriou a literatúrou. White je preto niekedy tak jeho priaznivcami, ktorí občas podporujú radikálne výklady jeho názorov, ako aj jeho kritikmi označovaný za dekonštruktivistu, postmodernistu alebo relativistu (Munslow 2006, s. 21, Himmelfarbová 1992, s. 162, Kansteiner 1993, s. 278). Iní uprednostňujú jeho zaradenie medzi štrukturalistov (Ankersmit 1998, s. 185).

V tejto kapitole predstavím jadro Whitovho konštruktivistického stanoviska. Najskôr uvediem jeho názor na vzťah medzi filozofiou dejín a skutočnou históriou, ktorá na prvý pohľad nemá ambíciu odvolávať sa na žiadnu filozofiu dejín. Následne priblížim jeho názory na povahu historickej narácie s dôrazom na formujúcu zložku historického diela. Nakoniec poukážem na Whitove ontologické predpoklady, ktoré spolu s jeho názormi o formujúcej zložke vedú k pluralite v histórii. Podľa Whita totiž tá istá udalosť môže byť reprezentovaná rovnako prijateľne rôznymi nekompatibilnými spôsobmi.

3.1 Filozofia dejín a skutočná história

V 20. storočí sa stalo bežným rozlišovať medzi tzv. špekulatívnou filozofiou dejín a kritickou filozofiou histórie, resp. medzi substantívnou filozofiou dejín a analytickou filozofiou histórie (Walsh 1951, Danto 1985a, s. 1). Uvedená dištinkcia má jasne oddeliť dve oblasti, ktoré sa venujú rôznym problémom a skúmajú ich z rôznych hľadísk. Vo filozofii *dejín* je predmetom skúmania samotný dejinný vývoj. Riešia sa tu také otázky ako: Existuje nejaká zákonitosť určujúca vývoj v dejinách? Tvorí dejiny jednotný celok s vystopovateľným vzorcom v pozadí alebo ide skôr o chaotický zhluk náhodne nahromadených udalostí? Aké sily ovplyvňujú dejinné dianie? Za typických filozofov dejín, ktorí riešili takéto a podobné problémy sa zvyknú považovať napríklad Georg Wilhelm Friedrich Hegel a Karl Marx. Uvedení autori sa totiž snažili uchopiť dejiny ako jeden celok a identifikovať v nich nejaké určujúce princípy či sily. Hegel bol presvedčený, že celé dejiny sú v podstate prejavom ducha, ktorý si postupne uvedomuje svoju slobodu. Marx zase poukazoval na to, že dejiny závisia od rozvoja ekonomických síl, konkrétnejšie od napätia, ku ktorému dochádza medzi výrobnými silami a vzťahmi v danej spoločnosti. Obaja sa však zamýšľali nad tým,

čo hýbe minulým dianím, a snažili sa predložiť vízie o hybných silách, či dokonca zákonitostiach v pozadí dejín.

Naopak, vo filozofii *histórie* nie je predmetom bádania samotná minulosť, ale história ako disciplína, ktorá túto minulosť skúma. Filozofia histórie preto do istej miery patrí do oblasti epistemológie a filozofie vedy. Predmetom záujmu sú tu totiž problémy analyzované aj v týchto tradičných filozofických disciplínach, ktoré sú však aplikované na oblasť histórie: Je možné historické poznanie (poznávanie minulosti)? Aké črty charakterizujú historickú disciplínu? Je história vedou? Ako by malo vyzeráť historické vysvetlenie (vysvetlenie predkladané v historických prácach)?

Na lepšie odlišenie filozofie zameranej na skúmanie minulého diania od filozofie rozoberajúcej povahu histórie ako disciplíny sa niekedy využívajú aj prívlastky. Hlavne niektorí autori ovplyvnení logickým pozitivizmom, obratom k jazyku či analytickou filozofiou prvú oblasť označujú za špekulatívnu. Niektorí filozofi tým nepochybne vyjadrujú aj svoj kritický postoj voči filozofii dejín. Konceptie predkladané filozofmi dejín totiž považujú za špekulatívne metafyzické teórie, ktoré vyjadrujú túžby a predsudky autorov, a rozhodne ich odmietajú považovať za výstupy vedeckého výskumu údajných zákonitostí dejinného diania. V 20. storočí boli filozofie dejín podrobené kritike z rôznych strán. Na jednej strane tu boli výhrady postmodernistov voči veľkým príbehom zneužívaným mocenskými systémami (Lyotard 1986, s. 37 – 38). Na druhej strane tu boli námietky, že neexistujú žiadne zákonitosti dejín, ktoré by bolo možné odhaliť vedeckými postupmi (Popper 1957). Stručne povedané, filozofia (metafyzika) dejín sa dostala u mnohých teoretikov do nemilosti a bola vnímaná ako špekulatívna disciplína využívaná na vyjadrenie autorových predsudkov a záujmov. Väčší rešpekt si naopak získalo metaskúmanie – čiže nie výskum samotnej minulosti, ale kritické a analytické skúmanie problémov histórie ako výskumnej disciplíny.

Ako je to však so vzťahom medzi filozofiou dejín a samotnou históriou? Odpor voči filozofii dejín sa v podstate ani v 20. storočí nemal dotknúť skutočnej histórie. Zástancovia „tradičného“ pohľadu na históriu, ako napríklad Geoffrey R. Elton, vnímali históriu ako principiálne odlišnú oblasť. Zatiaľ čo filozofi dejín boli zaťažení svojimi predsud-

kami a motiváciou „nájsť“ v dejinách to, čo chceli – napr. rozvíjanie sa slobody, súboj spoločenských tried, úpadok tradičných hodnôt – skutoční historici boli považovaní za ľudí, ktorí majú objektívne opísať minulé udalosti. Nemali sa snažiť uchopiť dejiny v celku a už vôbec nie premietat' do nich svoje subjektívne stanoviská, teoretické predpoklady či ideologické postoje. Mali jednoducho zobrazit' minulosť „pre ňu samotnú“ (for its own sake) (Elton 1991, s. 52). Zjednodušene povedané, aj keď filozofia dejín je plná predsudkov, skutočná história by sa im mala vyhnúť a mala by poskytovať objektívnu rekonštrukciu minulého diania.

Je zaujímavé, že podľa Whita si už viacerí historici 19. storočia uvedomovali rozdiel medzi filozofiou dejín a skutočnou históriou. Na filozofiu dejín sa pozerali s dešpektom a naopak poukazovali na dôležitú úlohu objektívneho zobrazenia minulosti v skutočnej histórii:

Pre väčšinu z nich „filozofia dejín“ predstavovala snahu písať históriu na základe filozofických predsudkov, ktoré si vyžadovali, aby sa doklady prispôbovali schéme získanej apriórnym uvažovaním. „Historická metóda“ – ako tomuto termínu rozumeli klasickí dejepisci devätnásteho storočia – bola založená na ochote ísť do archívov bez akýchkoľvek predsudkov, študovať nájdené dokumenty a následne napísať príbeh o udalostiach doložených dokumentmi takým spôsobom, aby príbeh zároveň vysvetlil, „čo sa udialo“ v minulosti. Zámerom bolo, aby vysvetlenie prirodzene povstalo zo samotných dokumentov a aby bol jeho význam sprostredkovaný v podobe príbehu. (White 1973, s. 141)

Viacerí historici 19. storočia sa otvorene dištancovali od využívania apriórnych schém, na ktorých boli založené jednotlivé filozofie dejín. Historici sa podľa nich mali vyhýbať tomu, aby do svojej práce vnášali osobné predsudky, ideologické vplyvy alebo iné externé rámce na organizáciu faktov. Historici sa mali jednoducho oprieť o fakty, usporiadať ich a opísať takým spôsobom, ktorý by rešpektoval minulosť a zachované pramenné materiály. Historici nemali navrhovať ani používať teórie na dotvorenie svojich diel, mali len priamočiaro zmapovať udalosti tak, ako sa stali (White 1973, s. 141 – 142). Takto to aspoň podľa Whita vnímali také postavy realistickej histórie, akými boli Jules Michelet, Alexis de Tocqueville, Leopold von Ranke alebo

Jacob Burckhardt. Pravá história bola podľa nich nezatažená filozofiou dejín.

White však upozorňuje, že realita bola iná, a teda v skutočnosti ani medzi dielami týchto historikov a filozofov dejín nebol principiálny rozdiel. Títo historici si skrátka neuvedomovali, že vo svojich prácach využívajú v podstate rovnaké postupy a organizáciu ako filozofi dejín. Neuvedomovali si, že „príbehu dodal význam modus naratívnej štruktúrácie, ktorý bol vybraný na to, aby z rozprávaného príbehu urobil *príbeh konkrétneho druhu*“, nedovtípili sa, že „samotný výber modu naratívnej štruktúrácie reflektoval osvojenie si určitej filozofie dejín“ (White 1973, s. 142). Títo historici sa domnievali, že vo svojich prácach podávajú iba priamočiare opisy minulého diania, no v skutočnosti pri vysvetľovaní využívali určité rámce naratívnej štruktúrácie. „Každý z nich rozprával iný *druh príbehu* – romancu, komédiu, tragédiu či satiru – alebo aspoň považoval danú formu príbehu za všeobecný rámec na predstavenie tej časti histórie, ktorú detailne zobrazoval.“ (White 1973, s. 143)

V skutočnosti teda aj histórie, ktoré podľa ich autorov nemali byť zaťažené žiadnou apriórnou koncepciou dejín, boli nasiaknuté určitou filozofiou dejín. White pritom upozorňuje, že to nie je špecifikum realistických historikov 19. storočia, ale univerzálna črta historických prác väčšieho rozsahu. Podľa Whita totiž v určitom ohľade nejestvuje zásadný rozdiel medzi skutočnou históriou a filozofiou dejín. Každé historické dielo (väčšieho rozsahu) podľa neho obsahuje istú filozofiu dejín, istý metahistorický element. Rozdiel je len v tom, že v prácach filozofov dejín ako Hegel a Marx je táto zložka jasne viditeľná, zatiaľ čo v prípade historikov je skôr v pozadí ich prác (White 1973, s. ix, xi).¹

¹ „... tvrdím, že dištinkcia medzi skutočnou históriou a metahistóriou vo všeobecnosti neosvetľuje, ale skôr zahmlieva povahu interpretácie v histórii. Okrem toho zastávam názor, že neexistuje žiadna skutočná história, ktorá by nepredpokladala nejakú rozvinutú metahistóriu...“ (White 1972 – 1973a, s. 52) „... ukazuje sa, že dištinkcia medzi skutočnou históriou a metahistóriou je len záležitosťou použitého dôrazu. Musíme si uvedomiť, že také historické narácie, aké vytvorili Michelet, Ranke, Tocqueville a Burckhardt, majú rovnaké formálne črty ako ‚filozofie dejín‘, ktoré skonštruovali Hegel, Marx, Spengler a Toynbee.“ (White 1972 – 1973a, s. 62)

3.2 Povaha historických narácií

Čo konkrétne si však máme predstaviť pod metahistorickým elementom? Akú úlohu zohráva pri tvorbe historických diel? A aká je teda skutočná povaha historických prác? Whitove odpovede na tieto otázky nájdeme tak v predhovore a úvode k jeho knihe *Metahistória*, ako aj vo viacerých článkoch publikovaných v zbierke *Tropiky diskurzu*.

Konštruktivistický pohľad Whita na históriu je zrejmy už z jeho názoru, že historické práce nemožno chápať ako číre zhrnutia faktov o minulosti. Podľa neho tak histórie, ako aj filozofie dejín „prepájajú určité množstvo ‚dát‘, teoretických pojmov na ‚vysvetlenie‘ týchto dát a naratívnu štruktúru na ich prezentáciu...“ (White 1973, s. ix) Čiže okrem samotných faktov, ktoré historici získajú z archívnych prameňov, netreba prehliadnuť kľúčovú úlohu historikov pri tvorbe ich prác. Historici totiž musia použiť určité konceptuálne nástroje, aby vôbec mohli prezentovať svoje výstupy. Zdá sa, že podľa Whita sa úrovne podania (prezentácie či reprezentácie) a vysvetlenia v podstate prekrývajú. Práve vďaka tomu, že sa dáta vhodným spôsobom podajú, zabezpečí sa ich vysvetlenie: minulé sa vysvetlí jeho vhodnou reprezentáciou (White 1973, s. 2).

Z čoho však pozostáva takáto reprezentácia? White vo svojich dielach formuluje relatívne košatú koncepciu, hovoriacu o tom, čo sa podieľa na konštrukcii výsledného historického textu. Podľa neho možno v rámci historickej práce rozlíšiť viaceré úrovne konceptualizácie, viaceré „kroky“, ktoré vedú k vytvoreniu výslednej historickej práce: „(1) kronika; (2) príbeh; (3) modus naratívnej štrukturácie (emplotment); (4) modus argumentu a (5) modus ideologickej implikácie.“ (White 1973, s. 5) Na úrovni kroniky ide o jednoduché chronologické usporiadanie udalostí, o ktorých je reč v archívnych záznamoch. Ide tu o veľmi základné opísanie minulých udalostí bez ich sofistikovanejšieho usporiadania. Až vďaka tomu, že sa v rámci chronologického priblíženia rozlíši medzi začiatkom, jadrom a koncom diania, sa z kroniky vytvorí príbeh. Konečnú podobu historickej narácii však poskytnú až posledné tri úrovne konceptualizácie, či ako ich White občas nazýva, explanačné alebo interpretačné stratégie. Tieto dodávajú historickému dielu estetickú (naratívna štrukturácia), epistemologickú či kognitívnu (explanácia argumentom) a morálnu (explanácia ideolo-

gickou implikáciou) dimenziu. Každá z týchto stratégií je pritom realizovaná v jednom zo štyroch modov (spôsobov). Naratívna štruktúracia môže mať podobu romancy, tragédie, komédie alebo satiry; explanácia argumentom môže byť realizovaná formistickým, organistickým, mechanistickým alebo kontextuálnym spôsobom a explanácia ideologickou implikáciou môže mať anarchistickú, konzervatívnu, radikálnu alebo liberálnu podobu. Znamená to, že pri každej stratégii si historik zvolí jeden zo spôsobov jej prevedenia. Napríklad explanácia ideologickou implikáciou – zjednodušene povedané, dodanie ideologickej perspektívy historickému dielu – sa uskutoční tak, že sa minulé dianie prerozpráva z liberálnej, konzervatívnej či inej perspektívy (modu).

Na úrovni naratívnej štruktúracie nadobúda rozprávaný príbeh konkrétne význam vďaka tomu, že sa „identifikuje *druh príbehu*, ktorý sa vyrozprával“ (White 1973, s. 7). Inými slovami, zatiaľ čo na druhej úrovni konceptualizácie sa iba sformoval jednoduchý príbeh, na tretej už získavame príbeh konkrétneho *druhu*. Nasledujúc Whitovo členenie to znamená, že získavame romantický, tragický, komický alebo satirický príbeh. Podľa neho (vychádza tu z práce *Anatómia kriticismu* od Northropa Fryea) totiž existujú štyri mody naratívnej štruktúracie: romanca, tragédia, komédia a satira (White 1973, s. 7). White charakterizuje každý z týchto modov. Jeho rozbor možno veľmi stručne zhrnúť nasledovne. Romanca ponúka drámu, v ktorej hlavný hrdina prekonáva prekážky, a dobro tu nakoniec víťazí nad zlom. Satira je opakom romancy, pretože v nej nedochádza k vykúpeniu, ale úpadku a človek je tu zobrazený nie ako aktívny tvorca svojho osudu, ale skôr ako figúrka vlečená dianím okolo nej. Aj napriek optimistickému naladeniu komédia ponúka len občasné uzmiernenia človeka so svetom a tragédia aj takéto harmonické okamihy považuje iba za iluzórne, a preto v jej závere dochádza k rezignácii (White 1973, s. 7 – 10).

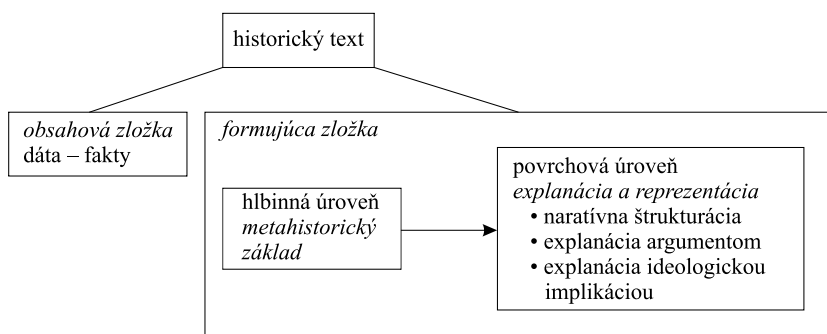
Pre potreby tejto práce nie je nevyhnutné predstaviť detaily ďalších dvoch stratégií (explanácie argumentom a ideologickou implikáciou), a preto ich len pre úplnosť v skratke charakterizujem a vymenujem ich mody. V ďalšej diskusii budú konštrukčné stratégie celkovo zastúpené hlavne naratívnu štruktúraciou.

V rámci toho, čo White nazýva explanáciou „formálnym, explicitným alebo diskurzívnym argumentom“ ide o poskytnutie „vysvetlenia

toho, čo sa stalo v príbehu prostredníctvom uvedenia princípov kombinácie, ktoré slúžia ako údajné zákony historického vysvetlenia“ (White 1973, s. 11). Pri tejto stratégii White rozlišuje medzi formistickým, organicistickým, mechanistickým a kontextuálnym spôsobom jej realizácie. Ide tu v podstate o to, či sa historik pri vysvetľovaní udalostí v príbehu sústreďí na začlenenie vysvetľovaného do väčších celkov (organicistický modus), či sa naopak zameria na špecifiká a konkrétosti (formistický modus), či sa odvolá na určité zákonitosti (mechanistický modus) a pod. (White 1973, s. 13 – 21). Nakoniec White hovorí o explanácii ideologickou implikáciou, ktorá odzrkadľuje morálne stanoviská historika. Na tejto úrovni White rozlišuje medzi anarchistickým, konzervatívnym, radikálnym a liberálnym spôsobom uchopenia príbehu. Prijatá perspektíva tak nielen naznačuje postoj k minulým udalostiam, ale naznačuje tiež stanovisko ohľadom toho, čo je vhodné robiť do budúcnosti. Napríklad historik s konzervatívnym náhľadom uprednostňuje stabilitu, zatiaľ čo radikálny historik víta okamžité zmeny (White 1973, s. 22 – 26).

Podľa Whita v každom historickom diele možno nájsť stopy po istej naratívnej štrukturácii, ako aj explanácii argumentom a ideologickou implikáciou. Teda každé dielo má nejaký estetický, kognitívny a ideologický rozmer. Keďže ale na každej úrovni existujú štyri možnosti ako realizovať danú stratégiu, otvára sa otázka kompatibility jednotlivých modov. White sa domnieva, že medzi niektorými modmi existuje určitá spriaznenosť (afinita), a preto napríklad romantické prerozprávanie minulého diania má blízko k formistickému podaniu s anarchistickou ideovou implikáciou. Takéto kombinácie jednotlivých modov White nazýva *historiografickým štýlom*. Hoci sám uvádza tabuľku so štyrmi historiografickými štýlmi, uznáva, že v skutočnosti tieto štyri možnosti nie sú nutnými kombináciami (White 1973, s. 29). Mnohí veľkí historici vo svojich dielach využívali kombinácie modov, medzi ktorými nie je afinita. Pred historikmi sa preto otvára určitý priestor na výber spomedzi uvedených troch štvoríc modov. Na základe čoho si však historici vyberajú konkrétny historiografický štýl? Je to čisto na ich ľubovôli alebo tento výber určuje niečo iné? Tu sa dostávame k dôležitému bodu Whitovej koncepcie.

Vyššie spomenuté tri stratégie (naratívna štruktúrácia, explanácia argumentom a ideologickou implikáciou) sú podľa Whita len povrchovou úrovňou historickej narácie, v ktorej pozadí sa skrýva základ poetickej, resp. jazykovej povahy (White 1973, s. 30). Tento základ sa zvykne nazývať aj tropologickým alebo metahistorickým elementom. Ide tu vlastne o to, že celá povrchová úroveň narácie, t. j. výsledná podoba historického diela, závisí od metahistorického elementu. On totiž determinuje výber jednotlivých modov explanačných stratégií. Tieto vzťahy možno zachytiť aj v jednoduchej schéme.

To, čo zachytáva táto schéma a čo je aj jadrom Whitovho pohľadu na povahu historickej narácie, možno prerozprávať v rôznych slovníkoch. V jednom z nich bude v popredí metahistorický základ určujúci podobu narácie, v iných sa využije dištinkcia medzi obsahom a formou či medzi faktom a fikciou. Predstavme si postupne Whitove názory v týchto slovníkoch.

Ako teda rozumieť metahistorickému základu? White hovorí o štyroch rečnických figúrach (trópoch), ktoré ovplyvňujú historikovu prácu. Menovite ide o metaforu, metonymiu, synekdochu a ironiu. Podľa Whita na hlbinej úrovni vedomia každý historik pristupuje k dátam cez optiku určitého trópu. Na tejto úrovni si historik „predzobrazí historické pole“ (*prefigures the historical field*), a tým si sformuje objekt skúmania do určitej podoby a rovnako si tým zvolí explanačné stratégie, ktoré použije na vysvetlenie danej minulosti vo svojej historick-

kej narácii (White 1973, s. x).² Táto časť Whitovej koncepcie je dosť metaforická, preto sa stala aj predmetom rozdielnych interpretácií. V literatúre sa diskutuje napríklad o tom, či White poukazuje na trópy preto, aby upozornil na rečnícke figúry vyskytujúce sa v textoch historikov, alebo u neho trópy zohrávajú inú a ešte dôležitejšiu úlohu. Je dominantný tróp v podstate len najčastejšie využívaná figúra v historickej práci alebo je to aj štruktúra myslenia (a figure of thought) určujúca, ako historik vníma predmet výskumu? (Kansteiner 1993, s. 281)

Zdá sa, že White chápe trópy hlavne druhým spôsobom. Situáciu si možno predstaviť s odvolaním sa na Immanuela Kanta. Kant hovorí o apriórnych formách času a priestoru, ktoré štruktúrujú naše poznávanie jednotlivých predmetov. Podstatné je však to, že tieto formy nepatria veciam o sebe, t. j. veci o sebe nie sú v čase a priestore, ale iba my ich vnímame z časového a priestorového aspektu. Takže čas a priestor nie sú črty vecí o sebe, sú to skôr „nástroje“, prostredníctvom ktorých ich vnímame. Zdrojom týchto foriem je preto subjekt. Podobne fungujú aj Whitove trópy. Sú to akési apriórne hlbinné štruktúry, cez ktoré historik vníma predmet svojho záujmu. Dominantný tróp dodá historikovi optiku, a teda určí aj výslednú podobu podania a vysvetlenia danej časti minulosti. Dôležité je pritom uvedomiť si skutočnosť, že podľa Whita trópy, a teda metahistorický element (podobne ako apriórne formy), nie sú súčasťou minulej reality o sebe. Nejde tu o niečo, čo by historik extrahoval z dát, ale o niečo, čo dátam „vtláča“.

Výsledný historický text má nejaký obsah a formu. Čerpá totiž z dát získaných z historických prameňov (obsah), ale je taktiež výsledkom určitej konštrukčnej aktivity historika (forma). V podstate o týchto dvoch zdrojoch White hovorí aj v často citovanom vyjadrení, podľa ktorého sú historické narácie „verbálne fikcie, ktorých obsahy sú rovnako tak *vymyslené* (invented), ako *objavené* (found) a ktorých formy majú viac spoločného s ich náprotivkami v literatúre, ako s tými v prí-

² „V rámci poetického aktu, ktorý predchádza formálnu analýzu poľa, si historik vytvorí predmet svojej analýzy, ako aj predurčí modalitu konceptuálnych stratégií, ktorú použije na jeho vysvetlenie.“ (White 1973, s. 31) White nie je úplne jednoznačný ohľadom toho, ako chápať objekt skúmania, t. j. „historické pole“. Niekedy hovorí o „celom súbore udalostí zaznamenaných v dokumentoch“ (White 1973, s. 30) alebo o „minulosti alebo historickom procese“ (White 1982, s. 65), ale inokedy o „oblastiach skúsenosti“ (White 1973, s. 36).

rodných vedách“ (White 1974b, s. 135).³ Fakty z prameňov naplňajú obsah historických diel, ale formu historickým prácam dodávajú stratégie určené metahistorickým základom, teda v konečnom dôsledku tropologickou hlbinnou štruktúrou. (Na druhej strane, oddelenie obsahu od formy nie je dokonalé, pretože podľa Whita je zrejmé, že aj forma má určitý obsah. Inak povedané, to, či historik prerozpráva minulé udalosti ako komédiu alebo tragédiu, zásadne ovplyvní obsahovú stránku práce.)

Whitovo vyjadrenie o tom, že časť každej historickej narácie je vymyslená, môže pôsobiť neprijateľne.⁴ Ide o kontroverznú formuláciu, ktorá však po uváženom výklade nie je až taká radikálna, ako sa môže na prvý pohľad javiť. White tu rozhodne nenabáda, aby si historici vymýšľali udalosti alebo aktérov a takéto výmysly doplňali do svojich prác. To, čo White považuje za vymyslené (a prečo vlastne hovorí o historických naráciách ako o fikciách), je vlastne vyššie priblížená formujúca zložka. Týmto elementom, ktorý historik neodvodí z prameňov, je teda metahistorický základ a ním určený historiografický štýl, ktorý je formou historického diela. Samozrejme, fakty sa z diela nevytrácajú. White týmto spôsobom len poukazuje na to, že nie všetko, čo sa dostáva do výstupu historika, má pôvod v pramenných materiáloch. Formujúca zložka jednoducho podľa neho nie je odvodená z faktov, ale je to príspevok konkrétneho historika.

White niekedy o tejto zložke hovorí aj ako o fiktívnej alebo mýtiskej (White 1974b, s. 152, 135) a upozornením na jej prítomnosť v historických prácach poukazuje na istú príbuznosť medzi históriou a umeleckou literatúrou: „Aj keď sa historici a autori umeleckej literatúry zameriavajú na iné druhy udalostí, formy ich diskurzov, ako aj ciele ich

³ „... historická narácia ako systém znakov poukazuje súčasne dvoma smermi: *smerom k* udalostiam opisovaným v naráciách a *smerom k* typu príbehu alebo mýtu, ktorý si historik vybral, aby poslužil ako ikona pre štruktúru udalostí.“ (White 1974b, s. 142)

⁴ Dojem o neprijateľnosti možno vyvolať aj tak, ako to robia niektorí komentátori: Whitove názory zradikalizujú a v podstate ich dezinterpretujú. Napríklad s odkazom na autorov ako R. Barthes a H. White Georg G. Iggers hovorí: „O histórii tvrdili, že vôbec nereferuje na nejakú realitu mimo vlastného textu.“ (Iggers 1997, s. 100) Vo svojej neskoršej práci už Iggers ponúka opatrnejší výklad Whitovej pozície (Iggers 2000).

písania sú často rovnaké. Navyše sa domnievam, že aj techniky a stratégie, ktoré používajú pri kompozícii svojich diskurzov, sú v podstate rovnaké...“ (White 1976, s. 121) Niektorí autori považujú takéto vyjadrenia za provokácie. Keďže tradične sa história zvykla prirovnávať k vedeckým disciplinám, obrátenie pozornosti na spriazenosť medzi históriou a umeleckou literatúrou niektorí považujú za diskreditovanie statusu histórie. Občas navyše dochádza k neopatrným výkladovým posunom a White je obviňovaný zo stotožňovania histórie a fikcie.⁵ To je však neoprávnená dezinterpretácia jeho názorov. White totiž uznáva, že historici sa nevenujú fiktívnym, ale skutočným udalostiam (White 1976, s. 121). Poukázaním na určitú fiktívnu dimenziu v historických prácach nepopiera existenciu minulosti ani možnosť jej reprezentácie, iba sa snaží podčiarknuť, že táto reprezentácia nemá podobu naivného kopírovania, ale má podobu komplikovanejšej konštrukčnej aktivity. A v niektorých ohľadoch rovnaké konštrukčné postupy sa podľa Whita používajú aj v oblasti umeleckej literatúry.

3.3 Pluralita v histórii

Whitova koncepcia hovoriaca o štyroch určujúcich tróPOCH a o štvoriciach modov povrchových explanačných stratégií naznačuje, že White môže byť otvorený určitej pluralite zobrazovania minulosti. Na lepšie pochopenie detailov tejto plurality, ako aj Whitových dôvodov na jej prijímanie je však potrebné uviesť ontologické predpoklady jeho pohľadu na históriu.

Podľa Whita je realita súborom zmysluprázdnych udalostí. Je to chaotický súhrn diania, ktorý nemá v sebe obsiahnutý vnútorný význam ani organizáciu. Aj keď sa niekomu môže zdať, že nejaká udalosť je tragická alebo komická, White sa domnieva, že je to omyl. V skutočnosti sú historické udalosti „hodnotovo neutrálne“, a teda žiadna udalosť

⁵ Napríklad Perez Zagorin obviňuje Whita z nerozlišovania medzi fikciou a históriou, ako aj z extrémneho konštruktivizmu: „Zrušením hranice medzi umeleckou literatúrou a historickými naráciami [extrémny konštruktivizmus] považuje tie druhé za formalizované verbálne objekty spadajúce do kategórie literatúry. Nahrádza tiež pojem reálnej a poznateľnej minulosti predstavou, že minulosť a jej možné významy sú čisto literárne a tropologické konštrukcie.“ (Zagorin 1999, s. 18) White v skutočnosti hovorí iba o konštrukcii významov a štruktúr a nie samotnej minulej reality.

nie je *vnútorne* ani tragická a ani komická (White 1974b, s. 137, 138). Význam nie je udalostiam vlastný, význam môže byť udalostiam iba pripísaný, ak sa predstavia v kontexte nejakého príbehu, čiže ak sa umiestnia do konfigurácie, ktorú si vyberie daný historik. A na toto sa často zabúda. Podľa Whita sa ľudia zvyknú mylne domnievať, že konfigurácie a významy sú vlastné už samotnej realite a že už ľudské životy majú podobu príbehov. White však tvrdí, že to tak nie je. „*Nežijeme* príbehy, hoci dávame našim životom zmysel ich retrospektívnym prerozprávaním vo forme príbehov.“ (White 1974b, s. 143 – upravený preklad)

Z Whitových vyjadrení vyplýva, že by sme si mali uvedomiť rozdiel medzi „minulou realitou o sebe“ a „minulou realitou predstavenou v našich rozprávaniach“. Zatiaľ čo prvá realita je chaotická, zmysluprázdna a vznešená (sublime) (White 1982), druhá má už podobu nám dobre známych príbehov. Lenže druhá „realita“ je výsledkom našich konštrukčných aktivít, nášho použitia naratívnych štruktúr formujúcich tieto rozprávania. Samozrejme, že udalosti *zako komponované do príbehov* už majú jasne pridelený zmysel a funkciu. Lenže White sa domnieva, že minulosť „o sebe“ vyzerá inak – jednoducho žiadny vnútorný zmysel ani naratívnu formu nemá.

Historik čeliaci zmysluprázdnej a chaotickej minulosti stojí pred problémom. Ako je možné takúto minulosť priblížiť v historickom diele? Na jednej strane minulé udalosti treba nejakým spôsobom reprezentovať, teda predstaviť ich v nejakej podobe, s využitím nejakej formy. Na druhej strane minulé dianie o sebe žiaden vnútorný význam nemá a nemá ani vopred danú formu. Whitovo riešenie je nasledovné. Pretože minulosť o sebe formu potrebnú na jej reprezentáciu nemá, historik jej konkrétnu formu vo svojom diele jednoducho prideliť. Historik jej vo svojom diele vtlačí štruktúru, vďaka čomu sa vlastne umožní, aby bola minulosť reprezentovaná. Keďže v našej kultúre je bežné a prirodzené rozprávať príbehy (White 1980, s. 1), naratívna štruktúra je spravidla formou, ktorú využívajú aj historici. Navyše, ľudia sú v rámci svojej kultúry tak dobre oboznámení s určitými príbehovými vzormi (komédia, tragédia atď.), že naratívne podanie robí z minulého neznámeho a vzdialeného niečo blízke a zrozumiteľné. Podľa Whita spočíva explanačná sila naratívneho podania práve v kultúrnej blíz-

kosti istých príbehových archetypov. Samotná minulosť je chaotická, zmysluprázdna, a preto aj nezrozumiteľná. Keď však historik túto cudziu minulosť „zaodeje“ do známej podoby takého druhu príbehu, ktorý je čitateľovi známy z jeho kultúry, zrozumiteľnou sa stáva aj takto štruktúrovaná minulosť. „A keď si [čitateľ] uvedomí, do ktorej triedy alebo typu príbeh, ktorý číta, patrí, sú mu udalosti v príbehu vysvetlené.“ (White 1974b, s. 139) Iba v prípade, že by čitateľ daný typ príbehu nepoznal, takéto prerozprávanie minulého diania by pre neho ostalo cudzie. Z uvedeného je zrejmé, že White tu poukazuje na rozhodujúcu úlohu formujúcej zložky pri reprezentácii a explanácii zmysluprázdnej minulosti. Explanačná sila historickej narácie je záležitosťou známej naratívnej formy.

Ako sa ale možno dostať od ontologických predpokladov o zmysluprázdnej realite k myšlienke o pluralite v histórii? Úvaha v pozadí Whitovej koncepcie je zrejme nasledovná. Pretože samotná minulosť nemá vopred určený význam ani naratívnu štruktúru, ani archívne materiály nebudú miestom, kde by ich historici mohli „objaviť“. Treba sa preto vyrovnáť s myšlienkou, že historické pramene nám nepovedia, aký význam máme skonštruovať a prisúdiť minulosti (White 1982, s. 75). Whitova úvaha pokračuje ďalej. Keby minulosť a pramene mali vnútorný význam a štruktúru, zrejme by bolo prirodzené dožadovať sa správneho zachytenia práve toho, čo je vopred dané. Keďže však u nich vnútorný význam a štruktúra absentujú, až historik sa rozhodne, ktorú z dostupných foriem použije. Predpoklad o vopred sformovanej minulosti by zrejme podľa Whita viedol k myšlienke, že konkrétnej historickej udalosti zodpovedá jedno správne zobrazenie.⁶ *Predpoklad o zmysluprázdnej a vopred nesformovanej minulosti však pre Whita implikuje pluralitu histórií.* Jeho špecifický ontologický predpoklad ho viede k záveru, že tú istú⁷ udalosť možno reprezentovať „alternatívny-

⁶ S takouto inferenciou by nesúhlasili niektorí sofistickovaní realisti. Napríklad Karsten Stueber uznáva realistické presvedčenie o vopred „sformovanej“ minulosti, ale zároveň pripúšťa pluralitu historických prác. Podľa neho totiž z predpokladu o štruktúrovanosti reality nevyplýva nutnosť jediného správneho zobrazenia. (Stueber 2004, s. 217 – 218)

⁷ Ako ma upozornil aj Miloš Taliga, Whitov pojem zmysluprázdnej reality je problematický. Ako vôbec možno v súvislosti s takouto realitou hovoriť o *tej istej* udalosti? Veď ak samotná realita je nesformovaná, zmysluprázdna či chaotická,

mi vzájomne nezlučiteľnými, a predsa rovnako plauzibilnými“ spôsobmi (White 1974b, s. 147).

Ten istý súbor udalostí môže poslúžiť ako komponent príbehu, ktorý je tragický *alebo* komický v závislosti od historikovho výberu zápletkovej štruktúry, ktorú považuje za najvhodnejšiu na usporiadanie udalostí tohto druhu tak, aby boli spracované do zrozumiteľného príbehu. (White 1974b, s. 137)

V skutočnosti špecifickým usporiadaním udalostí opísaných v dokumentoch – a bez ujmy na pravdivostnej hodnote vybraných faktov – možno danú sekvenciu udalostí zachytiť do príbehu niekoľkými rôznymi spôsobmi. Napríklad na udalosti, ku ktorým došlo vo Francúzsku v rokoch 1789 – 1790, sa Burke pozerá ako na absolútnu národnú katastrofu, zatiaľ čo Michelet v nich vidí epifániu spojenia človeka s Bohom, ktorá utvára sen o romanci ako o žánrovej príbehovej forme. (White 1972 – 1973b, s. 83 – upravený preklad)

Whitovým obľúbeným príkladom je Francúzska revolúcia. Ako taká nie je vnútorne ani tragickou, ani komickou udalosťou. Avšak jednotliví historici sa môžu rozhodnúť pre alternatívne, napríklad tragické alebo komické prerozprávania toho, čo sa v danom období udialo vo Francúzsku. Podľa Whita pritom tieto alternatívne historické narácie môžu byť z hľadiska odvolávania sa na fakty rovnako prijateľné. Rovnako úspešne totiž vysvetľujú dostupné dáta o predstavovanej udalosti. Takže konkurenčné historické práce sú v súlade s dostupnými faktami, no napriek tomu prezentujú výrazne odlišné príbehy o tom, čo sa udialo.

Whitova pointa o rovnako plauzibilných, ale rozdielnych historických naráciách o tej istej udalosti je analogická myšlienke známej z filozofie vedy o nedourčenosti teórie faktami.⁸ Niektorí filozofi vedy

ako je možné bez „záchytných“ bodov identifikovať, či ide v rôznych prácach naozaj o tú istú časť reality? Whitova koncepcia by si vyžadovala detailnejšie objasnenie svojho ontologického predpokladu. Jednou z možností by bolo napríklad limitovať zmysluprázdnosť jedine na otázku tragickosti, komickosti a pod., ale zároveň uznať existenciu určitej štruktúry existujúcej v realite.

⁸ Možno i samotný White si uvedomoval túto podobnosť, minimálne to naznačuje jeho zmienka o konceptuálne nedourčenom historickom poznaní (White 1982, s. 81). Chris Lorenz tiež spája Whita s ideou o nedourčenosti narácie evidenciou,

sa domnievajú, že vo vede bežne dochádza k javu, že tie isté fakty sú zlučiteľné s viacerými teóriami, ktoré sú však navzájom nekompatibilné. Inými slovami, tie isté dáta alebo výsledky experimentov možno vysvetliť alternatívnymi (navzájom nekompatibilnými) teóriami. Uvedená téza o nedourčenosti teórie faktami (niekedy sa namiesto faktov hovorí o evidencii alebo empirii) je zaujímavá hlavne preto, že spochybňuje zjednodušený pohľad na vedu. Ten môže mať rôzne podoby. Jedna z naivných predstáv o vede predpokladá, že správnu vedeckú teóriu získame priamočiarym zovšeobecnením faktov. To je neudržateľné už len preto, že tie isté fakty sú zlučiteľné s odlišnými teóriami. Ďalší zjednodušujúci obraz vedy postuluje, že správnu vedeckú teóriu jednoznačne určí empiria či experimenty. To je však opäť problematický názor, pretože z tézy o nedourčenosti vyplýva, že experimentmi môžu úspešne prejsť aj viaceré teórie. Stručne povedané, pri istej interpretácii téza o nedourčenosti poukazuje na to, že vedecká práca je tvorivá aktivita a vedecké hypotézy by sme nemali chápať redukujúco ako „destiláty“ faktov.

Veľmi podobne možno vykladať aj Whitov záver o pluralite v histórii. V istom zmysle White vo svojich dielach obhajuje *tézu o nedourčenosti historickej narácie dátami z historických prameňov*. Realita samotná či dáta z prameňov nedokážu dokonale určiť, ako má vyzerat' „tá pravá“ historická narácia – jednoducho dáta nevyčerpávajú to, čo je obsiahnuté v historickej narácii. O tej istej časti minulosti možno porozprávať rôzne príbehy, pretože je na historikoch, akú formujúcu zložku použijú na štruktúrovanie pôvodne bezforemnej a zmysluprázdnej reality. Na konštrukcii narácie sa podieľa aj externá formujúca zložka a aj ona prispieva k tomu, čo je obsiahnuté v historickej narácii.

3.4 Záver

White je plodný autor, ktorý sa vo svojich prácach vyjadroval k rôznym otázkam. Preto aj jeho dielo umožňuje viaceré výklady. Niektorí zdôrazňujú, že v pozadí jeho myšlienok treba hľadať inšpiráciu existencialistickým humanizmom (Paul 2006). Historickú prácu vníma ako aktivitu na vyjadrenie morálnych postojov, a aj preto predkladá

hoci podľa Lorenza to vo Whitovom prípade vedie k radikálnym záverom (Lorenz 1994, s. 357).

konceptiu, v ktorej je dôležitá pluralita a otvorenosť reprezentácie minulosti. Iné výklady jeho práce podčiarkujú záujem o naratívnu formu, o literárny aspekt a o jazyk historického diela. Jeho koncepciu považujú za kritiku naivno-realistického či naivno-empiricistického chápania histórie. White vnímajú ako oponenta snáh o zvedčenie histórie a ako priaznivca hľadania literárnej dimenzie v historických prácach.⁹

Pre potreby tejto práce je zaujímavý hlavne jeho rozbor toho, ako sa konštruuje historická práca, ako aj jeho dôraz na pluralitu v histórii. White nepopiera existenciu minulej reality ani faktov, ktoré dokladajú jej existenciu. Toto sú veci, ktoré sú podľa neho dané a nie sú predmetom historikovej tvorby. Konštruovaná je však forma používaná na prezentovanie minulosti (čiže daného) v historickom diele. Forma nie je odvodená z prameňov, ale je príspevkom historika, ktorý sa rozhodne z viacerých možností pre tú, ktorú „považuje za najvhodnejšiu na usporiadanie udalostí tohto druhu tak, aby boli spracované do zrozumiteľného príbehu.“ (White 1974b, s. 137) Rôzni historici sa však môžu (a prax dokladá, že to aj tak robia) rozhodnúť pre odlišné formy, odlišnú organizáciu minulého diania, odlišné pridelenie významov minulým udalostiam. Preto sa otvára priestor pre pluralitu zobrazenia toho istého. Whitovu koncepciu tak možno chápať aj ako pokus o konštruktivistické vysvetlenie toho, ako je možné, že historici predkladajú alternatívne historické práce o tej istej minulosti.

⁹ „Historikom sa nemusí páčiť názor, že ich práce sú prekladmi faktov do fikcií, ale je to jeden z dôsledkov ich prác.“ (White 1974a, s. 92) Pod fikciou tu má na mysli formujúcu zložku. Teda poukazuje na to, že historici organizujú fakty podobným spôsobom ako napríklad autori románov.

4 Paul A. Roth a neurčitost' minulosti

Taká minulosť, ktorá existuje vďaka náhodným pojmom alebo procesom, vďaka druhom, ktorým chýba špeciálna stabilita, by mala byť prístupná zmene a mala by byť predmetom zmeny.
(Roth 2002, s. 134)

Paul Roth zastáva pozíciu, ktorú nazýva irealizmom (irrealism), a odlišuje ju tak od realizmu, ako aj antirealizmu. Vo svojich prácach však nadväzuje na niektoré konštruktivistické názory takých autorov ako Arthur Danto, Leon Goldstein, Louis Mink, Ian Hacking a pod. V istom zmysle možno povedať, že sa snaží konštruktivizmus domyslieť do dôsledkov a ukazuje, čo z tejto pozície podľa neho vyplýva. Niektorí z vyššie uvedených autorov zrejme nie sú ochotní ísť vo svojich názoroch až tak ďaleko ako Roth,¹ avšak Roth ponúka viacero zaujímavých úvah, prečo ich názory majú naozaj takéto konzekvencie.

Zrejme najviac provokatívnym postrehom Rotha je, že ak domyslíme konštruktivistické úvahy do dôsledkov, mali by sme dospieť k záveru, že minulosť je v istom zmysle neurčitá (indeterminate). Preto nemáme jednu fixnú minulosť, ktorú by mali historici čo najpresnejšie reprezentovať, ale máme *viac minulostí*. Ak túto myšlienku porovnáme s názormi Danta a Whita, ide tu o dôležitý posun. Uvedení autori totiž hovoria iba o pluralite *zobrazenia* minulých udalostí, ale nejdú ďalej. Diplomatically povedané, Rothov krok k pluralite minulostí vyzerá na prvý pohľad neprijateľne. Jeho stanovisko si však zaslúži detailnú pozornosť, pretože až pri rozbere sa ukážu zaujímavé úvahy, ako aj argumenty, ktoré tento kontroverzný názor motivujú. Predtým, ako sa dostaneme k samotnému rozboru, priblížime si predpoklady Rothových úvah a tiež ich širší kontext. V prvej časti predstavím jeho kritiku myšlienky, že realita samotná je naratívne štruktúrovaná. Následne poukážem na širší kontext (holizmus, nedourčenosť teórie evidenciou, teoretická nasýtenosť poznania), ktorý stojí tak v pozadí jeho kritiky

¹ Pozri napríklad Dantove vyjadrenie citované ako motto v kapitole 2 (Danto 1985a, s. 166 – 167) a Hackingove slová o jeho realistickom postoji (Hacking 2003).

realizmu, ako aj v pozadí jeho vlastnej pozície. Nakoniec sa dostanem k jeho názorom o neurčitosti minulosti a pluralite minulostí.

4.1 Kritika naratívneho realizmu

Niektorí autori sa domnievajú, že samotná realita má v sebe zakotvené štruktúry, pravidelnosti či prepojenia, ktoré následne určujú jej fungovanie. Úlohou vedcov z rôznych oblastí by teda malo byť odhalenie a opísanie týchto rámcov. Toto je však veľmi všeobecné. O niečo konkrétnejšou verziou uvedenej všeobecnej pozície je napríklad naratívny realizmus. Viacerí filozofi sú totiž presvedčení, že samotná (minulá) realita je už vopred štruktúrovaná v podobe príbehov, a práve táto naratívna forma je to, čo by mali historici vo svojich prácach zachytiť. Jednotliví autori sa pritom v detailoch môžu rozchádzať. Napríklad Noël Carroll uznáva, že historické narácie rešpektujú vopred dané vzťahy z reality. V skutočnosti sú však podľa neho základom naratívnych spojení kauzálne vzťahy. V samotnej realite sú udalosti prepojené kauzálnymi väzbami a tie sú určujúce pre tvorbu príbehov (Carroll 2000). David Carr zase spája naratívnu štruktúru s intencionalitou a konaním. Podľa neho je naratívna forma obsiahnutá už v samotnom konaní, a keďže to je súčasťou reality, samotná realita má podobu príbehu či minimálne obsahuje určité naratívne prvky (Carr 1986). Takže jednotliví autori sa môžu líšiť v tom, ako rozumejú naratívnej štruktúre (či je jej základom kauzalita, intencionalita atď.), podstatný je ale fakt, že táto štruktúra patrí samotnej realite.

Roth vo svojom článku (Roth 2000), konkrétne v jeho druhej časti *Naratívny realizmus: Mýtus daného*, detailne vykladá a kritizuje práve Carrove názory. Predstavme si najskôr Rothovu rekonštrukciu toho, čo zastáva Carr. Carr sa usiluje vymedziť voči názorom priaznivcov diskontinuity (napr. L. O. Mink, H. White), ktorí sa domnievajú, že príbehy nie sú žité, ale len rozprávané v historických dielach, a preto je medzi realitou a historickým textom diskontinuita. Carr zastáva pravý opak. Podľa neho majú už samotné životy naratívnu podobu: „Životy majú naratívnu štruktúru už pred akýmkoľvek explicitným rozprávaním. Takže životy nie sú organizované v procese artikulácie toho, čo sa stalo, ale čisto v rámci žitia.“ (Roth 2000, s. 253 – ide o citát z Carrovej práce *Time, Narrative, and History*) Čiže už správne porozumenie

Ľudskému konaniu by malo jasne ukázať, že naše životy majú v sebe obsiahnuté štruktúry, ktoré ich určujú. Na čom sa však zakladá takéto presvedčenie? Prečo by sme mali Carrovi uveriť, že priaznivci diskontinuity v skutočnosti nerozumejú tomu, akú podobu majú ľudské životy a ich prežívanie?

Roth poukazuje na to, že u Carra sa v pozadí naratívneho realizmu nachádza istá predstava o intencionalite, konaní a naratívnej štruktúre. Konkrétne, spojenie medzi nimi je nasledovné. Intencie sú nutnou súčasťou konania, dávajú konaniu jednotu, a tak ho v podstate naratívne štruktúrujú: „Podľa Carra už samotný význam pojmu konanie zaručuje toto štruktúrálné spojenie. Konanie je *ex definitione* intencionalne a intencionalita je to, čo robí zo správania konanie a z konania naratívne štruktúrovaný život.“ (Roth 2000, s. 257) Skúsme si to trochu rozobrať. Jedna z tradičných diskusií v oblasti filozofie mysle a konania sa týka otázky, na základe čoho identifikujeme konanie. Čím sa konanie líši od správania alebo diania, ktoré by sme konaním nenazvali? Ako napríklad odlišíme *prihlásenie sa* na vyučovacej hodine od mimovoľného *vystretia ruky*? (Možno to na prvý pohľad vyzerá ako malicherné slovičkárnenie, ale takéto rozlíšenie môže mať závažné morálne a právne dôsledky: úmyselná vražda vz. neúmyselné usmrtenie z nebanlivosti a pod.) Jedno populárne riešenie uvádza, že na rozdiel od mimovoľného „procesu“, v pozadí ľudského činu je nejaký motív, dôvod, úmysel, jednoducho nejaká intencia. Konanie, čin či aktivita sú teda charakterizované prítomnosťou *intencie* (intencionalitou). Preto moje prihlásenie sa je činom (mojím *zámerom* bolo dostať šancu povedať niečo), zatiaľ čo mimovoľné vystretie ruky (tik) je len neintencionálnym nutkavým pohybom.

Podľa Rotha Carr nadväzuje práve na myšlienky o intencionalite ľudského konania. Základom Carrovho naratívneho realizmu je teda približne takáto úvaha. Činy *nutne* obsahujú intencie a tie vlastne zabezpečujú, že konanie má podobu príbehu. Aktér konania svojimi zámermi štruktúruje konanie do naratívnej podoby. Toto však podľa Carra prebieha už v rámci samotného konania a nie až na úrovni retrospektívneho rozprávania o minulých činoch. Takže v rámci takejto koncepcie je aktér aktívny organizátor diania. Vo svojom živote realizuje a prežíva príbeh. (Napríklad konkrétny študent strednej ško-

ly sa prihlási na vysokú školu s úmyslom dosiahnuť nejaké vzdelanie – k čomu mu dopomáhajú aj čiastkové činy realizované so zámerom napísať konkrétny test, absolvovať konkrétnu skúšku atď. – a táto intencionalita unifikuje túto časť jeho života do podoby príbehu *dosiahnutie vysokoškolského vzdelania*.)

Takúto úvahu o intencionalite Roth neprijíma a kritizuje Carra na dvoch úrovniach. Na „filozofickej“ úrovni spochybňuje jeho presvedčenie o nutnom prepojení intencií a konania. Navyše však uvádza aj viaceré príklady z konkrétnych historických prác, ktoré jednoducho vyvracajú to, že by ľudia vždy či nutne prežívali príbehy. Prvý argument proti Carrovi možno preformulovať nasledovne. Roth v podstate tvrdí, že v zámere v pozadí nejakého činu sa môžeme mýliť. Pôvodne sme si mohli myslieť, že bol vykonaný z jedného dôvodu a teraz sme zistili, že je vhodnejšie vykladať ho s odvolaním na iný dôvod. Lenže takáto zmena je možná iba vtedy, ak sa prepojenie konania a intencií bude považovať za náhodné. Iba vtedy bude možné „oddeliť“ pôvodný motív od daného činu a pripísať mu iný. Ak naopak, ako je to u Carra, existuje logická väzba medzi intenciou a činom (čin je nutne spojený s danou intenciou), oprava je nemožná (Roth 2000, s. 257). (V rámci Carrovho stanoviska totiž aktér žije fixný príbeh určený intenciou, ktorá je nutne spojená s konkrétnym činom.) Lenže myšlienka nemožnosti opravy je neprijateľná, a preto je neprijateľná aj téza o nutnom spojení intencie a činu, čo je jeden z predpokladov Carrovho naratívneho realizmu.

Rothova kritika vychádzajúca z historickej praxe je nekompromisná: „[J]ednoducho tu ide o nepravdivé tvrdenie, keď [Carr] hovorí, že v skúsenosti nutne nachádzame naratívnu jednotu.“ (Roth 2000, s. 258) Historické práce totiž hovoria o inom. Roth uvádza ako príklad biografiu Franza Stangla, ktorý sa počas druhej svetovej vojny dostal až na pozíciu veliteľa vyhladzovacieho tábora v Sobibore a neskôr v Treblinku. Možno by sme chceli jeho život zobrazit' ako jednoduchý príbeh (napríklad príbeh účasti na masovej vražde počas druhej svetovej vojny), lenže v skutočnosti to z rozhovorov so Stanglom vyzerá, akoby si niekedy neuvedomoval širší kontext svojho konania a jednotlivé činy v živote možno robil s menej „zjednocujúcimi“ zámermi. Jednoducho povedané, Roth poukazuje na to, že historické

práce dokladajú minimálne to, že nie každý prežíva svoj život ako príbeh.

Roth je celkovo veľmi kritický voči odvolávaniu sa na intencie a voči využívaniu intencionálneho vysvetlenia. Ako to dokladá jeho zaujímavý rozbor rôznych návrhov, ako vysvetliť masové zabíjanie počas druhej svetovej vojny, odmieta jednoduché intencionálne vysvetlenie, ktoré sa odvoláva iba na presvedčenia a zámery páchatel'ov. Skôr uprednostňuje situčné vysvetlenia, ktoré stavajú aj na výsledkoch známych experimentov zo sociálnej psychológie (Roth 2004). Práve výsledky pokusov Philipa Zimbarda a Stanleyho Milgrama poukazujú na to, akú dôležitú úlohu v živote zohrávajú také veci, ako je tlak okolia, konformita či poslušnosť. Nie vedomé úmysly ani predsudky v podvedomí, ale možnosti situácie sú občas tým, čo vysvetľuje konanie človeka. Navyše, aj keby sme uznali istú použiteľnosť intencionálneho vysvetlenia – hoci nižšie uvediem Rothovu principiálnu kritiku mentálnych entít a jeho chápanie intencionálneho konania ako konania opísaného určitým spôsobom –, nie každá intencia je použiteľná na vysvetlenie konania. Niekedy ľudia konajú z malicherných dôvodov, niekedy si motívy neuvedomujú, niekedy jednoducho konajú tak, ako by to vôbec nečakali. Takže na vysvetlenie činov je zväčša potrebné využiť niečo iné, ako sú dôvody, ktoré by uviedol samotný aktér. (Roth 2000, s. 259 – 260)

Podľa Rotha sa Carr mýli, keď realite prisudzuje pevné štruktúry na základe údajnej existencie fixných intencií organizujúcich konanie a jeho prežívanie. Ako tvrdí Roth, neexistuje žiadna apriórna väzba medzi intenciou, konaním a naratívnu štruktúrou. Existujú len rôzne príbehy: „Neexistuje žiaden príbeh, žiadna dejová línia, žiadne odvíjanie sa koherentného obrazu, ktoré by bolo vytvorené intenciami a následným konaním.“ (Roth 2000, s. 259) „To, čo sa ‚skutočne‘ stalo, má pri rôznych rozprávaniach rôznu podobu, dokonca aj keď ide o jednotlivca a jeho život.“ (Roth 2000, s. 260)

4.2 Teoretické predpoklady a absencia „daného“

V pozadí Rothových názorov možno identifikovať súbor súvisiacich predpokladov, akými sú napríklad *holistický pohľad na poznanie*, *teoretická nasýtenosť poznania*, *nedourčenosť teórií evidenciou/skú-*

senosťou, ako aj *kritika možnosti „čistej“ pozorovateľnosti* a *„mýtu daného“*. Zjednodušene možno povedať, že tieto stanoviská spolu vytvárajú obraz empirického poznania ako určitého prepojeného celku presvedčení, z ktorého nie je možné „vystúpiť mimo“, k nejakým pevným a ateoretickým základom. Pozrime sa aspoň na niektoré aspekty tohto kľbka predpokladov.

Roth je do veľkej miery ovplyvnený Quinovými názormi, a preto tu bude vhodné stručne načrtnúť holistický pohľad napríklad z jeho *Dvoch dogiem empiricizmu* (1951). Willard Van Orman Quine tu kritizuje atomistický pohľad na poznanie, podľa ktorého by jednotlivé výroky separátne korešpondovali s nejakými externým faktami (nejakými skutočnosťami „tam vonku“ vo svete). Podľa neho je v skutočnosti vedecké poznanie prepojenou pavučinou. Jednotlivé zložky vedeckého poznania sa navzájom „informujú“ a podmieňujú a iba ako celok sa istým spôsobom vzťahujú k skúsenosti. Podľa Quina je teda naivné myslieť si, že nejaké fakty vo svete – napríklad vypuknutie druhej svetovej vojny či skutočnosť, že H_2O vrie pri $100\text{ }^{\circ}C$ –, a to izolovane od iných predpokladov, robia pravdivými výroky: „Druhá svetová vojna vypukla 1. septembra 1939,“ a „Bod varu vody je $100\text{ }^{\circ}C$.“ V skutočnosti tieto výroky súvisia s mnohými ďalšími predpokladmi a tie spolu podmieňujú ich pravdivosť. Zoberme si prvý príklad. Pravdivosť daného výroku predpokladá okrem iného aj také veci ako určitý kalendár a sústavu počítania rokov alebo nejaký pohľad na to, čo možno považovať za vojnu. Ak by sme zmenili náš kalendár alebo letopočet, daný výrok by bol jednoducho nepravdivý. Rovnako nepravdivý by bol aj vtedy, ak by sme zmenili význam slova „vojna“, resp. teóriu toho, čo možno považovať za vojnu (napr. by sme vojnu považovali iba za taký konflikt, v rámci ktorého jeden štát napadne iný štát pre podozrenie, že skrýva nukleárne zbrane). Takže pravdivosť daného výroku, ako aj naše poznanie nezávisí čisto od toho, čo sa udialo a ako funguje svet, ale aj od významu našich ďalších presvedčení.

Takýto holistický pohľad navyše úzko súvisí aj s tzv. Quine-Duhemovou tézou o nedourčenosti teórie skúsenosťou. V literatúre možno nájsť rôzne formulácie tejto tézy, tu však odcitujem Quina z *Dvoch dogiem*: „Každá veda ako celok – matematika, prírodné a spoločenské vedy... [je nedostatočne] určená skúsenosťou. Okraj systému musíme

udržiavať v súlade so skúsenosťou; cieľom zvyšnej časti so všetkými starostlivo vypracovanými mýtmi alebo fikciami je jednoduchosť zákonov.“ (Quine 1951, s. 498) Podľa tejto tézy možno viacero vzájomne nezlučiteľných teórií navrhnuť na vysvetlenie tej istej evidencie či súboru skúseností. Slovom Rotha: „Quine... považuje nedourčenosť za problém iba preto, že môže viesť k empiricky ekvivalentným, no logicky nekompatibilným teóriám.“ (Roth 2000, s. 265, pozn. 9) To by ale znamenalo, že skúsenosť či nejaké „fakty“ samotné nemôžu rozhodnúť medzi navzájom nekompatibilnými teóriami vysvetľujúcimi tú istú evidenciu. Dôsledkom je pluralita teórií o tom istom. Rôzne alternatívne teórie v podstate porovnateľne dobre vysvetľujú rovnakú evidenciu.

Povedzme si nakoniec niečo aj o zvyšných predpokladoch. Hlavne s ranou fázou logického pozitivizmu sa zvykne spájať predstava o rozdieloch medzi observačnými a teoretickými výrokmi (pozri Chalmers 1982). Observačné (protokolárne či vnemové) výroky by mali byť tie, ktoré sú v istom zmysle najbližšie realite či našej skúsenosti (to, či je reč o svete, alebo o skúsenosti, závisí od prijatého výkladu pozitivistov). Priamo a bezprostredne zachytávajú to, ako vyzerá svet, resp. naša skúsenosť o svete. Teoretické výroky naopak obsahujú termíny, ktoré sa k svetu či skúsenosti vzťahujú oveľa komplikovanejšie. Proti dištinkcii medzi observačným a teoretickým však už dávno vystúpilo množstvo kritikov (napr. Popper, Quine alebo Hempel). Podľa kritikov totiž v skutočnosti nič také ako teóriou nezaťažený výrok neexistuje. Každý výrok a každé poznanie je podľa nich istým spôsobom teoreticky nasýtené či podmienené. Ako uvádza Karl Popper, už taký jednoduchý výrok ako: „Tu je pohár vody,“ predpokladá napríklad nejakú teóriu o tom, čo je to pohár a voda (Popper 1935, s. 83, 497).

Priaznivci holizmu, nedourčenosti a teoretickej nasýtenosti poznania tak poukazujú na to, že v skutočnosti neexistuje nejaký priamo pozorovateľný základ, nejaký daný fundament, z ktorého by pramenilo celé empirické poznanie. Neexistujú žiadne „dané fakty“, po ktorých vedec jednoducho siahne, ak chce overiť pravdivosť svojich presvedčení. Reálnejšie je podľa týchto autorov považovať naše poznanie za realizované v sústave určitých teoretických rámcov a vyznačujúce sa prepojenosťou poznatkov, ako aj komplikovanými procesmi ich zosú-

ladovania a vyjednávania medzi rôznymi aspektmi našej skúsenosti. Toto je, samozrejme, veľmi schematický pohľad a jednotliví autori sa budú líšiť v detailoch i v dôraze. Uvedený teoretický rámec však poskytuje vhodný kontext na lepšie pochopenie Rothových názorov.

Roth teda akceptuje istú verziu holistického pohľadu na poznanie, zdôrazňujúc zároveň dôsledky tézy o nedourčenosti teórie evidenciou a dôsledky predpokladu o teoretickom nasýtení poznania. Pre porozumenie jeho názorom je však dôležité aj to, že sa snaží dôsledne odmietiť dištinkciu medzi formou a obsahom. Ozrejmime si to na príklade z filozofie histórie. Niektorých narativistov možno interpretovať ako autorov, ktorí si v nejakej podobe uvedomujú väčšinu z vyššie uvedených vecí (holizmus, teoretická nasýtenosť a pod.), a dokonca ich aj v istej obdobe akceptujú. Odmietajú teda možnosť naivného priamočiareho poznania mimo akýchkoľvek teoretických rámcov, a to hlavne na úrovni historických narácií ako celkov. Ako je zřejmé z myšlienok Danta a Whita, títo autori vidia, aký podstatný vplyv na historické poznanie má samotný historik a ním používané kategórie či rámce. Na druhej strane však viacerí z nich stále rozlišujú medzi formou a obsahom. Napríklad White otvorene hovorí, že historici musia na reprezentáciu minulosti použiť isté schémy a kategórie, teda nejakú *formu*, ale pritom stále predpokladá niečo, čo je touto formou formované, teda nejaký *obsah*. V pozadí jeho koncepcie je akoby myšlienka, že historici majú pred sebou nejaké ateoretické nesformované objekty – minulé udalosti, ktoré vo svojich prácach reprezentujú s využitím naratívnej formy. Teda je tu nejaký „mimo stojaci“ obsah a až naň sa následne aplikuje historikom preferovaná forma. (White 1974b)

Nie je však takéto rozlišovanie medzi obsahom a formou len novou verziou rozlišovania medzi niečím observačným a teoretickým, medzi niečím nezávisle daným a teoreticky podmieneným? Domnievam sa, že Rotha možno vykladať ako autora, ktorý prijíma nielen dnes dosť populárne predpoklady holizmu, teoretickej nasýtenosti poznania a pod. ale sa ich snaží dôsledne domyslieť takým spôsobom, aby sa rozlišovanie medzi niečím daným a našimi teóriami nevrátilo cez zadné dvierka oddelenia obsahu a formy. Ak prijmeme predpoklad, že nemôžeme vystúpiť z našich konceptuálnych rámcov, že nemôžeme reprezentovať nejaké veci o sebe, ale iba to, ako sa nám javia, a to cez

optiku tej či onej schémy, načo je nám pozostatok idey nezávislého obsahu? Dáva vôbec zmysel ďalej hovoriť o takejto neprístupnej „veci o sebe“? Podľa Rotha nie.

Tento postoj sa prejavuje v jeho odmietaní vopred daných esencií, prirodzených druhov (natural kinds) a intencií. Podľa neho príroda nie je vopred naštruktúrovaná (carved at joints), a preto je sloboda ľudí tvoriť klasifikácie väčšia, ako sa nám môže na prvý pohľad zdať. Mnohé z toho, čo vyzerá ako danosť, je v skutočnosti výsledkom našej spoluprotvorby. Vo svojich úvahách o tom, že mnohé z našich kategórií v skutočnosti nezachytávajú vopred dané esencie či prirodzené druhy, Roth nadväzuje na myšlienky Iana Hackinga. Ten sa vo svojich viacerých príspevkoch venoval kategorizáciám ľudí, alebo dokonca spôsobom „vymýšľania ľudí“ (making up people) (Hacking 1986). Zaujímavé sú jeho práce o psychických poruchách analyzujúce napríklad vznik a rôzne aspekty fúgy alebo mnohopočetnej poruchy osobnosti (Hacking 1998, Hacking 1995). Pozrime sa v skratke aspoň na Hackingov rozbor prvého ochorenia.

Hacking charakterizuje *fúgu* ako dočasnú mentálnu poruchu prejavujúcu sa neočakávaným nutkavým cestovaním. Konkrétnejšie, niekedy sa špecifikuje týmito črtami: 1. Prítomná je neodolateľná potreba cestovať. 2. Čin sa vykoná bez násilia a inteligentne. 3. Aktér si svoj čin nepamätá. (Hacking 1998, s. 47) Hacking preto postihnutých (*fugueurs*) označuje – po vzore autora prvej práce o fúge – „compulsive mad voyagers“ (Hacking 1998, s. 7). Táto porucha sa objavila hlavne v západnej Európe koncom 19. storočia, ale už začiatkom nasledujúceho storočia sa vytratila. Hacking dokonca udáva presné dáta jej trvania, teda jej vzniku a zániku: 1887 – 1909.²

Ako však rozumieť tomu, že táto choroba „vznikla“ a „zanikla“? Nemali by sme skôr hovoriť o tom, že tu vopred bola ako prirodzený druh a len psychiatri ju v určitom období pomenovali? Hovoriť čís-

² Podľa Hackinga sa *fúga* stáva medicínskou entitou, diagnostikovateľným typom poruchy vydaním kvalifikačnej práce Philippa Tissie *Les Aliénés voyageurs* o prvom pacientovi, ktorému bola diagnostikovaná *fúga*, Albertovi Dadasovi v roku 1887 (Hacking 1998, s. 8). Lenže už počas kongresu v Nantes v roku 1909 sa spolu so spochybnením hystérie a novými návrhmi klasifikácie porúch vytráca aj *fúga* (Hacking 1998, s. 74 – 75).

to o označení niečoho daného je zavádzajúce, pretože z Hackingovej práce je zrejmé, že veci sú zložitejšie. Podľa neho je diagnóza fúgy výsledkom štyroch podstatných vektorov: medicínskej taxonómie, kultúrnej polarity, viditeľnosti a úniku. Stručne povedané, fúga ako medicínska entita vznikla vďaka tomu, 1. že sa stala súčasťou zaujímavej diskusie o tom, či ide skôr o hysterickú fúgu, alebo epileptickú fúgu (dve populárne psychiatrické diagnózy doby boli hystéria a epilepsia), 2. že mohla byť v spoločnosti lokalizovaná niekde na rozhraní fenoménu neškodná turistika vz. kriminálne tuláctvo, 3. že vďaka častým kontrolám dokladov boli jednotlivci trpiaci fúgou „na očiach“, 4. a že špecifickej skupine ľudí poskytovala únik (Hacking 1998, s. 81 – 82). Toto je, samozrejme, len náčrt toho, čo hovorí Hacking o jednej z mentálnych porúch.

Aký záver teda vyplýva z Hackingových prác o uvedenej problematike? V skutočnosti Hacking hovorí, že každá mentálna porucha si zasluhuje svoj osobitný príbeh. Navyše sa domnievam, že Hacking nie je vo svojich prácach úplne jednoznačný, a preto je možné čítať ho viacerými spôsobmi. Jedna z interpretácií môže byť nasledovná. V podtexte svojich prác chce zrejme upozorniť na to, že mnohé z toho, čo považujeme za dané, je výsledkom aj našich kategorizácií. Napríklad pri fúge sa najskôr isté príznaky neregistrovali ako prejavy choroby. V určitom období sa komunita odborníkov rozhodla prepojiť ich, vytvoriť nový druh ochorenia a zaradiť ho do klasifikácie porúch. Lenže nakoniec prevážil názor, že tu ide o symptómy rozličných chorôb. Takže pôvodne neexistujúci druh najskôr vznikol, aby sa nakoniec rozplynul v iných druhoch novej taxonómie.³ Samozrejme, ľudia s istým správaním tu boli aj v minulosti, ale aby sa ich správanie začalo vnímať ako symptóm nejakej poruchy, relevantná komunita musela navrhnúť daný druh psychického ochorenia.

4.3 Neurčitost minulosti a pluralita minulostí

Práve toto je vhodný kontext na čítanie Rothových názorov o intenciách, konaní a udalostiach. Konanie je druh udalostí, ktorý je veľmi zaujímavý práve pre historikov. Možno povedať, že Rothove závery

³ Podobnosť s niektorými Kuhnovými postrehmi o vývine vedy je zrejماً (pozri Kuhn 1962).

o konaní v podstate platia aj pre udalosti.⁴ Ako by sme podľa neho mali rozumieť konaniu? Je to niečo fixné, určené intenciou? Jeho kritika Carra už predznamenal, že takýto pohľad je Rothovi cudzí. Detailnejšie priblíženie jeho pohľadu na konanie sa nachádza v článku *Spôsoby tvorby minulosti (Ways of Pastmaking)*. Odvoláva sa tu na názory Hackinga, ako aj Elizabeth Anscombeovej, podľa ktorej sú intencionálne činy len činy opísané nejakým spôsobom (under a description) (Roth 2002, s. 129).

Anscombeovej doktrína uvádza dôležitý wittgensteinovský postreh ohľadom výrazov hovoriacich o „mentálnych stavoch“, napríklad o výraze „zamýšľať“ a o všetkých analogických výrazoch, ako aj o súvisiacich propozičných postojoch. Tieto výrazy *ner*eferujú na nič fixné ani určité nachádzajúce sa v mysli. V rámci tohto pohľadu sú intencie len ďalším „chrobákom v škatuľke“, údajným niečím, na mieste ktorého môže byť rovnako aj nič. ... postreh Anscombeovej a Hackinga zdôrazňuje, že pri intencionalite ide o spoločensky schválený spôsob opisovania toho, čo my alebo iní občas robíme, či nášho charakterizovania istého správania. (Roth 2002, s. 129)

Roth nás nabáda, aby sme sa vzdali myšlienky nejakej mentálnej entity – intencie – lokalizovanej v mysli aktéra, ktorú údajne treba odhaliť, aby sme potom správne porozumeli konkrétnemu činu. Žiadnu reifikáciu mentálnych entít nepotrebujeme a v skutočnosti, neexistuje ani dôkaz toho, že v mysli niečo takéto dané existuje. (A tu sa prejavuje aj vplyv Quina a jeho behaviorizmu.) Veď jediné, čo je nám prístupné, je pozorovateľné správanie – nie motív, nie úmysel, nie mentálny proces v mysli aktéra. Na námietku kritika, že na správne opísanie činu je potrebné nahliadnuť do mysle aktéra a zistiť jeho pravú intenciu, Roth reaguje:

Keď bežne pripisujeme intencie, žiada sa od nás evidencia. Evidencia tu však pozostáva z ďalšieho opísania okolností a správania. Na správanie sa *ne*obraciame preto, že by sme sa nedokázali „pozrieť dovnútra hla-

⁴ Udaloťiam sa venoval už vo svojej staršej práci (Roth 1988). Tvrdí tu, že neexistujú žiadne ideálne udalosti (events *simpliciter*), ktoré by nám boli prístupné. Poznávanie udalostí je možné len vtedy, ak sú opísané nejakým opisom, ktorý zabezpečia zainteresované strany (Roth 1988, s. 9).

vy“. Skôr ide o to, že intencionálne konanie je jednoducho len konanie opísané istým spôsobom a „správne“ pripísania sú tie, ktoré sú v súlade so zaužívaným projektovaním intencionálnych predikátov v danej komunite v danom čase. Avšak neexistuje nič v pozadí týchto opisov alebo týchto komunit, čo by určilo, čo sa „naozaj“ stalo; neexistuje vec, ktorá by robila správanie intencionálnym alebo nie. Komunity nemajú privilegovaný prístup, čo sa týka pripisovania intencií. (Roth 2002, s. 132)

Následná Rothova úvaha je v podstate priamočiara. Ak prijmeme predpoklad, že v pozadí správania nie je žiadna intencia – mentálny stav, čosi fixné, čosi dané, čo by bolo meradlom našich opisov –, ostanú nám len pozorovateľné prejavy opísateľné istým spôsobom.⁵ Naše spôsoby opisu, naše kategorizácie, naše klasifikácie určia, o aký čin vlastne ide. Čin je činom len pri istom opise.

Spochybnenie vopred daných esencií, druhov a intencií je základom Rothovej argumentácie v prospech *neurčitosti minulosti* a v prospech *plurality minulosti*. Myšlienka viacerých minulostí vyzerá nepochybne prekvapivo. Roth sa však snaží ukázať, že ak akceptujeme vyššie uvedené predpoklady, dospejeme presne k takémuto záveru. Argumentáciu v prospech neurčitosti a plurality možno v zásade formulovať „pozitívnym“ a „negatívnym“ spôsobom.

Na jednej strane, v rámci „pozitívnej“ argumentácie, Roth poukazuje na nestálosť našich opisov a klasifikácií. Ak sme pôvodne akceptovali istý opis nejakého činu, no naša klasifikácia sa časom zmenila, znamená to, že sa v istom zmysle zmenila aj samotná realita. Čin jedného druhu (čin opísaný jedným spôsobom) sa neskôr stal činom iného druhu (činom opísaným iným spôsobom), a to znamená, že realita je neurčitá a *de facto* rôzne opisy tvoria rôzne minulosti. Preto sa Roth odvoláva na Hackingovo vyjadrenie o „tvorbe sveta tvorbou druhov“ (world-making by kind-making) (Roth 2002, s. 126). Na druhej strane možno Rothov argument vyložiť aj v podobe argumentu *reductio ad absurdum*, ktorý je namierený proti predstave o nemennej realite a minulosti. V manuskripte *Minulosti: Časť II (The Pasts: Part II)* uvádza:

⁵ Túto tému predstavujem v zjednodušenej podobe. V literatúre z filozofie mysle sa možno stretnúť so širšou paletou názorov na intencionalitu. Pozri napríklad (Hříbek 2008).

Zvážme, vďaka čomu je myšlienka o fixnej a nemennej ľudskej minulosti dôveryhodná. Udalosti tvoriace takú históriu musia pozostávať z vhodného metafyzického materiálu, z materiálu, ktorý človek nemôže zmeniť ani upravovať. Potom ale pojem fixnej a nemennej minulosti vyžaduje existenciu esencií a prirodzených druhov, čiže zoskupenia, ktoré nie je výtvorom ľudí. Avšak ukotvenie (entrenchment) nepredpokladá existenciu naštruktúrovanej Prírody (carving of Nature at the joints). (Roth manuskript, s. 20)

Argument je skratkovitý, ale v podstate je jednoduchý. Idea nemennej minulosti implikuje existenciu nemenných, fixných esencií a prirodzených druhov, ktoré človek nemôže ovplyvniť. Lenže žiadne nemenné esencie a vopred dané druhy neexistujú, a teda ani minulosť nie je nemenná. Takže minulosť je neurčitá a rôzne opisy sprístupňujú rôzne minulosti. (Rothovmu názoru, že nemáme vopred dané esencie či prirodzené druhy, sme sa venovali už vyššie. V uvedenom úryvku je toto stanovisko naznačené v poslednej vete, keď Roth hovorí, že ukotvenie si nevyžaduje vopred danú štruktúru. Pod „ukotvením“ tu má na mysli naše používanie kategórií a predikátov, na ktoré sme si zvykli. Ide tu, takpovediac, o pružné ukotvenie opierajúce sa o nami zaužívané kategórie a nie o kategórie, ktoré by mali nemenný základ v akýchsi prirodzených esenciách. Kategórie, na ktoré sme si zvykli, môžeme neskôr jednoducho opustiť a navyknúť si na iné. Rothova pointa je vlastne v tom, že možnosť orientovať sa vo svete, klasifikovať a pod. nám poskytujú práve takéto zvykové ukotvenia.)

Kritického čitateľa však táto úvaha možno nepresvedčí: „Nedochádza tu k zamieňaniu druhov a jednotlivín? Nehovorí sa tu v skutočnosti iba o tom, že sa menia naše klasifikácie, taxonómie, naše označenia jednotlivín? Teda aj keby sa naše kategórie menili, predsa tu ostáva čosi dané, stabilné – konkrétne jednotliviny, ktoré sú klasifikované.“ Takáto námietka naznačuje, že v pozadí Rothových argumentov je ešte jeden dôležitý predpoklad. Jeho „pozitívna“ (nie stálych druhov, a teda ani fixnej reality), ako aj „negatívna“ argumentácia (keby bola realita fixná, museli by sme mať stále druhy, ale tie nemáme, a preto ani realita nie je fixná) stojí na kľúčovom predpoklade toho, že náš svet je svet druhov. Výstižne to vyjadruje citát z Hackinga, ktorý uvádza Roth:

... svet, v ktorom pracujeme, je svetom druhov vecí. Je to preto, že každé konanie, každý čin, každá práca je opísaná nejakým spôsobom. Každé rozhodnutie čo urobiť, čo vyrobiť, ako fungovať vo svete, ako predpovedať jeho vývoj alebo vysvetliť jeho rozmery je činom opísaným nejakým spôsobom. Všetko sú to rozhodnutia opísané spôsobom používaným v komunite, v ktorej pracujeme, fungujeme a komunikujeme. Opisy si vyžadujú klasifikáciu, zoskupenie jednotlivých vecí do druhov. (Roth manuskript, s. 19)⁶

Podľa Rotha je svet, s ktorým interagujeme a ktorý reprezentujeme, svetom druhov. Takáto myšlienka zapadá do kontextu jeho úvah. Keďže nemôžeme vystúpiť mimo akejkol'vek schémy a uchopiť akési jednotliviny ako také, ostáva nám len narábať s našimi klasifikáciami, s našimi druhmi. Pomocou nich komunikujeme o realite, pomocou nich ju opisujeme a v istom zmysle ju tak aj spolutvoríme. Námieta kritika predpokladá ideu akýchsi nezávislých jednotlivín ako takých. Podľa Rotha je však takáto predstava chybná. Je založená na existencii niečoho daného, čo je uchopiteľné z perspektívy Božieho oka, z pohľadu od nikadiaľ. Toto Roth odmieta, a tak mu ostáva iba svet druhov.

Na okraj ešte treba spomenúť Rothov dôraz na úlohu komunity. Roth v niektorých svojich textoch nadväzuje na L. Goldsteina, ale poukazuje na to, že jeho antirealizmus akoby nemal hranice. U Goldsteina to vyzerá tak, že jednotlivec môže o minulosti napísať hocičo (Roth manuskript, s. 3, 11). Takéto neobmedzené množenie Roth odmieta a zdôrazňuje úlohu komunity v celom procese. Nie ľubovoľné návrhy jednotlivcov, ale komunitou schválené opisy (community-sanctioned descriptions) udávajú limity toho, ako môžeme reprezentovať minulosť (Roth 2002, s. 134).

Teraz by sme mali mať k dispozícii v podstate všetky dôležité predpoklady Rothovej úvahy o neurčitosti minulosti a o pluralite minulostí. Podľa Rotha je svet vlastne svet druhov. Lenže tie nie sú fixované ničím daným a mimoteoretickým, pretože neexistujú esencie ani prirodzené druhy vopred stabilizované prírodou. Druhy sú výsledkom našich klasifikácií, sú to *komunitou schválené spôsoby opisu*. Takéto

⁶ Ide o citát z Hackingovej práce *Working in a New World: The Taxonomic Solution*, in *World Changes: Thomas Kuhn and the Nature of Science*, MIT Press, Cambridge, MA, 1993, s. 275 – 310, s. 277 – 278.

druhy (spôsoby opisov) očividne môžu podliehať zmenám, a preto je neurčitá i minulosť. I minulosť sa teda môže zmeniť, a tak v danom zmysle možno hovoriť aj o pluralite minulosť. Nový spôsob opísania tvorí v istom zmysle novú minulosť.

4.4 Záver

Už u Danta možno nájsť úvahy o neurčitosti minulosti:

Na druhej strane, existuje možnosť, ako v istom zmysle hovoriť o meniacej sa Minulosti; nejaká udalosť v [čase] $t-1$ získa nové vlastnosti nie preto, že my (či hocičo iné) kauzálne pôsobíme na danú udalosť, ani preto, že niečo sa stále deje v $t-1$ aj po jeho ukončení, ale preto, že sa udalosť z času $t-1$ ocitne v odlišných vzťahoch s udalosťami, ktoré sa udejú neskôr. To však v konečnom dôsledku znamená, že sa *opis U* v $t-1$ môže po určitom čase stať bohatším bez toho, aby samotná udalosť vykazovala akýkoľvek druh premenlivosti... (Danto 1985b, s. 109 – upravený preklad)

Z jeho diela, a hovorí to jasne aj v tomto úryvku, je však zrejmé, že Danto je v skutočnosti ochotný pripustiť iba neurčitost' *opisov* udalostí. Danto fakticky uznáva len pluralitu našich reprezentácií minulosti, ale nie minulosti ako takej. Podobne možno vyložiť aj názory Whita. Obaja autori totiž predpokladajú, že existuje akási minulosť ako taká, ktorú historici reprezentujú vo svojich prácach. Zatiaľ čo jej reprezentácie sa môžu meniť (čo vedie k pluralite historických prác), minulosť ako taká je v rámci ich úvah zrejme fixovaná.

Roth ide vo svojich konštruktivistických názoroch o krok ďalej. Keďže striktné rozlišovanie medzi obsahom a formou, medzi údajnou minulosťou ako takou a jej reprezentáciou, považuje za chybné, vzdáva sa myšlienky niečoho vopred daného a fixného. Preto jeho úvahy neostávajú len pri neurčitosti a pluralite, o ktorej hovorili už Danto a White. Neostávajú len pri poukázaní na možnosť rozličným spôsobom opísať a porozumieť minulosti. Roth hovorí o hlbšej neurčitosti a pluralite, o neurčitosti minulosti a o pluralite minulosti:

Zdôrazňujem, že tu nemám na mysli iba alebo výhradne naše „porozumenie“ minulosti, čokoľvek si pod tým predstavíme. Zmeny v porozumení možno chápať takým spôsobom, že takáto „zmena“ nemení „samotnú

minulost“⁴⁴, ale len, takpovediac, vnímanie toho, čo sa udialo. Nasledujúc Hackinga sa skôr domnievam, že niektoré kategórie používané pri konštitúcii minulosti – predovšetkým ľudské konanie – neobsahujú nič, čo by ich vnútorne stabilizovalo. V tomto zmysle sa minulé konanie môže meniť, pretože intencionálne druhy nemajú žiadnu stabilitu ani podstatu, okrem náhodností komunitou schválených opisov na ich charakterizovanie. (Roth 2002, s. 134)

5 O spôsobe danosti

V predchádzajúcich troch kapitolách som postupne rozobral konštruktivistické názory troch filozofov histórie. U každého z nich som pritom kládol dôraz na myšlienky, ktoré naznačovali istú pluralitu v histórii. V tejto kapitole sa pozriem do inej oblasti filozofie, a to preto, aby som predstavil rámec, ktorý neskôr využijem na ústretový výklad konštruktivistického stanoviska. Konkrétne upozorním na tzv. fregeovský rámec založený na dištinkcii medzi zmyslom (spôsobom danosti) a denotátom.

V prvej časti priblížim kontext, v ktorom Gottlob Frege formuloval rozlíšenie medzi zmyslom a denotátom, ako aj viaceré interpretácie jeho pojmu zmysel. V druhej časti sa pokúsim charakterizovať pojem spôsob danosti, ktorý využijem vo zvyšku práce na reinterpretáciu konštruktivizmu. Inšpirácia tu nepochybne pochádza z diel samotného Fregeho, avšak mojím cieľom v druhej časti nie je verný výklad jeho názorov, ale iba voľné nadviazanie na jeho dištinkciu. Preto nebude reč o „Fregeho“, ale o „fregeovskej“ dištinkcii.

5.1 Frege o zmysle a denotáte

Ako sa jazyk vzťahuje k svetu? Ako je možné, že prostredníctvom jazyka dokážeme hovoriť o svete (alebo o našich skúsenostiach so svetom)? Ako je vlastne možná komunikácia; ako to, že si rozumieme? Filozofi jazyka (ale aj odborníci z oblasti kognitívnych vied, psychológie a pod.) doteraz predložili viacero zaujímavých odpovedí na tieto a podobné otázky. Niektoré pozície kladú dôraz na vzťah jazykových výrazov k realite, iné skôr na to, čo tieto výrazy vyjadrujú, alebo na to, aké sú intencie aktérov komunikácie a ako sa výrazy v praxi používajú. Niekedy sa preto vo filozofii jazyka uvažuje o výrazoch a o ich sémantickom obsahu, inokedy sa pozornosť venuje jednotlivým výpovediam, ktoré sa považujú za činy. Filozofia jazyka je teda oblasť s rozmanitými výskumnými programami a dodnes v nej súperia zástancovia konkurenčných koncepcií jazyka.

Jeden z „neškolených“ pohľadov na jazyk sa odvíja od myšlienky, že jazykové výrazy v podstate priamočiaro odkazujú na realitu. Napríklad meno „Rimavská Sobota“ označuje konkrétne mesto v Malohonte, cez

ktoré tečie rieka Rimava; výraz „mesto, kde sídli Filozofická fakulta Katolíckej univerzity v Ružomberku“ odkazuje na mesto na dolnom Liptove, nad ktorým sa týči Čebrať. Takýto pohľad naznačuje, že jednotlivé výrazy selektujú a „nálepkujú“ určité časti sveta a aktéri si pri komunikácii rozumejú práve vďaka tomu, že dokážu identifikovať, na ktorú časť reality sa viažu dané výrazy.

Hoci myšlienka, že jazykové výrazy sa nejakým spôsobom týkajú reality, vyzerá prijateľne, príliš jednoduchá teória hovoriaca o akomsi bezprostrednom vzťahu medzi jazykom a svetom býva kritizovaná. Podľa oponentov sa totiž nedokáže vyrovnáť s viacerými aspektmi fungovania jazyka. Preto kritici navrhujú alternatívne koncepcie, ktoré by mali byť adekvátnejšie. V podstate už návrh Gottloba Fregeho – „starého otca analytickej filozofie“ (Dummett 2001, s. 6), či dokonca „prvého analytického filozofa“ (Sluga 1980, s. 2) – možno interpretovať aj ako snahu ponúknuť primeranejší výklad jazyka.

Predtým, ako sa zameriam na Fregeho postrehy dodnes analyzované vo filozofii jazyka, zmienim sa o tom, ako vlastne zapadajú do jeho celkového diela. Vo svojej pozoruhodnej knihe o Frege Hans Sluga približuje historický kontext i motiváciu stojacu v pozadí diela tohto nemeckého matematika a logika. Sluga upozorňuje, že Fregeho hlavným cieľom nebolo analyzovať jazyk a už vôbec nie formulovať sémantickú dištinkciu medzi zmyslom a denotátom. Frege chcel postaviť matematiku na pevné základy, a tým ju vlastne obhájiť pred pomýlenou „naturalizáciou“: „Jeho zámerom bolo ukázať, že matematické formuly nie sú prázdne symboly, že to nie sú empirické generalizácie ani vyjadrenia psychologických zákonov ľudského myslenia.“ (Sluga 1980, s. 43) Pevný základ pre aritmetiku mala poskytnúť logika. Preto v podstate vybudoval novú nearistotelovskú logiku (v zásade dnešnú modernú logiku). No a keďže skúmanie jazyka bolo potrebné pre pokrok v oblasti logiky, venoval sa aj jazyku a takým veciam, ako je dištinkcia medzi zmyslom a denotátom. Fregeho sémantické postrehy, jeho záujem o jazyk a logiku boli vlastne len príspevky k jeho projektu analyzovať a fundovať aritmetiku (Sluga 1980, s. 95 – 96).

Fregeho názory na fungovanie jazyka možno zjednodušene interpretovať nasledovne.¹ Frege upozorňuje na to, že sémantická teória

¹ Pozri tiež detailnejšie výklady (Kolman 2002, Zouhar 2010, kap. II, Peregrin

hovoriaca iba o výrazoch a predmetoch, ktoré tieto výrazy označujú, je neadekvátne. Takýto pohľad na jazyk je príliš chudobný na to, aby zachytil nuansy jeho fungovania. Preto navrhuje o niečo bohatší prístup, ktorý nepredpokladá iba to, že výrazy niečo označujú, ale navyše i to, že niečo vyjadrujú. Fregeho sémantická teória je teda *dvojdimenzióňna* (Zouhar 2010, s. 89). Výraz spravidla *vyjadruje* svoj *zmysel* (Sinn) a *denotuje* alebo *označuje* svoj *denotát* (Bedeutung) (Frege 1892a, s. 353).

Jednou z ciest, ako motivovať dištinkciu medzi zmyslom a denotátom, je zamyslieť sa nad pravdivými výrokmi o identite. Frege už v diele *Begriffsschrift* (1879) § 8 uvažoval o tom, čoho sa týka identita. Ide o vzťah medzi menami alebo predmetmi (resp., v tom čase hovoril o usudzovateľnom obsahu)? V tejto práci Frege vyjadril názor, že ide o vzťah medzi znakmi, ktoré označujú to isté (ten istý obsah). Potom by ale pri pravdivých výrokoch typu „*a* je to isté ako *b*“ („*a*“ a „*b*“ sú mená toho istého predmetu) išlo skôr o informáciu o týchto dvoch menách. Dozvedeli by sme sa, že tieto dve mená sa viažu s rovnakým predmetom. Frege bol však neskôr s týmto riešením nespokojný, pretože takéto výroky o identite v skutočnosti nehovoria o menách a ich používaní, ale prinášajú poznanie o predmetoch. Vo svojej slávnej práci *O zmysle a denotáte* (1892) preto názor na chápanie výrokov o identite zmenil. Predstavme si postrehy z tohto článku, hlavne rozdiel medzi zmyslom a denotátom, pretože to bude neskôr dôležité pre výklad konštruktivizmu.

Frege uvažuje zhruba takto. Ak „*a*“ a „*b*“ sú mená toho istého predmetu, tak všetky nasledovné výroky o identite sú pravdivé: „*a* je to isté ako *a*“, „*b* je to isté ako *b*“ a „*a* je to isté ako *b*“. Zdá sa však, že medzi týmito výrokmi je podstatný rozdiel. Zatiaľ čo prvé dva sú dosť triviálne a ich pravdivosť dokážeme odhaliť ihneď, tretí výrok už nie je taký triviálny. Keby niekto vopred nevedel, že „*a*“ a „*b*“ pomenúvajú ten istý predmet, na základe informácie, že *a* je to isté ako *b* by si rozhodne rozšíril svoje poznanie. Preto prvé dva výroky sú menej informatívne ako tretí. (V literatúre sa tento bod zväčša interpretuje ako rozdiel medzi neinformatívnym a informatívnym výrokom. Ak však prijmem výklad Nathana Salmona, podľa ktorého Fregeho „hádanka“

(puzzle) vo svojej podstate nie je o výrokoch o identite, ale vo všeobecnosti o informačnom obsahu výrokov, a navyše akceptujeme, že každý deklaratívny výrok prináša nejakú informáciu, zdá sa, že aj „triviálne“ výroky o identite majú istý informačný obsah. Takže rozdiel je len v tom, že tretí výrok je viac informatívny ako prvé dva. (Salmon 1986, s. 12 – 13)²)

Uveďme si konkrétny príklad. Výrazy „Ludovít Štúr“ a „autor knihy *Das Slawenthum und die Welt der Zukunft*“ označujú tú istú osobu. Lenže zatiaľ čo výrok „Ludovít Štúr je Ludovít Štúr“ je dosť triviálny a ihneď je zrejmá jeho pravdivosť, výrok „Ludovít Štúr je autor knihy *Das Slawenthum und die Welt der Zukunft*“ je viac informatívny a jeho pravdivosť nemusí byť očividná. Osoba, ktorej druhá informácia chýba, si vďaka nej určite rozšíri svoje poznanie. Keďže predpokladom príkladu je, že oba výrazy označujú tú istú osobu, ako je teda možné, že medzi týmito výrokmí je taký rozdiel? Tento rozdiel nemôže byť záležitosťou označovaných predmetov, keďže tie sú rovnaké. Je preto evidentné, že rozdiel musí prameniť niekde inde. Frege sa domnieva, že riešením je zaviesť do sémantickej teórie ďalší rozmer. V podstate navrhuje skomplikovať náš obraz fungovania jazyka. Podľa neho výraz nielen označuje nejaký denotát, ale navyše aj vyjadruje nejaký zmysel. Pretože výraz „Ludovít Štúr“ vyjadruje iný zmysel ako výraz „autor knihy *Das Slawenthum und die Welt der Zukunft*“, rovnako aj výrok „Ludovít Štúr je Ludovít Štúr“ vyjadruje iný zmysel ako výrok „Ludovít Štúr je autor knihy *Das Slawenthum und die Welt der Zukunft*“. Preto sa tieto výroky líšia svojim informačným obsahom.

Takáto nová sémantická teória dokáže elegantne osvetliť viacero faktov o fungovaní jazyka. Je zrejmé, že ľudia rozumejú aj výrazom, ktorých denotáty nepoznajú. Napríklad zložený výraz (výrok) „Autor knihy *Kto chytá v žite* bol Američan“ je zrozumiteľný aj pre tých, ktorí nepoznajú denotát určitej deskripcie „autor knihy *Kto chytá v žite*“. Stačí, že rozumejú tomu, čo vyjadruje. Rovnako je možné, aby sme rozumeli výrazom, ktoré dokonca nemajú žiaden denotát. „Slovenské mesto s najlepšimi plážami na surfovanie“ je zrozumiteľný výraz aj

² Toto ale neznamená automatické prijatie Salmonovho neo-russelliánskeho chápania informačného obsahu. Viac o tomto chápaní pozri v práci (Salmon 1986).

napriek tomu, že neoznačuje žiadne mesto. Ukazuje sa teda, že denotát nemusí byť pri komunikácii rozhodujúci. Zdá sa, že dôležitejšiu rolu hrá zmysel. Tak v prípade výrazu s neznámym denotátom, ako aj pri výraze bez denotátu je vyjadrený nejaký zmysel, a práve vďaka nemu výrazom rozumieme. Postulovanie zmyslu Fregemu umožňuje reagovať aj na iné rébusy. Ako je napríklad možné, že v určitých špecifických kontextoch môže viesť nahradenie nejakého výrazu za iný kodenotujúci³ výraz k zmene pravdivostnej hodnoty výroku? Dajme tomu z pravdivého výroku „Ján vie, že Ľudovít Štúr bol Slováč“ dostaneme nepravdivý výrok „Ján vie, že autor knihy *Das Slawenthum und die Welt der Zukunft* bol Slováč“ (Ján totiž netuší, kto napísal danú knihu). Frege má k dispozícii odpoveď, že v nepriamej reči je v skutočnosti denotátom výrazu jeho obvyklý zmysel. Preto v kontexte začínajúcom „Ján vie, že...“ sa pravdivostná hodnota celého výroku nezmení iba v prípade, ak sa výrazy v pripojenej časti nahradia výrazmi s rovnakými obvyklými zmyslami. Lebo to sú ich denotáty v takomto špecifickom kontexte. (Frege 1892a, s. 351) Keďže podobné sémantické hlavolamy nie sú z hľadiska tejto práce až také zaujímavé, nebudem sa im ďalej venovať. Na tomto mieste len poznamenám, že Fregeho návrh dištinkcie medzi zmyslom a denotátom nerieši iba problém, ktorý vyvstal s pravdivými výroky o identite. Možno ho použiť na viaceré ďalšie otázky.⁴

Zamerajme sa teraz na to najzaujímavejšie z hľadiska tejto práce – na rozlíšenie medzi zmyslom a denotátom. Vo svojom článku *O zmysle a denotáte* Frege uvažuje o singulárnych termínoch. Hovorí o menách alebo o vlastných menách, čo sú vlastne v dnes zaužívanom chápaní termíny označujúce jeden predmet, ako povedzme vlastné mená („Ľudovít Štúr“) alebo určité deskripcie („autor knihy *Das Slawenthum und die Welt der Zukunft*“). Pojem denotátu vyzerá nekontroverzne. Pri singulárnom termíne je denotátom „samotný predmet, ktorý ním označujeme“ (Frege 1892a, s. 352). Takže pri oboch vyššie uvedených príkladoch je denotátom konkrétna osoba – Ľudovít Štúr. (Doplním len,

³ Termín „kodenotujúci“ preberám z práce (Zouhar 2010, s. 71). Kodenotujúce výrazy označujú ten istý denotát.

⁴ Samozrejme, nie všetci filozofi vítajú rozlíšenie medzi zmyslom a denotátom. Viaceré kritické články sa nachádzajú v práci (Moore 1993).

že pri výrokoch, ktoré sa považujú za mená pravdivostných hodnôt, je denotátom pravdivostná hodnota.) Problematickejšia je pojem zmyslu. O ňom toho Frege až tak veľa nehovorí, a zrejme aj preto v interpretačnej literatúre existuje viacero výkladov. Frege uvádza, že zmysel je „spôsob, akým je dané to, čo sa označuje“, resp. „spôsob, akým je predmet daný“ (Frege 1892a, s. 350). V origináli je reč o „die Art des Gegebenseins“ a v anglickom preklade „the mode of presentation of that which is designated“ (Frege 1892b, s. 24). Takže zmysel je spôsob danosti alebo spôsob prezentácie denotátu.

Frege upozorňuje, že okrem odlíšenia zmyslu výrazu od jeho denotátu si treba dať pozor, aby sme si nepomýlili zmysel s predstavou (Vorstellung). Predstava je v podstate konkrétny a subjektívny vnútorný obraz. Ten patrí konkrétnej osobe a tú istú predstavu nemožno zdieľať. Možno teda povedať, že daná predstava je moja, tvoja a pod. Toto však neplatí o zmysle. Zmysel nejakého výrazu je niečo *objektívne*. Tu však narazíme na viaceré interpretácie toho, ako chápať objektívnosť zmyslov. Frege hovorí minimálne o tom, že zmysel znaku „môže byť spoločným vlastníctvom mnohých“ (Frege 1892a, s. 351). Hovorí teda, že zmysel výrazu je niečo intersubjektívne, o čo sa môžu podeliť kompetentní používatelia jazyka a čo nepatrí konkrétnemu človeku. Striktne vzaté, o zmysle výrazu nemožno povedať, že je môj, tvoj a pod. Chápanie objektivity ako intersubjektivity (zmysly výrazov možno zdieľať) sa niekedy dopĺňa o chápanie myšlienok (a teda aj ich zložiek – zmyslov) ako objektov. Tomuto sa ale detailnejšie nebudem venovať – viac o týchto dvoch chápaniach objektivity sa možno dočítať napríklad v práci (Sluga 1980, s. 105 – 107). Na tomto mieste je podstatné, že podľa Fregeho zmysly výrazov nie sú predstavy. Nie sú to mentálne obrazy, t. j. nejaké mentálne entity, ktoré patria jednotlivcovi. Toľko „nepriame“ vymedzenie zmyslu v porovnaní s predstavou. Ako je to však s jeho „priamejšou“ charakteristikou?

Ako konkrétnejšie by sme mali rozumieť zmyslu či spôsobu prezentácie denotátu? Hlavne pod vplyvom Fregeho neskoršej práce (Frege 1918 – 1919) sa niekedy zmysel vykladá ako entita obývajúca tretiu ríšu abstraktných objektov. Podľa tohto výkladu Frege okrem fyzických predmetov a subjektívnych mentálnych entít predpokladá existenciu osobitnej, tretej kategórie entít a tam patria aj zmysly: „Frege

pripisuje zmyslom a myšlienkam objektívnu existenciu. Podľa neho sú to rovnako skutočné predmety ako stoly a stoličky. Ich existencia nezávisí od jazyka ani od mysle. Naopak, existujú vraj v bezčasovej ‚tretej ríši‘ zmyslov...“ (Klement 2001) Je však takáto reifikácia zmyslov nevyhnutná? Je nevyhnutné chápať ich ako objekty rozširujúce ontológiu? Existujú aj výklady, pri ktorých chápanie zmyslov ako nejakých entít ustupuje do pozadia, alebo sa dokonca úplne stráca. Okrem práve spomenutého *ontologického* výkladu (zmysly ako entity tretej ríše) v literatúre nájdeme aj *logický* a *epistemický* výklad.

William Taschek sa domnieva, že tak priaznivci, ako aj kritici Fregeho dištinkcie medzi zmyslom a denotátom ju zvyknú chybné interpretovať. Dôvodom je vraj skutočnosť, že prehliadajú, aká podstatná je úloha logiky v tomto rozlíšení (Taschek 1992, Taschek 2010). Taschek upozorňuje, že Fregeho predmetom záujmu sú hlavne výroky a ich logický potenciál. Ostatné zložky výrokov sú dôležité len s ohľadom na to, ako prispievajú k logickým vlastnostiam výrokov. Podstatné je preto údajne nasledovné: „[D]va výroky vyjadrujú odlišné myšlienky [E. Z. podľa Fregeho je myšlienka zmyslom výroku] vtedy, keď sa líšia svojím logickým potenciálom“ (Taschek 2010, s. 301). Podľa Tascheka je zmysel vlastne „spôsob myslenia o svojom denotáte“, ktorý je relevantný z hľadiska logického potenciálu výrokov. Inými slovami, pri zmysle ide o príspevok, ktorý vplýva na „inferenčné záväzky“ (inferential commitments) toho, kto daný výrok tvrdí (Taschek 2010, s. 299). Výrok vyjadrujúci jednu myšlienku (zmysel výroku) bude viesť k iným inferenciám ako výrok vyjadrujúci inú myšlienku. Napríklad výroky „Ludovít Štúr bol Slováč“ a „Autor knihy *Das Slawenthum und die Welt der Zukunft* bol Slováč“ budú figurovať v odlišných (platných) argumentoch. Preto tieto výroky vyjadrujú rôzne myšlienky. Takže Taschek uzatvára, že do zmyslu výrazu treba zahrnúť len „systematický príspevok, ktorým sa podieľa na logických vlastnostiach výrokov, v ktorých sa vyskytuje“ (Taschek 2010, s. 334). Uchopiť zmysel teda znamená uchopiť to, čo prispieva k logickým vlastnostiam príslušných výrokov. Je zrejmé, že Taschek sa vo svojej *logickej* interpretácii nepúšťa do úvah o zmysle ako nejakej entite. Keďže podľa neho Frege

odlíšil zmysel od denotátu pre potreby logiky, považuje ho v podstate za príspevok k logickému potenciálu výrokov.⁵

Nakoniec si predstavme *epistemický* výklad. Ten sa snaží nájsť oporu vo Fregeho názore, že dvojice pravdivých výrokov o identite typov „*a* je to isté ako *a*“ a „*a* je to isté ako *b*“ –, ktoré sa nelíšia s ohľadom na denotát, ale vo vyjadrenom zmysle – nemajú tú istú „poznávaciu hodnotu“ (Frege 1892a, s. 363). Inak povedané, rozdiel na strane vyjadrených zmyslov implikuje rozdiel v poznávacej hodnote. Tento výklad navyše čerpá z pasáží, kde Frege spája zmysel s *poznáním* denotátu z istého aspektu: „Všestranné poznanie denotátu by od nás vyžadovalo, aby sme vedeli okamžite uviesť pri každom danom zmysle, či patrí k denotátu alebo nie.“ (Frege 1892a, s. 350) Tu sa naznačuje, že zmysel zachytáva spôsob poznania denotátu, resp. poznanie denotátu z istej stránky. Podobne aj Michael Dummett uvádza, že Fregeho zmysel sa viaže na „konkrétny spôsob identifikovania nejakého predmetu ako denotátu“ daného slova, resp. na „spôsob rozpoznanie nejakého predmetu ako denotátu“ daného slova (Dummett 1973, s. 95, 98).⁶ Explicitnú formuláciu epistemického výkladu prezentuje Sluga:

Fregeho argument v prospech stanoviska, že mená musia mať zmysel, je nasledovný: preto, aby hovoriaci boli schopní označovať predmety, musia byť schopní identifikovať a znovu identifikovať predmety, predmety im musia byť dané istými spôsobmi. Zdá sa, že takéto úvahy sú epistemickej a nie sémantickej povahy. (Sluga 1986, s. 54)

Niektorí filozofi majú v oblúbe dodržiavať čo najstriktnejšie hranice: niektoré pojmy sú sémantické (napr. pojem analytickej), zatiaľ čo iné sú epistemické (napr. pojem apriórnosti). Sluga ale naznačuje, že u Fregeho dochádza k zmiešaniu sémantických a epistemických úvah.

⁵ Podobné vyjadrenia možno nájsť aj u Marka Textora. Domnieva sa, že Fregeho oddelenie zmyslu od denotátu motivuje zistenie, že výroky ako „Večernica je Večernica“ a „Večernica je Zornica“ sa líšia pojmovým (usudzovateľným) obsahom, pretože z nich možno robiť odlišné inferencie (Textor 2011, s. 81 – 82).

⁶ Iba doplním, že Dummett hovorí zväčša o Fregeho pojme *meaning*, v rámci ktorého rozlišuje tri prísady: zmysel (sense), tón (tone) a silu (force). Hoci upozorňuje, že samotný Frege nepoužíval jednotné označenie pre všetky tieto prísady.

Fregeho „sémantický“ pojem zmyslu tak podľa Slugu „nemá korene v teórii významu, ale v epistemológii“ (Sluga 1980, s. 154).

5.2 Fregeovský pojem spôsob danosti

Doteraz som sa venoval predstaveniu názorov samotného Fregeho. Stručne som spomenul kontext jeho diela, jeho rozlíšenie medzi zmyslom a denotátom, ako aj možné chápania pojmu zmysel. Vo zvyšku práce sa pokúsím voľne nadviazať na niektoré Fregeho postrehy, nebude ma však skoro vôbec zaujímať, či tu ide o verné využitie toho, čo naozaj formuloval Frege alebo nie. Mojm cieľom je totiž vyložiť konštruktivistickú tézu a pritom sa *voľne inšpirovať* Fregeho rozlíšením medzi zmyslom a denotátom. Preto budem radšej hovoriť o „fregeovskej“ (a nie o „Fregeho“) dištinkcii a o „fregeovskom“ pojme spôsob danosti. Takýto prívlastok by mal naznačiť spriaznenosť či zdroj inšpirácie. To však neznamená, že rozlíšenia, pojmy a myšlienky, ktoré takto charakterizujem, treba nutne považovať za vlastné Fregemu.

Domnievam sa, že epistemické chápanie fregeovskej dištinkcie možno plodne aplikovať na historické práce. Vyššie bola reč o singulárnych termínoch (hlavne o vlastných menách a určitých deskripciách), avšak analogicky sa možno pozrieť aj na celé historické texty. (Keďže tu prechádzame na komplikovanejšiu a vágnejšiu úroveň textových celkov – a navyše v rámci úvah o histórii, kde sa taká exaktnosť, aká je často bežná vo filozofii jazyka, nevyžaduje –, niektoré vyjadrenia treba chápať voľnejšie, občas dokonca metaforicky.) Historik sa vo svojom diele zaujíma o určitú časť minulosti, čiže o nejaký denotát. K tomuto denotátu však pristupuje určitým spôsobom. Stručne povedané, *historik sa vo svojej práci snaží predložiť spôsob, akým je dané to, čo je predmetom jeho výskumu*. Historik v podstate predstavuje spôsob danosti tej časti minulosti, ktorej sa venuje. Jeho historické dielo sa teda na jednej strane vzťahuje k minulosti, t. j. označuje nejaký denotát, no na druhej strane – a toto je minimálne rovnako dôležité – danú minulosť predstavuje istým spôsobom. Znamená to, že k denotátu nepristupuje priamo, ale iba prostredníctvom nejakého spôsobu danosti tohto denotátu. V istom zmysle slova je historikovo dielo predovšetkým o tomto prístupe k minulosti: jeho dielo vyjadruje konkrétny spôsob prezentácie, danosti či uchopenia minulosti.

Ako by sme mali bližšie chápať spôsob danosti (zmysel) v kontexte historickej práce? Rozhodne nenavrhujem, aby sa ponímal ako nejaký typ entity, ako špecifický typ objektu. Nie je to ani subjektívna mentálna reprezentácia, ani objektívna abstraktná entita. Nie je to ani neopakovateľná entita umiestnená v mysli jednotlivca, ani obyvateľ nejakej tretej ríše objektov stojacich mimo čas a priestor, ktoré sú doplnkom objektov z iných dvoch svetov – zo svetov fyzických objektov a subjektívnych predstáv. O spôsoboch danosti tu nehovorím preto, aby sa rozšírila ontológia, ale iba preto, aby sa osvetlila povaha a fungovanie historických textov. Ak je to možné bez toho, aby sa množili súcna, treba to len privítať. Rovnako odmietam názor, podľa ktorého sme chtiac-nechtiac k existencii subjektívnych mentálnych alebo objektívnych abstraktných entít zviazaní už len preto, že o spôsoboch danosti (zmysloch) hovoríme. Toto je, samozrejme, narážka na Quinovu úvahu o ontologickom záväzku (Quine 1948). Logická analýza jazyka môže odhaliť veľa zaujímavého, ale domnievam sa, že by sme z nej nemali nekriticky a priamočiaro usudzovať na existenciu nejakých objektov. Reifikovať zmysel iba preto, že tu o ňom hovoríme, mi príde nenáležitý, a dokonca pomýlený. Vo svojich ontologických záväzkoch totiž nie sme otrokmi jazyka a jeho logickej štruktúry. Jazyk tu samozrejme zohráva nejakú úlohu, ale do hry vstupujú zrejme i viaceré ďalšie faktory. Problematika odvodzovania ontologických záväzkov zo záverov logickej analýzy jazyka je však téma, do ktorej by som sa tu nerád púšťal. Na tomto mieste len zopakujem „negatívne“ vymedzenie: spôsob danosti netreba vnímať ako objekt.

„Pozitívna“ charakteristika znie, že tu ide skôr o pohľad, o uhol pohľadu alebo o kognitívnu perspektívu, z ktorej treba vnímať denotát. Ide tu o akýsi spôsob prezentácie, uchopenia, identifikácie či prístupenia k denotátu, resp. o prístupovú cestu, prostredníctvom ktorej sa dá dostať k denotátu. Ako sme videli vyššie, jednu osobu možno označiť viacerými menami; napríklad Ľudovíta Štúra určitými deskripciami: „autor knihy *Das Slawenthum und die Welt der Zukunft*“, „vodca slovenského národného obrodzenia, narodený 28. októbra 1815 v Uhrovci“ a pod. Tieto označenia vyjadrujú pohľady, perspektívy, spôsoby, pomocou ktorých možno uchopiť danú osobu. Prvá určitá deskripcia poukazuje na to, že k danému denotátu sa dostaneme takým spôsobom,

že ho budeme vnímať ako autora konkrétnej knihy. Druhá odporúča pristúpiť k nemu cez aspekt jeho spoločenskej aktivity. Ak chceme o Štúrovi hovoriť, musíme použiť nejaké meno, nejaký výraz, ktorý ho označuje. Podstatné je ale to, že takýto výraz vyjadruje spôsob danosti. Preto ak chceme Štúra nejako uchopiť, musíme si osvojiť určitú kognitívnu perspektívu, určitý uhol pohľadu, z ktorého je to možné urobiť.

Analogicky to funguje aj v historických prácach. Hoci sa to realizuje komplikovanejšie, aj v týchto prácach ide o vyjadrovanie spôsobov daností nejakých denotátov. Ak napríklad historik píše prácu o živote Ľudovíta Štúra, v podstate vo svojom diele navrhuje konkrétny uhol pohľadu na túto osobu. Odporúča čitateľovi, aby Štúra uchopil cez perspektívu vyjadrenú v predloženej práci. Takáto práca môže obsahovať aj viacero pohľadov na ten istý denotát, ale spravidla formuluje aj akúsi centrálnu, jednotiacu perspektívu. Aj tu sa historik môže rozhodnúť, že napríklad navrhne čitateľovi, aby k Štúrovi pristúpil cez aspekt jeho spoločenskej a politickej práce – konkrétne, aby ho vnímal ako hlavnú postavu slovenského národného obrodzenia. V takom prípade bude text konštruovaný tak, aby si príjemca pri čítaní osvojil práve takúto perspektívu, teda aby sa k Štúrovi priblížil uvedenou cestou. Ak ho čitateľ uchopí týmto spôsobom, znamená to, že zaujal uhol pohľadu, ktorý bol vyjadrený v práci.

Dôležitou črtou spôsobu danosti je jeho objektivita. To však ešte nemusí znamenať, že spôsob danosti je istým druhom objektu. Objektivitou sa tu rozumie skutočnosť, že danú kognitívnu perspektívu alebo uhol pohľadu na príslušný denotát môžu zdieľať viacerí ľudia. Ide tu v podstate o *intersubjektívnosť*. Ak totiž historik v diele vyjadří pohľad na určitú časť minulosti, tento pohľad je prístupný viacerým ľuďom. V podstate je prístupný každému kompetentnému používateľovi daného jazyka, ktorý sa dokáže oboznámiť s historickým textom a porozumieť tomu, čo vyjadruje. Spôsob danosti rozhodne nie je nijaká subjektívna predstava historika. Nie je to žiaden jeho pocit, ktorý iba on spája s istou časťou minulosti a o ktorý sa fakticky nemôže podeliť s nikým iným.⁷

⁷ I keď by stálo za úvahu, či by sa Fregeho pojem tón – ten figuruje v Dummettovom výklade a zodpovedá Fregeho vyjadreniam o „zafarbeni a odtienkoch“ (Frege 1892a, s. 352) – nedal tiež plodne využiť na výklad

Príhodne to zachytáva Frege vo svojom príklade o pozorovaní Mesiaca cez ďalekohľad. Frege hovorí, že pri takomto pozorovaní možno samotný Mesiac prirovnať k denotátu, konkrétny obraz premietnutý na sietnicu jednotlivca možno prirovnať k predstave a to, čo sa prenáša medzi denotátom a obrazom na sietnici (čiže optický obraz v ďalekohľade), možno vyložiť ako zmysel:

Optický obraz v ďalekohľade je skutočne iba jednostranný a závisí od miesta pozorovania; avšak predsa je len objektívny, pokiaľ môže slúžiť viacerým pozorovateľom. Dá sa v každom prípade zariadiť, aby ho súčasne využívali viacerí. (Frege 1892a, s. 352)

Na tomto vyjadrení je viacero zaujímavých vecí. Spôsob danosti je v istom zmysle jednostranný, lebo každý spôsob, akým je denotát daný, si vyberá pozíciu či stanovisko, z akého sa denotát prezentuje. Spôsob prezentácie je nutne pohľadom z istej perspektívy. Tak ako na Mesiac možno nasmerovať ďalekohľad jedine z konkrétneho miesta, tak aj k akémukoľvek denotátu možno pristúpiť iba z konkrétneho stanoviska. Na Mesiac a ani na iný denotát sa nemožno pozrieť, resp. pristúpiť k nemu z pozície odnikadiaľ. So spôsobom danosti je teda nutne spojená určitá perspektíva. Tá potom určuje, akým spôsobom bude denotát v danom prípade prezentovaný.

Ako upozorňuje Frege, takáto jednostrannosť nebráni tomu, aby bol zmysel objektívny. Podstatné je to, že prezentácia z istého stanoviska nie je nutne spojená s jednotlivcom, s jeho psychickým rozpoložením a pod. *Spôsob danosti sa viaže len na perspektívu, ktorú v princípe môžu zaujať rôzni ľudia.* Na Mesiac sa tým istým ďalekohľadom môžu pozrieť viacerí pozorovatelia, a teda viacerí ľudia sa môžu oboznámiť s optickým obrazom, ktorý prenáša. Rovnaký postreh platí aj o spôsoboch danosti. Aj s nimi sa môžu oboznámiť rôzni ľudia, stačí len zaujať ten istý pohľad na príslušný denotát. Spôsob danosti je i napriek spätosti s nejakým stanoviskom objektívny, pretože ho možno zdieľať.

historických prác. Hlavne na osvetlenie tých aspektov, ktoré sú poetické a „subjektívnejšie“, a teda by sa dali vystopovať napríklad vo Whitovom pohľade na históriu.

Nakoniec sa pozrime na istý typ plurality, ktorý vyvstáva vo fregeovskom rámci: ten istý denotát možno označiť rôznymi výrazmi, pretože tomu istému denotátu zodpovedajú rôzne spôsoby danosti. Táto pluralita je zrejme podmienená tým, že denotát je prístupný uchopeniu z rôznych pohľadov. Slovanmi samotného Fregeho: „Daný predmet možno určiť rôznymi spôsobmi a každý z týchto spôsobov určenia môže viesť k osobitnému označeniu a tieto rôzne označenia majú potom rôzne zmysly...“ (Frege 1914, s. 44) Keby sme žili vo svete, kde sú predmety také, že ich možno opísať len jediným spôsobom – je otázne či je vôbec vhodné nazývať tento výlučný opis *spôsobom*, či vlastne spôsob automaticky neimplikuje potenciál pre pluralitu –, nemohli by sme disponovať viacerými označeniami toho istého predmetu a ani by sa s týmto predmetom nespájali viaceré spôsoby jeho danosti. Takýto denotát by bol jednoducho priamo onálepkovaný jediným adekvátnym menom. V takejto situácii by možno bolo zbytočné hovoriť o spôsobe danosti. Veď by neexistovali alternatívne cesty k tomu istému denotátu. Preto by sme si zrejme vystačili iba s menami a s tým, čo označujú. Výrazy by priamo označovali svoje denotáty.⁸ Vráťme sa však k situácii, akú dobre poznáme.

Tie isté osoby, veci, udalosti možno uchopiť z rôznych perspektív, a teda ich aj označiť rôznymi výrazmi. Na Ľudovíta Štúra možno raz nahliadať ako na autora konkrétnej knihy, inokedy zas ako na osobnosť podieľajúcu sa na kodifikácii spisovnej slovenčiny v roku 1843 alebo ako na spoločensky a politicky činnú osobu, ako na poslanca uhorského snemu za mesto Zvolen a pod. Takáto pluralita vyzerá neškodne. Veď historik slovenskej literatúry alebo slovenčiny bude mať záujem o iný kognitívny prístup k tejto postave, ako to bude povedzme v prípade autora politickej histórie Slovenska. V pozadí využitia rôznych perspektív však netreba nutne hľadať vyjadrovanie osobných pocitov týchto autorov. Ide o zaujatie rôznych, ale intersubjektívne prístupných uhlov pohľadu na tú istú osobu. V princípe je každá z týchto kognitívnych perspektív prístupná hociktorému kompetentnému používateľovi jazyka, ktorý sa ju rozhodne použiť. Niečo analogické platí tak o roz-

⁸ Alebo by dávalo zmysel hovoriť o výlučnom mene, výlučnom zmysle a denotáte? Inými slovami, bola by v takomto svete zmysluplná dvojúrovňová sémantika fregeovského typu?

sahovo menších udalostiach (atentát na Františka Ferdinanda v Sarajeve, útok na Bastilu), ako aj o väčších úsekoch minulosti (Francúzska revolúcia, druhá svetová vojna). Je na autoroch prác o týchto javoch, ktorý spôsob prezentácie si zvolia. Vo všeobecnosti ale platí, že každý denotát možno uchopiť z rôznych pozícií. Preto dochádza v histórii k tomu, že o tej istej udalosti existuje viacero prác, ktoré navrhujú rozličné pohľady na ten istý denotát.

5.3 Záver

V uvedenom výklade historickej práce sa odvolávam na epistemické chápanie fregeovského pojmu zmysel (spôsob danosti). Zmysel sa tu poníma ako kognitívna perspektíva, z ktorej je možné uchopiť denotát príslušného výrazu. Domnievam sa, že práve toto chápanie umožňuje výstižný a plodný výklad toho, o čom sú historické texty. Je ale možné, že takýto epistemický výklad toho, čo sa bežne považuje za sémantický pojem, narazí u niektorých na odmietnutie. Kritici totiž môžu namietat' nevhodnosť takéhoto prepojenia, či dokonca miešania. Uznávam, že hranice treba dodržiavať, ak je to nevyhnutné a ak to slúži zmysluplnému cieľu. Prečo by sme však mali odmietat' epistemické úvahy v súvislosti s pojmom zmysel? Len preto, aby sme ho mohli „zaškatulkovať“ ako sémantický pojem? Keby sme to urobili a izolovali epistemické úvahy, zrejme by sme sa o ňom veľa nedozvedeli. Ostal by nám možno len nejasný primitívny pojem zmyslu. Inou možnosťou by bolo vyhlásiť, že zmysel je nejakým typom abstraktnej entity. To by vlastne znamenalo prihlásiť sa k ontologickému výkladu. No ale v takomto prípade by sa zas spájali (či miešali) sémantické úvahy s ontologickými. Už letmý pohľad do dejín, ale aj do súčasnej metafyziky ukazuje, že úvahy o jazyku a o tom, čo existuje, boli často navzájom prepletené. Je to však dobrý dôvod na to, aby sme takéto spájanie považovali za legitímne? Okrem toho, prečo by prvé prepájanie malo byť nevhodné, ale druhé prijateľné?

Otázka vhodnosti prepájať sémantické úvahy s epistemickými je komplikovaná a na tomto mieste by som sa jej nerád detailnejšie venoval. Na záver poviem len toľko, že prekračovanie hraníc medzi jednotlivými filozofickými oblasťami alebo úvahami nepovažujem za problém, pokiaľ to nevedie k zásadným konfúziám a naopak, prináša

to zaujímavé výsledky. Chápanie zmyslu ako kognitívnej perspektívy sa podľa mňa môže plodne využiť a rozvinúť napríklad pri interpretácii historickej práce. Veď to, čo historický text vyjadruje, je presne návod na to, akým spôsobom pristúpiť, resp. aký pohľad zaujať na príslušnú časť minulosti. Uvedená myšlienka bude rozhodujúca aj pri ďalšom výklade konštruktivistického chápania histórie.

6 Konštruktivismus a spôsob danosti minulosti

V predchádzajúcej kapitole som sa na chvíľu vzdialil z oblasti filozofie histórie a venoval som sa fregeovskému pojmu spôsob danosti. Ten sa teraz pokúsim aplikovať na konštruktivistickú pozíciu, konkrétne na výklad plurality v histórii.

V druhej, tretej a štvrtej kapitole som postupne predstavil názory Danta, Whita a Rotha. Sústredil som sa pritom na ich postrehy, z ktorých vyplýva určitá predstava o rôznorodosti v histórii. Práve túto predstavu možno s istým zjednodušením zhrnúť do tzv. *konštruktivistickej tézy*. Ide vlastne o vystihnutie jadra toho, čo ma v tejto práci zaujíma a čo tu považujem za kľúčovú charakteristiku konštruktivistického pohľadu na históriu. Iní autori môžu samozrejme konštruktivismus vo filozofii histórie spájať s inými črtami. Niektorí sa môžu zamerať na názory Whita a jeho priaznivcov súvisiace s otázkou pravdivosti a referencie alebo sa môžu upriamiť na ich dôraz na literárne aspekty historických prác. Na základe rozboru týchto problémov potom môžu odlišne charakterizovať povahu konštruktivismu. V tejto práci som sa však rozhodol vystihnúť konštruktivistickú pozíciu prostredníctvom jej dôrazu na pluralitu v histórii. Už Dantove postrehy o naratívnych vetách mali za dôsledok to, že tá istá udalosť môže byť opísaná s odkazom na rôzne neskoršie udalosti. Preto tej istej udalosti môžu rôzni historici pripísať odlišný význam. Podobne aj Whitova koncepcia historickej narácie implikuje, že o tej istej časti minulosti možno porozprávať rôzne príbehy, raz komický, inokedy tragický a pod. Roth sa síce vo svojich úvahách posúva o niečo ďalej, ale aj u neho je jasný dôraz na pluralitu. Preto považujem za vhodné nasledovné znenie konštruktivistickej tézy: tú istú časť minulosti možno predstaviť prostredníctvom rovnako prijateľných, ale zároveň konkurenčných historických prác. Takáto formulácia zachytáva hlavne dôsledky názorov Danta a Whita. Keďže takáto pluralita historických prác je trňom v oku niektorých kritikov konštruktivismu – ukazuje sa to hlavne v obvineniach Whita z relativizmu –, aj táto skutočnosť naznačuje, že uvedené znenie vyjadruje dôležitý bod konštruktivismu vo filozofii histórie.

V tejto kapitole sa pokúsim podať novú interpretáciu konštruktivistickej tézy, a to hlavne prostredníctvom fregeovského pojmu spôsob

danosti. Poukážem na to, že pluralitu historických prác možno vyložiť s odvolaním sa na postreh, že existuje viacero spôsobov danosti toho istého denotátu, t. j. ten istý predmet možno uchopiť z rôznych perspektív. Predtým však využijem pojem spôsob danosti na výklad niektorých názorov Danta, Whita a Rotha. Najskôr sa budem venovať prvým dvom autorom a v osobitnej časti sa pozriem na postrehy Rotha, ktoré sa v dôležitom aspekte líšia od myšlienok Danta a Whita.

6.1 Naratívne vety a naratívna štruktúracia

Ešte predtým, ako sa dostanem k téme naratívnych viet, dovoľm si jedno „odbočenie“. V skutočnosti to nebude až také veľké odchylenie sa od témy ako skôr spresnenie istých vecí a zasadenie názorov Danta do kontextu.

Každý výklad myšlienok nejakého autora sprevádza istá dávka interpretácie. Niekedy dokonca možno povedať – ako to zvykne hovoriť Paul Roth –, že myšlienky jedného autora vo výklade niekoho iného žijú svoj samostatný život. Inými slovami, interpret môže chápať niektoré idey odlišne ako ich pôvodný autor. To platí aj o troch filozofoch histórie, ktorým sa tu venujem. Predsa sa ale domnievam, že názory Whita a Rotha som predstavil takým spôsobom, že by k veľkej časti môjho výkladu nemuseli mať zásadné výhrady. V prípade Danta je situácia iná. Jednak som jeho postoj (prezentovaný v *Analytickej filozofii histórie*) voči modelu pokrývajúceho zákona vyložil trochu inak, ako to urobil samotný Danto v jednej zo svojich neskorších prác (Danto 2007). Čo je však ešte dôležitejšie, Danta som v tejto práci zaradil do spoločnosti konštruktivistov. Ako ukážem nižšie, Danto by tento krok nemusel vítať s nadšením. Hoci som o ňom osobne nikdy nepovedal, že je konštruktivista, v rámci mojej interpretácie majú jeho názory dôsledky, ktoré využívajú priaznivci konštruktivizmu vo filozofii histórie. Z jeho názorov som odvodil konštruktivistické závery. Nejde tu pritom o moju novátorskú interpretáciu jeho myšlienok. Stačí siahnuť po prácach Ankersmita alebo Rotha, v ktorých sa jeho postrehy využívajú pri formulovaní niektorých záverov konštruktivizmu či narativizmu.

Veľmi zaujímavý a inšpiratívny je napríklad text Franka Ankersmita, publikovaný ako záver nového vydania Dantovej knihy *Narácia a poznanie* z roku 2007. Ankersmit oceňuje Dantovu knihu za to, že

v kontexte 60. rokov 20. storočia predstavovala vo filozofii histórie paradigmatickú zmenu. Obrátila totiž pozornosť od vtedy populárnej témy historickej explanácie k problematike historicity a špecifickosti historického uchopenia minulosti. Podľa Ankersmita je zarážajúce, že si to väčšina autorov ani nevšimla a doteraz vlastne Dantova kniha nebola adekvátne docenená. Recepcia jeho knihy je síce zväčša plná chvály, ale predsa bez pochopenia „pravého významu a dôležitosti jej obsahu“ (Ankersmit 2007, s. 392, pozri aj s. 364). Aký je teda „pravý význam“ tohto diela? Podľa Ankersmita je jedným z hlavných záverov Dantovej práce postreh, že naše reprezentácie minulosti v istom zmysle prekračujú to, čo reprezentujú. Podľa Ankersmita Danto naznačuje rozdiel medzi jednoduchým opisom a reprezentáciou minulosti – mimochodom, tento rozdiel je základným kameňom Ankersmitovej koncepcie. Pri reprezentácii je vraj v podstate nemožné hovoriť o nejakom vernom zobrazovaní minulosti. Reprezentácia totiž presahuje zobrazované. Ilustrujú to už Dantove naratívne vety, ktoré uchopujú udalosti z perspektívy, ktorá bola nedostupná svedkovi danej udalosti (a teda v takomto zmysle prekračujú alebo presahujú zobrazované). Podľa Ankersmita Dantove kľúčové myšlienky postrehol a domyslel až Hans Michael Baumgartner. Ten porozumel tomu, akú silu má narácia a naratívna organizácia pri konštitúcii historických javov, akým je napríklad stredovek. „Tieto javy, takpovediac, žijú svoj život výlučne v rámci historických narácií,“ pretože až naratívna syntéza zabezpečí pri týchto javoch istú jednotu a kontinuitu, ktorá „nie je odrazom črt nejakého objektu existujúceho v samotnej minulosti“ (Ankersmit 2007, s. 392). Stručne povedané, z Dantovej práce možno odvodiť konštruktivistickú myšlienku – niečo podobné zastáva aj White (White 1974b) –, že až historická práca (narácia) podáva minulosť špecifickým spôsobom, ktorý nie je vlastný samotnej minulosti. Takže historická narácia významne prekračuje zobrazované.

Danto to ale v rozhovore s Ewou Domaňskou vidí inak. V podstate sa bráni voči spájaniu s Haydenom Whitom, na ktorého myšlienky sa pozerá kriticky. Otvorene sa dištancuje od niektorých jeho konštruktivistických názorov. Podľa Danta sa totiž White domnieva, že

to, ako organizujeme minulosť, je úplne na nás a z tohto sa odvodzuje, že neexistuje objektívny spôsob usporiadania minulosti. Narácie predstavujú len jeden z viacerých spôsobov organizácie. Myslím si [hovorí Danto], že v dejinách sú v skutočnosti objektívne organizácie udalostí, že tam existujú reality, s ktorými korešpondujú narácie. Takže v istom zmysle sa rozdiel medzi nami [medzi Dantom a Whitom] podobá sporu medzi realizmom a antirealizmom vo filozofii vedy. (Domaňska 1998, s. 177)

Toto je naozaj prekvapivé. Autor, na ktorého prácu a myšlienky sa odvolávajú konštruktivisti (narativisti), sa otvorene hlási k naratívne realizmu – v podstate k opaku konštruktivizmu (antirealizmu). Naratívny realizmus je totiž stanovisko, podľa ktorého narácie zachytávajú vopred dané organizácie existujúce v realite.

Nejdem sa tu púšťať do špekulácií o tom, čo stojí v pozadí Dantovho vyjadrenia v prospech naratívneho realizmu. Je to výsledok zmeny názoru alebo takýto postoj zastával už vo svojej skoršej práci *Analytická filozofia histórie* a iba interpreti to nepostrehli? Osobne sa domnievam, že priaznivci konštruktivizmu nájdu v jeho knihe z roku 1965 množstvo vyjadrení, z ktorých možno odvodiť závery otriasajúce prvoplánovým realizmom. Veď ako som ukázal v druhej kapitole, Danto vo svojej knihe upozorňuje na výrazný vplyv historika na tvorbu naratívnych viet a významu, ktorý sa pripisuje udalostiam. Explicitne tam navyše hovorí aj o tom, že historici sú autormi naratívnej organizácie, ktorú vtlačajú svojim dielam (Danto 1985a, s. 142). Preto si nemyslím, že by filozofi ako Ankersmit a Roth dezinterpretovali jeho vyjadrenia. Dantove myšlienky (minimálne tie zo spomínanej knihy z roku 1965) majú konštruktivistický náboj a možno ich použiť na odvodenie záverov, za ktoré by sa „nehanbil“ ani White. Na druhej strane, keďže sa samotný Danto v rozhovore z 90. rokov hlási k realizmu, považoval som za potrebné spomenúť to. Preto ho ani nenazývam konštruktivistom. Keďže ale jeho myšlienky – a predovšetkým tie sú v centre pozornosti mojej práce – žijú svoj vlastný život, naďalej si dovoľm radiť ich k myšlienkam Whita a Rotha. Takže aj nižšie ich budem vykladať cez optiku konštruktivizmu.

Pozrime sa teraz na naratívne vety vo svetle pojmu spôsob danosti. Naratívne vety odkazujú minimálne na dve časovo oddelené udalos-

ti, no opisujú pritom časovo skoršiu udalosť. Dantovým príkladom je veta: „Tridsaťročná vojna sa začala v roku 1618.“ Tu sa opisuje začiatok vojny, pričom sa však odkazuje aj na jej koniec. Ide teda o opis začiatku z perspektívy, ktorá nebola dostupná svedkovi začiatku vojny.

Už takéto stručné predstavenie naznačuje, že výklad týchto viet prostredníctvom pojmu spôsob danosti bude v celku priamočiary. Ako som uviedol v predchádzajúcej kapitole, spôsob danosti nejakého denotátu je vlastne kognitívnou perspektívou alebo uhlom pohľadu na tento denotát. Naratívne vety ponúkajú perspektívy na časovo skoršie udalosti. Každá udalosť sa musí uchopiť nejakým spôsobom, cez nejaký uhol pohľadu. Naratívne vety konkrétne navrhujú, aby sa skoršie udalosti kognitívne uchopili prostredníctvom toho, čo sa udialo neskôr. Až neskoršie dianie totiž dodá vhodnú perspektívu na opis danej udalosti. Ako sa domnieva Danto, význam nejakej udalosti sa odhalí – alebo skôr sa jej prideli – až vtedy, ak sa prepojí s niečím časovo neskorším. Zrejme by tu malo ísť o jej účinok alebo o dianie, ktoré s pôvodnou udalosťou nejakým spôsobom súvisí. Až vo svetle kauzálnych dôsledkov alebo inak relevantného následného diania sa ukáže dôležitosť a význam pôvodnej udalosti.

Ak sa napríklad začiatok vojny opíše slovami „V roku *R* sa začala vojna,“ tak už len týmto jednoduchým opisom sa naznačí význam danej udalosti. To, že ide o vojnu a nie o iný typ konfliktu, je už v istom zmysle uchopením udalosti z určitého hľadiska. Poukazuje sa tu na význam toho, čo sa udialo, a to vo svetle neskoršieho diania. Veď to, že ide o vojnu, nemožno vedieť ihneď, ale až po určitom čase. Ešte jasnejšie sú prípady naratívnych viet, v ktorých sa začiatok vojny spomenie s odvolaním sa na nejaký jej neskorší dôsledok. V takom prípade bude evidentné, aký význam konkrétny historik danej vojne pripisuje. Na vojnu sa napríklad možno pozrieť z perspektívy územných ziskov, ku ktorým viedla. Historik sa teda rozhodne prepojiť začiatok vojny s následným rozšírením územia a vyjadri to pomocou naratívnej vety: „Vojna, ktorá viedla k víťazstvu štátu *S* a k rozšíreniu jeho južných hraníc, sa začala v roku *R*.“ Takým spôsobom jasne navrhuje kognitívnu perspektívu, cez ktorú by sa mali jeho čitatelia pozerieť na danú vojnu. Na prvý pohľad to síce môže vyzerať, že historik jednoducho priamočiary opisuje, čo sa udialo. Ako ale výstižne upozorňuje Danto

vo svojom rozbere naratívnych viet, v takýchto prípadoch vôbec nejde o obyčajné svedectvá priamych účastníkov. Ide tu o komplikovanejšie konštrukcie, v ktorých sa časovo skoršia udalosť dáva do súvisu s neskorším dianím. Využíva sa tu perspektíva, ktorá bola principiálne nedostupná v čase skoršej udalosti a až ona jej dodáva konkrétny historický význam.

Dôležitá je skutočnosť, že o tej istej udalosti možno formulovať rôzne naratívne vety. Ako je to možné? Naratívne vety dávajú do súvisu skoršiu udalosť s neskorším dianím. Keďže tú istú udalosť možno prepojiť s rozličnými neskoršími udalosťami, ten istý jav možno opísať za pomoci rôznych naratívnych viet. Napríklad začiatok vojny možno opísať s odkazom na neskoršie víťazstvo a rozšírenie hraníc štátu. Predstavme si však, že takéto rozšírenie hraníc viedlo k následným problémom so správou nových území, oslabilo centrálnu moc, a tak sa o niečo neskôr stal daný štát ľahkou obeťou nájazdov spoza hraníc. Viedlo to nakoniec k jeho rozpadu. Ak sa začiatok vojny opíše s odkazom na toto časovo neskoršie dianie, získame novú naratívnu vetu. Prvá spájala vojnu s následným víťazstvom, druhá ju dá do súvisu s neskoršími problémami a rozpadom štátu: „Vojna, ktorá v konečnom dôsledku priniesla rozpad štátu *S*, sa začala v roku *R*.“

Rôzne naratívne vety vlastne vyjadrujú rôzne spôsoby danosti tej istej udalosti, t. j. rôzne kognitívne perspektívy na tú istú udalosť. Prvá navrhuje pozrieť sa na vojnu cez optiku vojenských úspechov a územného rozšírenia. Druhá naopak uprednostňuje uchopenie vojny z pohľadu problémov, ku ktorým nakoniec viedla. Analogicky možno o tej istej vojne sformulovať množstvo ďalších naratívnych viet, ktoré k nej pristupujú z nových uhlov pohľadu. V pozadí tejto plurality je viacero predpokladov. Jednak, ako na to poukazuje Danto, máme historikov s rôznymi záujmami. Jeden uprednostňuje dôraz na jeden aspekt udalosti, druhý preferuje iný aspekt. Preto sa títo historici rozhodnú prepojiť tú istú vojnu s odlišnými neskoršími udalosťami. Premietnutie rôznorodých záujmov do odlišných naratívnych viet by však nebolo možné, keby tú istú udalosť nebolo možné podať z rôznych uhlov pohľadu. Keby danej udalosti nezodpovedali rôzne spôsoby jej danosti, rôzne perspektívy, historici by sa nemohli líšiť pri jej opise. Tú istú udalosť by jednoducho museli sprostredkovať tým istým spôsobom,

v tej istej (naratívnej) vete. V skutočnosti však tú istú udalosť možno uchopiť cez rôzne spôsoby danosti, s využitím alternatívnych perspektív, s odvolaním sa na odlišné časovo neskoršie dianie. Preto je bežným javom pluralita naratívnych viet.

Podobne možno vyložiť aj Whitove postrehy o naratívnej štrukturácii a o historických naráciách vo všeobecnosti. Zatiaľ čo Danto sa venoval hlavne jednotlivým udalostiam, naratívny vetám, ktoré ich opisujú, a len okrajovo sa vyjadril ku komplikovanejším formám organizácie historických prác, White sa zamerlal predovšetkým na celé historické narácie. Nezaujímali ho jednotlivé vytrhnuté vety, ale skôr textové celky, ktoré reprezentujú väčšie časti minulosti (napr. Francúzsku revolúciu). White upozornil, že samotná minulé realita je zmysluprázdna a chaotická (bez formy), a preto až historici jej dodávajú význam a naratívnu štruktúru pri jej reprezentácii vo svojich historických dielach. Práve udelenie zmyslu a formy možno vyložiť prostredníctvom pojmu spôsob danosti.

Historické narácie vyjadrujú spôsoby danosti častí minulosti, teda prezentujú, aké kognitívne perspektívy treba zaujať pri pohľade na dané časti minulosti. Tak, ako je to pri rozsahovo menších udalostiach (napr. poprava panovníka), aj väčšie časti minulého diania (napr. revolúcie) je nutné nejakým spôsobom uchopiť a sprostredkovať. Historici jednoducho musia podať minulé s využitím tej či inej formy. Podľa Whita však samotná realita naratívnu štruktúru ani význam neobsahuje. Jednoducho to nie sú jej inherentné črty. Preto historici musia takúto minulé realitu vo svojich dielach nejakou formou obdariť. (Ak ju pravda chcú reprezentovať, pretože predpoklad je, že bez formy to nejde.) No a „obdariť formou“ v podstate znamená prezentovať príslušné minulé dianie tým či oným spôsobom. Historické diela sú preto návrhy spôsobov danosti minulého. Konkrétny autor vo svojej historickej práci vlastne odporúča uchopiť predmet záujmu z určitej kognitívnej perspektívy. Tá minulému dianiú poskytne formu, dodá mu štruktúru, ktorá umožní, aby bola minulosť vôbec priblížená v historickom diele.

Ako som spomenul v tretej kapitole, White hovorí o estetickej, epistemologickej a etickej úrovni historického diela. Podľa neho sa každý z týchto aspektov dostáva do diela prostredníctvom určitej

stratégie. Zamerajme sa tu výlučne na naratívnu štrukturáciu, ktorá zodpovedá estetickému úrovni a robí z diela príbeh istého druhu. Konkrétny modus naratívnej štrukturácie – teda konkrétne „ošatenie“ príbehu do podoby komédie, tragédie, romancy alebo satiry – možno chápať ako návrh na to, akým spôsobom treba minulé dianie vnímať. I keď tu White hovorí o estetickému dimenzii, domnievam sa, že aj v tomto prípade možno hovoriť o kognitívnej perspektíve na príslušnú časť minulosti. Veď ak sa minulé dianie podá v podobe komédie alebo tragédie, určite to ovplyvní poznatky o tomto dianí. Ak sa tá istá udalosť prerodzpráva v komickom móde, dozvieme sa o nej niečo iné, ako by to bolo vtedy, keby sa prerodzprávala, povedzme, v tragicom móde. (Rovnako to platí pre všetky ostatné stratégie.) Aplikácii konkrétneho prevedenia naratívnej štrukturácie možno rozumieť nasledovne. Historik vychádza z dostupných prameňových materiálov, ktoré mu poskytujú dáta o skúmanej minulosti. Keďže však dáta sú ešte len neformálnym stavebným materiálom na výsledné dielo, historik sa musí rozhodnúť, cez aký uhol pohľadu k nim (a sprostredkované aj k minulosti) pristúpi. Až výber konkrétnej perspektívy určí, akým spôsobom vybrané dáta predstaví. Až konkrétny uhol pohľadu určí, aký spôsob naratívnej štrukturácie použije. Do jeho historickej narácie sa tak dostanú nielen údaje z prameňov, ale aj vybraná perspektíva. Práve príbeh určitého druhu vyjadrí perspektívu, cez ktorú by sa čitatelia mali pozeráť na príslušnú časť minulosti.

Takisto aj Whitova koncepcia vedie k pluralite v histórii. Množenie historických narácií o tej istej minulosti pritom nie je nechceným dôsledkom jeho koncepcie, ale je to záver, ku ktorému sa White otvorene hlási. Tvorba rôznych historických narácií o tej istej minulosti je dôsledkom tézy o zmysluprázdnej neštruktúrovanej minulosti a predpokladu o existencii rôznych možností v rámci formujúcej zložky. (Pripomeňme si, že podľa Whita formujúcu zložku tvoria trópy a jednotlivé explanačné stratégie. Trópy z hlbinej úrovne určujú, aké konkrétne prevedenia jednotlivých stratégií sa použijú na povrchovej úrovni.) Na úrovni formujúcej zložky ide vlastne o tvorbu istých kognitívnych perspektív aplikovateľných na príslušnú časť neštruktúrovanej minulosti. Keďže minulosť o sebe neurčí, v akej podobe by sa mala v diele reprezentovať – veď samotná minulosť nemá vnútorný zmysel

ani formu –, je na rozhodnutí historika, aký spôsob danosti si vyberie. Podľa Whita je výber určený hlbinným trópom, cez optiku ktorého si historik predzobrazí skúmanú časť minulosti. Pretože trópov a následne aj modov povrchových stratégií je viacero, jeden historik môže použiť vo svojom diele jednu a druhý zase inú optiku. Rôzni historici tak môžu skončiť s historickými naráciami, ktoré navrhujú odlišné pohľady (spôsoby danosti) na to isté minulé dianie.

Detaily množenia sa alternatívnych pohľadov a narácií však môžu byť dosť komplikované. White zrejme nezastáva nejaký naivný pohľad, podľa ktorého by si, povedzme, dvaja historici zobrali presne ten istý súbor udalostí, ktoré sú opísané presne rovnako, len jeden z nich zostaví komický a druhý tragický príbeh. Toto je veľmi zjednodušený pohľad. Z Whitových vyjadrení (White 1972 – 1973a, s. 51, White 1974a, s. 92 – 93) možno usúdiť, že si uvedomuje zložitost' historikovej práce. Pri konštrukcii alternatívnych historických narácií určite zohrávajú úlohu také veci ako selekcia dát, zdôraznenie roly istých udalostí a naopak zatlačenie iných udalostí do úzadia alebo ich úplné vynechanie. Až vďaka týmto a podobným krokom je možné vyložiť tú istú časť minulosti z rôznych perspektív, a teda porozprávať o nej odlišné príbehy. Napríklad tú istú vojnu jeden historik uchopí z hľadiska bezprostredných úspechov a územných ziskov konkrétneho štátu (príbeh druhu romanca), zatiaľ čo druhý sa na danú vojnu pozrie z pohľadu neskorších problémov, ktoré viedli k rozpadu daného štátu (príbeh druhu tragédia).

6.2 Pluralita minulostí

Rothov pohľad na historické práce je v zásadnom ohľade iný, ako je to v prípade Whita. Aj on síce zdôrazňuje konštrukčnú aktivitu na strane historika, predsa sa jeho chápanie líši v jednom dôležitom bode. Roth pochybuje o tom, že je zmysluplné hovoriť o minulosti ako takej, o niečom vopred danom, čo stojí mimo akýkoľvek konceptuálny rámeč. V pozadí názorov Whita pritom možno identifikovať práve predpoklad o takejto minulej realite. Očividné je to predovšetkým, keď White hovorí o zmysluprázdnej minulosti ako takej, na ktorú historik až následne vo svojom diele aplikuje svoje konceptuálne nástroje. Roth práve takúto myšlienku reality stojacej mimo akýchkoľvek rámcov odmieta.

Ako je potom možné vyložiť jeho názory cez optiku fregeovskej dištinkcie medzi zmyslom (spôsobom danosti) a denotátom? U Whita to bolo v podstate jednoduché. Historické práce vyjadrovali spôsob danosti samotnej minulosti – denotátu. Keďže Roth v istom zmysle myšlienku ateoretického denotátu odmieta, aplikácia pojmu spôsob danosti u neho nebude taká priamočiara, ako to bolo u Whita. Možno tu vôbec hovoriť o spôsobe danosti? Čoho by sa tu mal spôsob danosti týkať? Veď tu chýba vopred daný nezávislý denotát.

Rothovo chápanie možno vyložiť nasledovne. Spôsob danosti a denotát sa v jeho koncepcii prelínajú. Nemožno ich od seba izolovať. Nemožno jednoducho abstrahovať akýsi nezávislý denotát. Preto v rámci jeho prístupu možno hovoriť nanajvýš o tom, že historické práce vyjadrujú spôsoby danosti, formulujú určité perspektívy či navrhujú uhly pohľadov. Čitateľ sa ale zrejme spýta: Spôsoby danosti čoho? Perspektívy na uchopenie čoho? Uhly pohľadov aplikované na čo? Ponúkajú sa tu dve možné odpovede. Striktne vzaté, ak sa tu niekto dožaduje nezávislej ateoretickej reality o sebe, tak v rámci Rothovej koncepcie takéto otázky nemajú veľký zmysel. Keďže Roth odmieta separovať obsah od formy, odmieta ideu nezávislej minulej reality, ktorú by bolo možné až následne uchopiť z rôznych hľadísk, na ktorú by bolo možné dodatočne aplikovať rôzne konceptuálne rámce. Žiadna takáto ateoretická vec o sebe u neho nedáva zmysel. Existujú len komunitou schválené druhy opisov, konkrétne spôsoby danosti či kognitívne perspektívy. Práve tie sú vyjadrené v historických dielach a v istom zmysle konštituujú nielen naše porozumenie minulosti, ale aj minulosť. (Opakujem, je to preto, lebo idea nezávislej minulej reality mimo rámca, mimo spôsobu danosti, mimo porozumenia podľa Rotha nedáva zmysel.)

Druhou možnou odpoveďou je uznať, že tu ide o spôsoby danosti minulých udalostí, o perspektívy na uchopenie časti minulej reality. Pod „minulými udalosťami“ a „časťou minulej reality“ tu však nevystupuje žiadna vec o sebe. Druhá odpoveď dáva u Rotha zmysel jedine v prípade, že sa docení fakt, že udalosti sú presiaknuté nejakým spôsobom danosti, že minulé realita je nasýtená nejakou perspektívou. Len využitie teoretického rámca umožňuje hovoriť o nejakej forme reality, a preto táto odpoveď môže pomýliť, ak sa na jej základe niekto pokúsi

realitu izolovať od spôsobu danosti. Preto je zrejme vhodnejšie rovno povedať, že podľa Rotha historické práce vyjadrujú spôsoby danosti.

Rothovo konštruktivistické chápanie tiež ústi do plurality v histórii. U Danta a Whita bola reč o alternatívnych podaniach alebo perspektívach použitých na tú istú udalosť, resp. časť minulosti. V Rothovej koncepcii je však situácia iná. Už sa tu nehovorí o rôznych reprezentáciách (spôsoboch danosti) tej istej minulosti, ale o pluralite minulostí. Ide tu o logický dôsledok vyššie spomenutých predpokladov. Keďže obsah nemožno oddeliť od formy, a teda disponujeme len komunitou odsúhlasenými spôsobmi opisu, množenie týchto opisov je vlastne množením minulostí. Rôzni historici sa jednoducho môžu rozhodnúť pre rôzne kognitívne perspektívy, rôzne slovníky, rôzne spôsoby opisov, a preto dochádza v histórii k pluralite. Dochádza tu k pluralite historických prác, ale v istom zmysle aj k pluralite minulostí.

Uvedomujem si, že táto pozícia bude zrejme väčšine čitateľov pripadať minimálne zvláštna, ak nie absurdná. Hoci sám nie som pripravený akceptovať všetky Rothove predpoklady a závery, predsa sa domnievam, že táto koncepcia je zaujímavá a zmysluplná. Treba k nej však pristupovať cez optiku teoretického pozadia predstaveného v štvrtej kapitole. Ak totiž čitateľ pozabudne na uvedený teoretický kontext, môže Rothove názory zjednodušene „chápať“ ako popieranie existencie minulosti a obhajobu názoru, že „niet nič mimo textu“. Na tomto mieste možno pomôže stručné porovnanie Rothovej pozície s názorom dvojice jeho kritikov.

Michael Levine s Jeffom Malpasom predniesli v spoločnom príspevku kritické výhrady voči Rothovým názorom z jeho článku (Roth 1988).¹ Jedna z hlavných výhrad znie, že Roth si skrátka zamieňa opisy so samotnou realitou. Ako hovoria kritici, jedna vec sú predmety, ktoré sú v niekoho aktovke, a druhá vec je zoznam opisujúci predmety v aktovke. Sám zoznam neobsahuje konkrétne veci, ale len ich opis. Roth si však údajne vo svojom článku túto dištinkciu neuvedomuje (Levine, Malpas 1994, s. 166). Takáto kritika by ma neprekvapila, keby ju predniesol zástanca nejakej naivnej verzie realizmu. Taký kritik totiž vychádza z úplne iných predpokladov a bez dostatočného poznania teoretického pozadia Rothových názorov by to naozaj moh-

¹ Podobná kritika sa nachádza už v skoršej práci (Levine 1991).

lo vyzerat', že Roth sa dopúšťa uvedeného omylu. Levine a Malpas však rozhodne nezastávajú naivné stanovisko. Vo svojom článku sa odvolávajú na Davidsonovu kritiku oddelenia schémy od obsahu a na podobné predpoklady, ktoré prijíma aj Roth. Napriek spoločným inšpiráciám, kritici chápu historické práce inak ako Roth. Podľa nich sa v histórii nezaobídeme bez pojmu korešpondencie. Historické práce totiž „korešpondujú“ (úvodzovky používajú samotní autori) s minulosťou realitou. Následne ale spresňujú, že bežná korešpondencia – podľa ktorej je pravdivosť záležitosť korešpondencie viet s faktami alebo výrokov s časťami sveta – je problematická. Preto hovoria o akejsi metaforickej korešpondencii, ktorá by zrejme nemala takto naivne prepájať jazyk s realitou.

Skutočne, jeden zo záverov, ktoré si treba odniesť z vyššie uvedeného rozboru Davidsona a Carra, znie, že tak, ako nemôžeme oddeliť naratívnu formu od našej skúsenosti so svetom, rovnako nemôžeme dosiahnuť absolútne oddelenie sveta (a jeho minulosti) od našich príbehov o ňom. Takže spôsob, akým naše príbehy korešpondujú alebo nekorešpondujú so svetom... nie je spôsobom, ktorý by nás oprávňoval zastávať ideu minulosti, ktorá by bola nejakým ateoretickým daným. (Levine, Malpas 1994, s. 167)

Kritici teda najskôr napadli Rotha za to, že vraj nerozlišuje medzi jazykom a realitou a poukázali na potrebu korešpondencie medzi historickou naráciou a minulosťou. No následne z korešpondencie urobili akýsi (bližšie nevysvetlený) metaforický vzťah, ktorý v skutočnosti nie je vzťahom medzi nezávislými „entitami“. Ved' predsa ani podľa nich neexistuje úplné oddelenie minulosti od našich rozprávání a taktiež neexistuje ani minulosť, ako niečo vopred dané a teóriou nezaťažené.

Ako sa teda líši Rothovo stanovisko od pozície kritikov? Roth sa snaží nekompromisne rešpektovať dôsledky teoretických predpokladov o nemožnosti oddeliť obsah od formy, o teoretickej nasýtenosti celého poznania a pod. Preto prichádza s koncepciou, v ktorej nemôže oddeliť minulosť od prijímaného spôsobu opisu. Kritici naopak hrajú na dve strany. Na jednej strane vyžadujú korešpondenciu historických prác s realitou, no na druhej odmietajú hovoriť o tom, že by boli oddelené. Takže ich pozícia je nakoniec menej jasná ako názory Rotha

alebo naivných realistov. Osobne sa domnievam, že aj keď s názormi Rotha či naivného realizmu nemusíme súhlasiť, sú konzistentnejšie a dôslednejšie ako názory uvedených kritikov. Kritici chcú hovoriť o korešpondencii a o rozdiely medzi textom a realitou a zároveň tvrdia, že minulosť nemožno oddeliť od našich rozprávání.

Okrem toho sa zdá, že Roth sa dokáže vyrovnáť s nepríjemnou situáciou, ktorá postihuje prístup Danta a Whita. V rámci ich prístupu pluralita v histórii vyzerá približne nasledovne. Dvaja historici predstavujú rovnakú minulosť rôznym spôsobom: napríklad tú istú vojnu predstaví prvý historik ako úspech rozširujúci územie istého štátu, no druhý ako udalosť, ktorá viedla k problémom a nakoniec aj k rozpadu daného štátu. Takže títo historici vo svojich prácach vyjadria dva odlišné pohľady na tú istú udalosť. Čo si však máme predstaviť pod *tou istou udalosťou*? Je tu niečo spoločné pre oba pohľady? Roth môže oponovať nasledovne (Roth 1988). Je naivné domnievať sa, že tu existuje niečo vopred dané, nejaká jasne ohraničená udalosť, ktorú zdieľajú obaja historici, len ju predstavujú z rôznych uhlov pohľadu. Vojna je makroudalosť, ktorá môže byť vymedzená rôznym spôsobom. Možno do nej zahrnúť odlišné časopriestorové regióny. Realistickejšia je preto predstava, že títo historici sa líšia už v tom, čo v rámci ich pohľadov konštituuje vojnu, ktorej sa vo svojich prácach venujú. Jednoducho až v rámci ich prác a vďaka aplikácii ich odlišných teoretických prístupov sa sformujú rozdielne predmety ich výskumu. Takže je problematické myslieť si, že títo dvaja historici mali už vopred k dispozícii nejakú nejasnú, ale pritom *tú istú* vojnu, ktorú až následne podali z rôznych perspektív. Roth sa, samozrejme, vyhýba tejto situácii. V rámci jeho koncepcie nedáva zmysel hovoriť o vopred danej udalosti, ktorú by mali historici až následne podať z rôznych pozícií. U Rotha nevyvstáva otázka, čo zodpovedá *tej istej* udalosti, o ktorej je reč v rôznych historických naráciách. Roth sa totiž striktnie pridrižiava predpokladu o neoddeliteľnosti obsahu od formy a o teoretickej nasýtenosti nášho poznania.

6.3 Konštruktivistická téza

Viacerí autori už v minulosti navrhli prepojiť výklad historickej práce s takými pojmami ako uhol pohľadu, hľadisko, perspektíva alebo stanovisko. Jednoducho povedané, zastávali názor, že historické prá-

ce vlastne prezentujú istú perspektívu alebo uhol pohľadu na minulé dianie. Práve druhý pojem zohráva dôležitú úlohu vo viacerých prácach Ankersmita. Už vo svojej prvej knihe *Naratívna logika* Ankersmit tvrdí, že historické práce predkladajú uhly pohľadu (points of view), z ktorých by sme sa mali pozeráť na minulosť (Ankersmit 1983). Túto myšlienku, i keď v inom slovníku, rozvíja aj vo svojich neskorších úvahách o tom, že historické reprezentácie nám poskytujú niečo viac ako len opisy reality. Podobne aj Robert F. Berkhofer sa venuje pojmu uhol pohľadu, ktorý chápe ako „konceptuálnu (uhol), ale aj vnemovú (pohľad) pozíciu, prostredníctvom ktorej je predstavená prerozprávaná situácia a udalosti“ (Berkhofer 1995, s. 177). Berkhofer sa navyše domnieva, že tu je prameň predsudkov a preferencií, ktoré sa dostávajú do historických diel:

Ak si uvedomíme rôznorodosť hľadísk (kinds of viewpoint) a skutočnosť, že do historického diskurzu sa dostávajú na mnohých miestach, môžeme súhlasiť s tvrdením F. R. Ankersmita, že historici tvoria historické narácie alebo interpretácie iba vďaka tomu, že zaujmú nejaký uhol pohľadu, pretože až on poskytne *to*, čo umožní „vnímať“ minulosť ako históriu. Je to, samozrejme, táto rozhodujúca rola hľadiska v historickom diskurze, ktorá prináša predsudky zahlcujúce historickú prax. (Berkhofer 1995, s. 178)

Roztratené odkazy na uhol pohľadu alebo perspektívu možno nájsť aj v dielach iných naratívistov, dokonca aj u samotného Whita: „Napríklad, žiadna historická udalosť nie je *vnútorne tragická*; iba tak môže byť predstavená z určitého uhla pohľadu... Pretože to, čo je v histórii tragické z jednej perspektívy, je komické z inej...“ (White 1974a, s. 84) No zaujímavé je, že tento slovník je vlastný aj kritikom naratívizmu. Kritici rovnako pripúšťajú vplyv využitej perspektívy na výstup historikovej práce, ale pokúšajú sa pritom vyhnúť tomu, čo považujú za neprijateľné konštruktivistické závery. Tak napríklad u Chrisa Lorenza možno nájsť vyjadrenia, ktoré by určite boli ochotní prijať i niektorí konštruktivisti: „Opisy obsahujú *uhly pohľadu* alebo *perspektívy*, z ktorých je pozorovaná realita. Samotné perspektívy však patria opisnému rámcu (frame of description) a nie realite o sebe.“ (Lorenz 1994, s. 354) Rovnako aj James Connelly vo svojom kritickom roz-

bore postmodernizmu uznáva potrebu zaujať v histórii uhol pohľadu (Connelly 2004, s. 38 – 40).

Táto stručná zmienka o autoroch odvolávajúcich sa na pojmy ako perspektíva a uhol pohľadu dokladá, že moje využitie týchto pojmov na výklad historickej práce nie je ničím novým. Hoci to nie je úplne bežné chápanie historických diel, v istej podobe sa nachádza tak v prácach niektorých narativistov, ako aj viacerých ich kritikov. Boli to práve takí autori ako Ankersmit, ktorí ma inšpirovali hlavne svojimi vyjadreniami, že historické práce sú návrhy na to, z akej perspektívy vnímať minulé dianie. Tieto myšlienky preto nie sú originálnym príspevkom mojej práce. Novinkou je ale prepojenie daných myšlienok s fregeovskou dištinkciou medzi zmyslom a denotátom a najmä s pojmom spôsob danosti.² Práve využitie tejto dištinkcie na výklad konštruktivizmu by ho malo dostať do lepšieho svetla. Pozrime sa preto na konštruktivistickú tézu a jej reinterpretáciu.

Ako som už viackrát spomenul, túto tézu považujem za zhrnutie dôležitej časti konštruktivistických názorov (a ich dôsledkov) takých autorov ako Danto a White. (Rothove názory, ktoré sa v dôležitom momente líšia, sme si vyložili vyššie.) Keďže obaja poukazujú na pluralitu v histórii, prijal som nasledovné znenie konštruktivistickej tézy: *tú istú časť minulosti možno predstaviť prostredníctvom rovnako prijateľných, ale zároveň konkurenčných historických prác*. Táto formulácia zachytáva myšlienku, že tú istú mikroudalosť alebo väčšiu časť minulosti možno predstaviť v rôznych, ale rovnako prijateľných prácach.³ Tieto práce zachytávajú to isté z reality, ale predsa to prezentujú natoľko odlišne, že sú navzájom nekompatibilné. Napríklad jedna práca predstavuje tú istú vojnu prostredníctvom heroického a druhá prostredníctvom tragického príbehu. Napriek tejto odlišnosti však obe podania poskytujú vnútorne koherentný obraz vychádzajúci z približ-

² Iné Fregeho postrehy využil v diskusii o probléme z filozofie histórie Jan van der Dussen (pozri van der Dussen 1995). K fregeovskej dištinkcii sa nedávno v kontexte úvah o sémantike histórie vyjadril Frank Ankersmit (Ankersmit manuskript). Avšak jeho názory sa líšia od názorov prezentovaných v tejto práci.

³ Detailnejšiu pozornosť by si určite vyžadoval pojem *rôznosti* aj *prijateľnosti*. Čo to presnejšie znamená, že historici predložia „rôzne, alternatívne, nekompatibilné“, ale „rovnako prijateľné“ práce? Túto problematiku možno lepšie objasniť prípadová štúdiá, ktorú, dúfam, pripravím v blízkej budúcnosti.

ne rovnakých prameňov. Preto sú na prvý pohľad rovnako prijateľné. Porovnateľne úspešne vysvetľujú rovnaké údaje z prameňov (v tomto zmysle sú empiricky ekvivalentné), ale i tak sú tieto práce navzájom nekompatibilné.

Pre viacerých kritikov je predstava takejto plurality v histórii neprijateľná.⁴ Odmietajú hlavne myšlienku, že jeden výsek reality možno predstaviť v zásadne odlišných historických prácach. Nemalo by to byť tak, že jednému výseku minulosti by malo zodpovedať iba jedno podanie? A keby ich aj bolo viac, nemali by byť navzájom kompatibilné a v podstate by mali konvergovať? Zdá sa, že niektorí kritici namietajú voči pluralite predovšetkým preto, že ju automaticky spájajú s relativizmom. Ako píše Juraj Šuch: „... White svojím pluralistickým postojom ku koncepciám dejín formuloval relativistický pohľad na riešenie problému prístupu k historickým prameňom a ich interpretácie“ (Šuch 2010, s. 105).⁵ Podobne to formuluje Maurice Mandelbaum: „Ako uvidíme, White otvorene prijíma relativizmus... podporu preň odvodzuje zo svojho presvedčenia, že keď rôzni historici dodávajú štruktúru historickému poľu, robia tak prostredníctvom rôznych trópov.“ (Mandelbaum 1980, s. 45, pozn. 5) Mandelbaum vlastne upozorňuje, že Whitova koncepcia hovoriaca o možnosti rôzneho zobrazenia minulosti ústi do relativizmu. Ako je zrejme z uvedených citátov, relativizmus sa tu spája s myšlienkou plurality historických prác. Hneď ako sa White alebo zástanca podobných názorov vysloví v prospech plurality, kritik siaha po červenej karte s nápisom „relativizmus“.

Za nekorektné považujem najmä vyjadrenia o „kompletnom“ (Mandelbaum 1980, s. 51), „neobmedzenom“ (Golob 1980, s. 65), „deštrukčnom“ či „absolútnom“ relativizme (Šuch 2010, s. 94). (Všetci autori hovoria o Whitovej koncepcii.) Predpokladám, že pod takýmto relativizmom majú kritici na mysli to, že vybraná udalosť sa môže v historickom diele predstaviť *hocíjakým* spôsobom. Teda že historikova ľubovôľa pri písaní nie je ničím limitovaná. Predovšetkým, ani

⁴ Nájdu sa však aj uvážliví realisti, ktorí pluralitu neodmietajú. Pozri napríklad (Lorenz 1994, Stueber 2004).

⁵ Pozri tiež „S Whitovým postojom liberálneho humanistu korešponduje jeho konštruktivistické chápanie histórie, ktoré zdôrazňuje nevyhnutnosť plurality a relativity jednotlivých priblížení minulosti...“ (Šuch 2010, s. 37)

konštruktivisti nepopierajú limity, ktoré historikom dávajú pramene – ale toto zrejme nie je pointou daných námietok. Kritika pravdepodobne smeruje k tomu, že podľa konštruktivistov aj pri rešpektovaní dát z prameňov možno minulosť reprezentovať ľubovoľne. Domnievam sa, že ani toto autori ako White netvrdia. Jednak hovoria o takých veciach ako konzistentnosť, plodnosť, šírka záberu, a navyše práve White predsa dáva historikom dosť striktné hranice toho, čo je možné. Jeho schéma s jednotlivými modmi explanačných stratégií určite nepovoľuje hocičo. Naopak, kritici by mohli skôr namietat', že je príliš obmedzujúca: prečo by si historici museli vybrať jeden zo štyroch druhov príbehov (romanca, tragédia, komédia a satira), jeden zo štyroch spôsobov ideologickej implikácie a formálneho argumentu?

Obvinenie z absolútneho relativizmu je teda nepodložené, ale miernejšia námietka, podľa ktorej konštruktivistická pluralita vedie k relativizmu, vyzerá na prvý pohľad veľmi príťažlivo. Tento dojem sa teraz pokúsim narušiť: konštruktivistickú tézu spojím s pojmom spôsob danosti.

Vlastne len zhrniem to, čo už zaznelo pri úvahách o Dantovi a Whitovi. Ak konštruktivistickú tézu vyložíme pomocou pojmu spôsob danosti, v podstate bude hovoriť nasledovne: *tej istej časti minulosti môžu zodpovedať rôzne spôsoby danosti*. Tú istú mikroudalosť, makroudalosť alebo rozsiahlejšiu časť minulosti možno uchopiť cez rôzne kognitívne perspektívy, hľadiská alebo uhly pohľadov. Odlišné historické práce o tej istej minulosti preto môžu byť návrhmi na odlišné prístupenie k rovnakému predmetu skúmania.

Uvedená reinterpretácia využíva myšlienku, že predmet alebo osoba (napr. Ľudovít Štúr) musia byť reprezentované určitým spôsobom. Spôsobu prezentácie alebo kognitívnej perspektíve potom zodpovedá nejaký výraz (napr. „autor knihy *Das Slawenthum und die Welt der Zukunft*“). Nedeje sa niečo analogické aj v historických prácach? Historici uchopujú predmet výskumu cez určité spôsoby danosti, prostredníctvom využitia konkrétnych perspektív, a spôsobom uchopenia potom zodpovedajú historické diela, ktoré ich vyjadrujú. Úvaha samozrejme pokračuje smerom k pluralite. Ten istý predmet, povedzme osobu, možno bez akýchkoľvek problémov uchopiť cez rôzne spôsoby prezentácie. Raz pristúpime k Štúrovi z hľadiska jeho literárnej tvorby,

inokedy z pohľadu jeho politickej aktivity. Vedie to k odlišným označeniam tej istej osoby. Lenže pluralita na tejto úrovni je bežná a neproblematická. Posuňme sa teraz k mikroudalostiam a väčším častiam minulosti. Aj mikroudalosti možno uchopiť z rôznych perspektív a to isté platí aj pre rozsiahlejšie časti reality. Samozrejme, ide tu o komplikovanejšie entity, o väčšie zhluky, a preto aj perspektívy uchopenia môžu byť zložitejšie. To sa prejaví aj pri konštrukcii historických narácií, ktoré tieto perspektívy vyjadrujú. Tvorba takýchto narácií bude náročnejšia a bude si vyžadovať rôzne kroky, napríklad treba hľadať súlad medzi čiastkovými prezentáciami menších zložiek a pod. Lenže v princípe, samotná myšlienka plurality spôsobov prezentácie častí minulosti je opäť prijateľná. (Oponent by musel zodpovedať napríklad takúto otázku: Prečo by na jednej strane malo byť prijateľné uchopiť Štúra cez rôzne spôsoby danosti a príslušné určité deskripcie, ale na druhej strane by to nemalo byť prijateľné, ak ide o udalosti alebo väčšie časti minulosti?)

Dôležité je tiež uvedomiť si, že tento výklad nie je obhajobou ľubovôle. Konkrétny predmet možno vnímať z množstva rôznych perspektív, ale to neznamená, že je možné pristúpiť k nemu z hocijakého uhla pohľadu. Je jasné, že Štúra nemožno uchopiť cez výraz „súčasný prezident Slovenskej republiky“ alebo „autor knihy *Sto rokov samoty*“. Toto jednoducho nie sú spôsoby danosti Štúra. To isté platí aj ohľadom konštruktivistickej tézy. Netvrdí sa v nej, že nejakú časť minulosti možno reprezentovať hocijakým spôsobom, cez hocijaký spôsob danosti alebo v hocijakom historickom diele. Podobne uvažuje aj Connelly. Zo skutočnosti, že v historickej práci je nutné zaujať istý uhol pohľadu, vyplýva, že neexistuje história prístupujúca k minulosti odnikadiaľ. „Ale z tohto by sme nemali usudzovať, že všetky historické podania sú rovnako platné, presvedčivé a koherentné.“ (Connelly 2004, s. 39)

Myslím si, že tieto úvahy dokladajú potrebu *oddeliť myšlienku plurality historických diel od idey relativizmu*. Pluralitu jednoducho nemožno automaticky spájať s relativizmom. Považovali by sme za relativistu toho, kto nazve Štúra najskôr „autor knihy *Das Slawenthum und die Welt der Zukunft*“ a o chvíľu „vodca slovenského národného obrodzenia, ktorý sa narodil 28. októbra 1815 v Uhrovci“? Zrejme nie. Prečo by to malo byť nutne inak v prípade historických prác a ich re-

prezentácii minulosti? Opakujem, netvrdím, že každá historická práca je adekvátna, len tu oponujem názoru, že už samotný fakt, že niekto predloží *d'alšiu* historickú prácu *s inou perspektívou* o tej istej minulosti, vedie nevyhnutne k relativizmu. Existencia historických prác, ktoré vyjadrujú rôzne spôsoby prezentácie (perspektívy), nie je problematická. Problematické môže byť konkrétne prevedenie tejto plurality. Ale to je už otázka na historikov a nie filozofov. Filozofia histórie len sotva vopred predloží kritériá na to, ako pri konkrétnej historickej téme odlíšiť vhodnú historickú reprezentáciu, a teda aj perspektívu, od nevhodnej.⁶

Verím, že takáto reinterpretácia konštruktivistickej tézy cez optiku pojmu spôsob danosti pomôže uvedomiť si rozdiel medzi pluralitou a relativizmom. Snažil som sa ukázať, že jednou z hlavných črt konštruktivizmu je obhajoba možnosti predložiť rôzne historické práce o tej istej minulosti. Navyše som navrhol, aby sa toto množenie prác prepojilo s postrehom odvodeným z fregeovskej sémantiky – existuje viacero spôsobov danosti toho istého denotátu, t. j. ten istý predmet možno uchopiť z rôznych perspektív. Ak sa na pluralitu v histórii pozrieme z tohto hľadiska – historické diela vyjadrujú kognitívne perspektívy, prostredníctvom ktorých by sa malo pristúpiť k minulosti –, konštruktivizmus by mohol vyzerat' prijateľnejšie. Samozrejme, kritici môžu odhaliť iné problémy v koncepciách Whita a jeho nasledovníkov. Mali by si však uvedomiť aspoň to, že ak nemajú výhrady voči fregeovskému rámcu (ten istý predmet možno uchopiť rôznymi spôsobmi), samotná možnosť plurality v histórii, ako je vyjadrená v konštruktivistickej téze, by pre nich nemusela byť problémom. Treba mať ale na pamäti, že táto téza víta *princiálnu možnosť* navrhovať rôzne pohľady na tú istú časť minulosti. Rozhodne však netvrdí, že by sme v praxi mali akceptovať ľubovoľné návrhy.

⁶ V rámci podobnej úvahy o pluralite v histórii aj Lorenz tvrdí: „[O]zrejnila sa tu iba *možnosť* predložiť rôzne tvrdenia o tom istom predmete. Posúdiť opodstatnenosť akéhokoľvek konkrétneho tvrdenia v histórii však nie je úlohou filozofov histórie, ale samotných historikov.“ (Lorenz 1994, s. 355)

Záver

Konstruktivismus vo filozofii histórie má rôzne podoby. Jednotliví priaznivci vo svojich prácach zastávajú názory, ktoré sú viac alebo menej radikálne, viac alebo menej vzdialené od názorov ich kritikov. Podobne je to aj s postojmi oponentov konštruktivismu – či už ich nazveme realistami, alebo zástancami tradičného pohľadu na históriu. Preto niektoré stanoviská konštruktivistov a realistov majú k sebe dosť blízko, iné veľmi ďaleko. V tejto knihe som sa zameril na vybrané konštruktivistické myšlienky a snažil som sa podať ich ústretový výklad. Usiloval som sa v nich nájsť zmysluplné a plodné jadro. To ale samozrejme neznamená, že by som akceptoval alebo obhajoval všetky konštruktivistické stanoviská.¹

V knihe som sa sústredil na konštruktivistickú tézu o pluralite v histórii, na ktorú sú aj v tábore realistov odlišné pohľady. Umiernení realisti (napr. Ch. Lorenz) ju nemusia považovať za problém, pretože zastávajú niečo podobné, len sa líšia v názore na dôsledky plurality alebo v niektorých detailoch. Iní realisti (napr. M. Mandelbaum) však konštruktivistický pohľad na pluralitu považujú za neprijateľný. Spájajú ho s relativizmom či ľubovôľou. Vo všeobecnosti ho vnímajú ako stanovisko znevažujúce status histórie. Preto aj odmietajú konštruktivismus ako taký. Mojmím cieľom nebolo venovať sa detailnému rozboru argumentov za a proti konštruktivismu, či už zo strany jeho zástancov alebo kritikov. Nevenoval som sa preto podrobnejšie polemikám medzi realistami a konštruktivistami. (Len vo výnimočných prípadoch a stručne som uviedol nejakú výhradu alebo poukázal na pomýlenosť určitej námietky.) Hlavným cieľom bolo vylepšiť obraz (istej verzie) konštruktivismu prostredníctvom nového výkladu tzv. konštruktivisticej tézy o pluralite v histórii, a to za pomoci pojmu spôsob danosti (fregeovský zmysel). Takže „farby“ konštruktivismu som nehájil hľadáním chýb v argumentoch oponentov, ale skôr reinterpretáciou jednej

¹ Na viaceré myšlienky narativistov (konštruktivistov) sa pozerám veľmi kriticky. Odmietam napríklad názor (vyjadrený v prácach Whita a Ankersmita), že existuje *principiálna* dištinkcia medzi jednotlivými výrokmí, ktoré údajne iba opisujú nejakým priamočiarym a ateoretickým spôsobom, a väčšími textovými celkami, ktoré sa k realite vzťahujú komplikovanejšie.

z jeho hlavných myšlienok. Je možné, že niektorí čitatelia konštruktivistickú tézu o pluralite považovali od začiatku za neproblematickú. Dúfam však, že tí, ktorí sa na ňu pozerali kriticky, ju na záver knihy budú považovať aspoň za menej neprijateľnú.

Zhrňme si postupne obsah jednotlivých kapitol. V prvej kapitole som umiestnil konštruktivistické stanovisko do kontextu diskusií vo filozofii histórie. Predstavil som ho hlavne ako alternatívu voči tradičnému pohľadu na historickú prácu. Podľa zástancov tradičného chápania sa historici majú snažiť o verné, objektívne a pravdivé zobrazenie minulého diania, ktoré by sa čo najviac vyhýbalo zásahom a preferenciám historika. Oponenti z tábora konštruktivismu naopak poukazujú na nutnosť tvorivého vkladu autora diela. Vplyv historika sa pritom podľa niektorých konštruktivistov prejavuje najmä vo výbere určitých literárnych nástrojov či foriem používaných pri písaní historických narácií. Záujem teoretikov histórie o naratívny alebo celkovo o literárny aspekt historickej práce sa niekedy interpretuje ako obrat k jazyku vo filozofii histórie. V podkapitole 1.1 som však takýto pohľad spochybnil a uviedol, že tu ide skôr o obrat k narácii. Priklonil som sa preto k názoru niektorých autorov (J. Malpas, F. Ankersmit), že obrat k jazyku (až na malé výnimky) v tejto oblasti ešte ani nenastal. Minimálne nie taký obrat, ktorý by sa otvorene inšpiroval problémami a myšlienkami diskutovanými v rámci analytickej filozofie jazyka.

V ďalších troch kapitolách som sa snažil predstaviť niektoré konštruktivistické myšlienky troch filozofov histórie. Pokúsil som sa ukázať, ako sa podľa nich rodí určitá pluralita v histórii. Najskôr išlo iba o rôzne vety o tej istej udalosti (A. Danto), neskôr o alternatívne narácie o tej istej časti minulosti (H. White) a nakoniec o pluralitu minulostí (P. Roth).

Začal som názormi Danta. V jeho diele je zaujímavý hlavne pojem naratívnych viet. Zjednodušene povedané, ide o vety, ktoré odkazujú na (minimálne) dve odlišné udalosti, pričom opisujú tú z nich, ktorá je časovo skoršia. V podstate ide o vety, ktoré opisujú skoršiu udalosť z pohľadu toho, čo sa udialo neskôr. V naratívnej vete historik opíše napríklad začiatok vojny, ale už so znalosťou udalostí, ku ktorým daná vojna viedla. Takýto opis je preto podľa Danta nedostupný svedkovi skoršej udalosti v čase, keď príslušnú udalosť pozoruje. Špecifický

opis pomocou naratívnych viet je prístupný iba historikovi, ktorý už pozná, čo sa udialo neskôr, aké dôsledky mala opisovaná udalosť, čo relevantné po nej nasledovalo. Danto sa navyše domnieva, že historické práce musia približovať význam minulého diania. Podľa neho však udalosti získajú význam až vtedy, keď sa dajú do súvisu s časovo neskorším relevantným dianím (napr. vojna sa dá do súvisu s tým, k čomu viedla). Preto sú naratívne vety nevyhnutnou zložkou historických prác. Ich prostredníctvom môže historik poukázať na význam opisovaných udalostí. Danto navyše uznáva, že takéto názory vpúšťajú do histórie určitú pluralitu. Tú istú minulú udalosť môžu totiž rôzni historici opísať s odkazom na odlišné neskoršie udalosti. Takže rôzni historici môžu formulovať odlišné naratívne vety o tej istej udalosti.

Zatiaľ čo Danto sa zamerával predovšetkým na analýzu jednotlivých viet, White obrátil svoju pozornosť na celé historické narácie. V tretej kapitole som predstavil jeho koncepciu s dôrazom na prvky, ktoré ovplyvňujú tvorbu historických narácií a ktoré vedú k ich množeniu. White má relatívne vetvistú predstavu o tom, čo určuje výslednú podobu historického diela. Podľa neho je základom akási hlbinná štruktúra (tropologický základ), ktorá historikovi umožní predzobraziť si predmet skúmania. Podoba predzobrazenia ďalej určí, aké povrchové diskurzívne prostriedky historik použije pri konečnom formovaní historickej narácie. Podľa Whita sa tým dodá výsledku práce istý estetický, kognitívny a etický (resp. ideologický) náboj. Túto komplikovanú koncepciu však možno zjednodušiť a zamerať sa hlavne na aspekt, ktorý White nazýva naratívnu štruktúraciou. Ide o estetickú úroveň diela, v rámci ktorej sa minulé dianie v historickom texte obdarí naratívnu formou, t. j. prerozpráva sa v podobe určitého druhu príbehu (romance, tragédie, komédie alebo satiry). Podľa Whita minulé realita o sebe nemá vopred daný význam ani nie je naratívne sformovaná. Až historici takejto zmysluprázdnej a beztvarej realite dodávajú konkrétnu formu vo svojich rozprávaniach. Keďže realita o sebe nedeterminuje, ako ju treba zobraziť, až historici (podmienečne tropologicky určeným predzobrazením) rozhodnú o tom, či konkrétnu časť minulosti prerozprávajú vo forme komédie, tragédie alebo inak. V istom zmysle slova White hovorí, že dáta získané z historických prameňov nie sú jediným, čo ovplyvňuje výslednú podobu historických narácií. Dáta podľa

neho dodajú určitý obsah, ale formu prináša historik a nie samotná realita. Navyše sa White domnieva, že v podstate ten istý obsah možno priblížiť prostredníctvom rôznych foriem – rôznych druhov príbehov. Preto o jeho koncepcii možno povedať, že poukazuje na nedourčenosť historickej narácie dátami z pramenných materiálov. Inak povedané, alternatívne historické rozprávania sú kompatibilné s rovnakým súborom vybraných faktov o minulosti. White, hlavná postava narativizmu (konštruktivizmu) vo filozofii histórie, teda otvorene hlása pluralitu historických narácií: o tej istej časti minulosti možno napísať viacero navzájom nekompatibilných, ale rovnako prijateľných² historických prác.

Vo štvrtjej kapitole som predstavil názory Rotha, ktoré sú v istom aspekte radikálnejšie ako názory Danta či Whita. Roth odmieta uvažovať o akýchsi vopred daných ateoretických udalostiach alebo o minulosti o sebe. Neuznáva predstavu niečoho vopred daného, čo len čaká na to, aby bolo sformované do výslednej podoby. Podľa neho jednoducho nemožno oddeliť obsah od formy ani teoretické rámce od nášho poznávania reality. Roth tvrdí, že svet sa neskladá z vopred daných fixných esencií, ktoré by sme museli rešpektovať v našich klasifikáciách. Až my klasifikujeme a triedime a takým spôsobom v istom zmysle aj tvoríme svet. Podľa Rotha by sme mali opustiť myšlienku, že vo svete existujú stabilné esencie, prirodzené druhy a v pozadí konania fixované intencie. Namiesto toho by sme mali uznať, že narábame s komunitou odsúhlasenými spôsobmi opisov. Podľa Rotha nemá zmysel hovoriť o činoch o sebe, existujú iba činy opísané určitým spôsobom. Keďže ale časom môže dôjsť k zmene spôsobov opisovania, ktoré sú akceptované v rámci komunity, v istom zmysle tu môže dôjsť aj k zmene reality. Preto sa Roth domnieva, že minulosť je neurčitá a zmenou na strane spôsobov opisovania dochádza aj k zmene minulosti. Zmena vedie k rôznosti. Tu teda pramení aj pluralita minulostí.

² Hoci to White veľmi neobjasňuje, pod „rovnako prijateľnými prácami“ tu má zrejme na mysli nasledovné. Ak by boli historické narácie posudzované iba podľa dát, ktoré vysvetľujú, tak by obstáli rovnako dobre. Tieto konkurenčné narácie totiž rovnako úspešne vysvetľujú fakty, resp. sú rovnako kompatibilné s pramennými materiálmi.

Po priblížení myšlienok troch filozofov histórie som v piatej kapitole odbočil na pôdu filozofie jazyka. Inšpirovaný postrehmi jedného zo zakladateľov analytickej filozofie G. Fregeho som sa snažil rozobrať pojem spôsob danosti, ktorý by bol využiteľný na objasnenie niektorých konštruktivistických pohľadov na históriu. Frege vo svojich úvahách o jazyku formuloval dištinkciu medzi zmyslom a denotátom. Podľa neho totiž singulárny výraz okrem označenia predmetu – svojho denotátu – navyše aj vyjadruje určitý zmysel. V literatúre existuje viacero interpretácií Fregeho pojmu zmysel (spôsob danosti). V tejto knihe som si osvojil tzv. epistemický výklad: zmysel je kognitívnou perspektívou, prostredníctvom ktorej je uchopiteľný denotát príslušného výrazu. Takéto chápanie pojmu spôsob danosti som označil za fregeovské (to znamená, inšpirované Fregeho názormi, ale nie nutne Fregemu vlastné chápanie) a aplikoval som ho na výklad historickej práce. Upozornil som pritom, že zmysel (spôsob danosti) je objektívny, pretože je možné ho zdieľať. To však neznamená, že ide o nejaký druh entity – objektu. Ďalšou dôležitou vecou je, že tomu istému denotátu zodpovedá viacero spôsobov danosti, viacero uhlov pohľadu, viacero kognitívnych perspektív, a preto je takýto pojem vhodný na objasnenie plurality historických prác.

V šiestej kapitole som pojem spôsob danosti využil na výklad postrehov Danta, Whita, Rotha a nakoniec aj na reinterpretáciu konštruktivistickej tézy o pluralite v histórii. Keď Danto hovorí o naratívnych vetách, možno tomu rozumieť nasledovne. Naratívne vety sú návrhy na to, z akej kognitívnej perspektívy uchopiť časovo skoršie udalosti. Konkrétna naratívna veta vlastne umožňuje prísť k skoršej udalosti cez uhol pohľadu, ktorý poskytuje neskoršia udalosť. Keď rôzni historici navrhujú odlišné naratívne vety, v podstate ponúkajú alternatívne kognitívne perspektívy na uchopenie nejakej udalosti. Whitovo chápanie historickej narácie možno vyložiť analogicky. Historické narácie sú vlastne spôsoby danosti určitej časti minulosti. Keď White upozorňuje, že tú istú časť minulého diania možno reprezentovať tak v podobe komédie, ako aj tragédie, upozorňuje na to, že tú istú minulosť možno uchopiť z rôznych uhlov pohľadu, z rôznych kognitívnych perspektív. Rothove vyjadrenia sa líšia od Dantových a Whitových, ale tiež sa dajú interpretovať za pomoci pojmu spôsob danosti. Keďže v rámci

jeho koncepcie nemožno izolovať minulosť o sebe od jej spôsobu prezentácie, historické práce tu jednoducho vyjadrujú spôsoby danosti či kognitívne perspektívy.

Nakoniec aj konštruktivistickú tézu – podľa ktorej tú istú časť minulosti možno predstaviť prostredníctvom rovnako prijateľných, ale zároveň konkurenčných historických prác – možno vyložiť cez optiku pojmu spôsob danosti. Podľa tohto nového výkladu tej istej minulosti zodpovedajú rôzne, no rovnako prijateľné spôsoby jej danosti. Historické práce preto netreba chápať len ako opisy minulého diania, ale aj ako návrhy na to, aký uhol pohľadu zaujať pri reprezentovaní minulosti. Jeden výsek minulosti možno uchopiť z rôznych uhlov, a preto je pluralita v histórii taká bežná. Na druhej strane to však neznamená, že k príslušnej časti minulosti možno pristúpiť z ľubovoľnej perspektívy. Pluralita preto nie je totožná s ľubovôľou ani s relativizmom.

Môj pokus využiť pojem spôsob danosti na výklad plurality v histórii možno chápať ako príspevok k *obratu k jazyku* vo filozofii histórie. V tejto práci som sa voľne inšpiroval Fregeho rozlíšením medzi zmyslom a denotátom. Nepochybujem však, že úvahy o fungovaní jazyka môžu priniesť mnohé ďalšie zaujímavé a podnetné postrehy, ktoré by sa mohli použiť na objasnenie určitých aspektov historických prác. Dokladajú to aj niektoré príspevky takých autorov ako Ankersmit, Lorenz a Roth. Domnievam sa, že vo filozofii histórie má stále význam „obracat’ sa k jazyku“. Verím preto, že v budúcnosti sa dočkáme ďalších návrhov na to, ako lepšie porozumieť histórii za pomoci záverov vyplývajúcich z analýz jazyka.

Summary

Constructivism and Plurality in History

In this book I develop a charitable interpretation of a moderate version of constructivism in the philosophy of history. More precisely, I outline a constructivist thesis and interpret it in terms of the Fregean concept of modes of presentation. The constructivist thesis claims that it is possible to represent the same part of the past in alternative but equally plausible historical works. Some critics object that such a plurality results in relativism and, hence, should be rejected. I point out, however, that if the plurality defended by moderate constructivism is linked to a certain Fregean point taken from the philosophy of language, it seems uncontroversial or, at least, less controversial.

In the first chapter I summarize the debate between the proponents of traditional and constructivist accounts of historical works. The following three chapters focus on some of the constructivist views of Arthur C. Danto, Hayden White and Paul A. Roth. Danto introduces the notion of a narrative sentence – a sentence that describes an earlier event in terms of what happened later. Moreover, Danto claims that different historians may decide to link an earlier event to different later events and that is why the same event might be described by differing narrative sentences. White maintains that it is possible to use alternative kinds of stories to construct equally plausible historical narratives about the same past event. Since, in his view, the past as such is meaningless, historians are basically free to choose whether to present the past reality in comic form, tragic form, or in some other form. Finally, Roth argues that there are no given intentions and no fixed natural kinds. For this reason, in a certain sense, the past is indeterminate and there is a plurality of pasts. Although the views presented by Danto, White and Roth differ, all three of them identify a certain plurality in history. In the fifth chapter, I introduce the Fregean distinction between sense (mode of presentation) and reference to clarify the nature of this plurality. Following Frege I draw on the fact that the same referent (e. g. a person such as Ludovít Štúr) could be represented using different modes of presentation (expressed by different definite descriptions, e. g., “the author of the book *Das Slawenthum und die Welt der Zukunft*” or

“the leader of the Slovak national revival born on October 28, 1815 in Uhrovec”). I embrace an epistemic reading of the concept of mode of presentation, according to which the same referent could be approached from various perspectives or points of view. In the final chapter, I employ such a Fregean concept to provide a new interpretation of constructivism. On this reading, historians propose alternative modes of presentation of the same past events. That is, they suggest alternative perspectives or points of view readers should adopt to approach the past reality. Thus, the constructivist thesis could be summarized as follows: the same part of the past could be represented using alternative modes of presentation.

Some authors claim that the works of narrativists (constructivists) are part of the so-called “linguistic turn” in philosophy of history. In fact, most of the proponents of narrativism are interested merely in literary or narrative aspects of historical works and they rarely draw on the points made by philosophers of language. Thus, in the case of most narrativists, it seems to be more appropriate to talk about a literary or narrative turn. On the other hand, inspired by Frank Ankersmit, I employ an insight from the philosophy of language to make constructivism more plausible. In other words, this book shows what a fruitful linguistic turn in the philosophy of history might look like.

Literatúra

V zátvorke sa snažím vždy uviesť dátum pôvodného vydania. Ak sa tento rok líši od roku vydania práce, ktorú som mal k dispozícii, druhý rok uvádzam v ďalšom zápise. Ak som používal originál aj preklad práce, na ich odlišenie používam označenie „a“ a „b“, napr. (White 1974a, White 1974b).

Ankersmit, F. (1983) *Narrative Logic: A Semantic Analysis of the Historian's Language*, Martinus Nijhoff Publishers, The Hague.

Ankersmit, F. (1998) Hayden White's Appeal to the Historians, *History and Theory* 37, č. 2, s. 182 – 193.

Ankersmit, F. (2001) Obrat k jazyku: literárna teória a teória histórie, in Kožiak, R., Šuch, J., Zeleňák, E. (eds.) *Kapitoly zo súčasnej filozofie dejín*, Chronos, Bratislava, 2009, s. 182 – 228.

Ankersmit, F. (2007) Danto's Philosophy of History in Retrospective, in *Narration and Knowledge*, Columbia University Press, New York, s. 364 – 393.

Ankersmit, F. (2010) Representation and Reference, *Journal of the Philosophy of History* 4, č. 3 – 4, s. 375 – 409.

Ankersmit, F. (manuskript) *Semantics of Historical Representation*.

Ankersmit, F., Malpas, J. (2010) Why does Language Matter to History (and History to Language)?, *Journal of the Philosophy of History* 4, č. 3 – 4, s. 241 – 243.

Becker, C. (1932) Everyman His Own Historian, *The American Historical Review* 37, č. 2, s. 221 – 236.

Berkhofer, R. F. (1995) A Point of View on Viewpoints in Historical Practice, in Ankersmit, F., Kellner, H. (eds.) *A New Philosophy of History*, Reaktion Books, London, s. 174 – 191.

- Carr, D. (1986) Narrative and the Real World: An Argument for Continuity, in Fay, B., Pomper, P., Vann, R. T. (eds.) *History and Theory: Contemporary Readings*, Blackwell, Oxford, 1998, s. 137 – 152.
- Carroll, N. (2000) On the Narrative Connection, in Carroll, N. *Beyond Aesthetics: Philosophical Essays*, Cambridge University Press, Cambridge, 2001, s. 118 – 133.
- Collingwood, R. G. (1946) *The Idea of History*, Oxford University Press, Oxford, 1956.
- Connelly, J. (2004) History: A Thing of the Past?, in Sweet, W. (ed.) *The Philosophy of History: A Re-examination*, Ashgate, Aldershot, s. 27 – 42.
- Curd, M., Cover, J. A. (eds.) (1998) *Philosophy of Science: The Central Issues*, W. W. Norton & Company, London.
- Černík, V. (2008) Formovanie teórie spoločenského faktu, *Filozofia* 63, č. 8, s. 670 – 682.
- Danto, A. C. (1965) *Analytical Philosophy of History*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Danto, A. C. (1985a) *Narration and Knowledge*, Columbia University Press, New York.
- Danto, A. C. (1985b) Naratívne vety, in Kožiak, R., Šuch, J., Zeleňák, E. (eds.) *Kapitoly zo súčasnej filozofie dejín*, Chronos, Bratislava, 2009, s. 98 – 133.
- Danto, A. C. (2007) Response to Ankersmit, in Herwitz, D., Kelly, M. (eds.) *Action, Art, History: Engagements with Arthur C. Danto*, Columbia University Press, New York, s. 190 – 196.
- Day, M. (2008) Our Relations with the Past, *Philosophia* 36, s. 417 – 427.
- Domańska, E. (1998) *Encounters: Philosophy of History after Postmodernism*, University Press of Virginia, Charlottesville.

- Dray, W. (1957) *Laws and Explanation in History*, Oxford University Press, London.
- Dummett, M. (1973) *Frege: Philosophy of Language*, 2nd ed., Duckworth, London, 1981.
- Dummett, M. (2001) Gottlob Frege (1848 – 1925), in Martinich, A. P., Sosa, D. (eds.) *A Companion to Analytic Philosophy*, Blackwell Publishing, Oxford, s. 6 – 20.
- Dvorský, J. (2009) Štruktúry rozprávania v historiografii. Naratologická analýza Vespucciho listu *Mundus Novus*, *Forum Historiae* 3, č. 2.
Dostupné na: http://www.forumhistoriae.sk/FH2_2009/texty_2_2009/dvorsky.pdf
- Elton, G. R. (1991) *Return to Essentials: Some Reflections on the Present State of Historical Study*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Evans, R. (1997) *In Defense of History*, Granta Books, London.
- Fay, B. (1996) *Současná filosofie sociálních věd*, SLON, Praha, 2002.
- Fay, B. (1998) Introduction: The Linguistic Turn and Beyond in Contemporary Theory of History, in Fay, B., Pomper, P., Vann, R. T. (eds.) *History and Theory: Contemporary Readings*, Blackwell, Oxford, s. 1 – 12.
- Frege, G. (1892a) O zmysle a denotáte, *Filozofia* 47, 1992, č. 6, s. 349 – 363.
- Frege, G. (1892b) On Sense and Reference, in Moore, A. W. (ed.) *Meaning and Reference*, Oxford University Press, Oxford, 1993, s. 23 – 42.
- Frege, G. (1914) Letter to Jourdain, in Moore, A. W. (ed.) *Meaning and Reference*, Oxford University Press, Oxford, 1993, s. 43 – 45.
- Frege, G. (1918 – 1919) The Thought: A Logical Inquiry, *Mind* 65, 1956, č. 259, s. 289 – 311.
- Friedman, M. (1974) Explanation and Scientific Understanding, *The Journal of Philosophy* 71, č. 1, s. 5 – 19.

- Genette, G. (1980) *Narrative Discourse: An Essay in Method*, Cornell University Press, Ithaca, NY.
- Goehrová, L. (2007) Afterwords: An Introduction to Arthur Danto's *Narration and Knowledge* (including his *Analytical Philosophy of History*), in *Narration and Knowledge*, Columbia University Press, New York, s. xix – lvii.
- Golob, E. O. (1980) The Irony of Nihilism, *History and Theory* 19, č. 4, s. 55 – 65.
- Hacking, I. (1986) Making Up People, in Hacking, I. *Historical Ontology*, Harvard University Press, Cambridge, 2002, s. 99 – 114.
- Hacking, I. (1995) *Rewriting the Soul: Multiple Personality and the Sciences of Memory*, Princeton University Press, Princeton.
- Hacking, I. (1998) *Mad Travelers: Reflections on the Reality of Transient Mental Illnesses*, The University Press of Virginia, Charlottesville.
- Hacking, I. (2003) Indeterminacy in the Past: On the Recent Discussion of Chapter 17 of *Rewriting the Soul*, *History of the Human Sciences* 16, č. 2, s. 117 – 124.
- Haddock, A. (2008) Danto's Dialectic, *Philosophia* 36, s. 483 – 493.
- Hempel, C. G. (1942) Funkcia všeobecných zákonov v histórii, in Mihina, F., Sedová, T., Zouhar, M. (eds.) *Logický pozitivizmus: Malá antológia filozofie 20. storočia zväzok III*, Iris, Bratislava, 2006, s. 413 – 425.
- Hempel, C. G. (1965) *Aspects of Scientific Explanation and Other Essays in the Philosophy of Science*, The Free Press, New York.
- Himmelfarbová, G. (1992) Telling It as You Like It: Postmodernist History and the Flight from Fact, in Jenkins, K. (ed.) *The Postmodern History Reader*, Routledge, New York, 1997, s. 158 – 174.
- Hříbek, T. (2008) *Metafyzika antiindividualismu*, Filosofia, Praha.

- Chalmers, A. F. (1982) *What is This Thing Called Science?*, Open University Press, Buckingham.
- Iggers, G. G. (1997) *Historiography in the Twentieth Century: From Scientific Objectivity to the Postmodern Challenge*, Wesleyan University Press, Hanover.
- Iggers, G. G. (2000) Historiography between Scholarship and Poetry: Reflections on Hayden White's Approach to Historiography, *Rethinking History* 4, č. 3, s. 373 – 390.
- Jančovič, I. (2010) K problematike narativity a referencie v historiografii a v umeleckej literatúre, *Historický časopis* 58, č. 4, s. 621 – 632.
- Jenkins, K. (1997) Introduction: On Being Open about Our Closures, in Jenkins, K. (ed.) *The Postmodern History Reader*, Routledge, New York, s. 1 – 30.
- Kansteiner, W. (1993) Hayden White's Critique of the Writing of History, *History and Theory* 32, č. 3, s. 273 – 295.
- Kitcher, P. (1981) Explanatory Unification, *Philosophy of Science* 48, č. 4, s. 507 – 531.
- Klement, K. C. (2001) Gottlob Frege (1848 – 1925), in Fieser, J., Dowden, B. (eds.) *Internet Encyclopedia of Philosophy*. Dostupné na: <http://www.iep.utm.edu/frege/> (2011 – 07 – 12)
- Kolman, V. (2002) *Logika Gottloba Frega*, Filosofia, Praha.
- Kuhn, T. (1962) *Štruktúra vedeckých revolúcií*, 2. vyd., Pravda, Bratislava, 1982.
- Levine, M. (1991) Historical Anti-Realism: Boethian Historians Tell Their Story, *The Monist* 74, č. 2, s. 230 – 239.
- Levine, M., Malpas, J. (1994) „Telling It Like It Was“: History and the Ideal Chronicle, *Australasian Journal of Philosophy* 72, č. 2, s. 151 – 172.

- Lewis, D. (1986) Causal Explanation, in Lewis, D. *Philosophical Papers II*, Oxford University Press, Oxford, s. 214 – 240.
- Lorenz, Ch. (1994) Historical Knowledge and Historical Reality: A Plea for „Internal Realism“, in Fay, B., Pomper, P., Vann, R. T. (eds.) *History and Theory: Contemporary Readings*, Blackwell, Oxford, 1998, s. 342 – 376.
- Lorenz, Ch. (2009) Scientific Historiography, in Tucker, A. (ed.) *A Companion to the Philosophy of History and Historiography*, Blackwell, Oxford, s. 393 – 403.
- Lyotard, J.-F. (1986) Postmoderno vysvětlované dětem, in Lyotard, J.-F. *O postmodernismu*, Filosofický ústav AV ČR, Praha, 1993, s. 13 – 92.
- Malpas, J. (2010) Truth, Narrative, and the Materiality of Memory: An Externalist Approach in the Philosophy of History, *Journal of the Philosophy of History* 4, č. 3 – 4, s. 328 – 353.
- Mandelbaum, M. (1980) The Presuppositions of Metahistory, *History and Theory* 19, č. 4, s. 39 – 54.
- Marvan, T. (2010) *Otázka významu. Cesty analytické filosofie jazyka*, Togga, Praha.
- Mink, L. O. (1978) Naratívna forma ako kognitívny nástroj, in Kožiak, R., Šuch, J., Zeleňák, E. (eds.) *Kapitoly zo súčasnej filozofie dejín*, Chronos, Bratislava, 2009, s. 64 – 83.
- Mink, L. O. (1987) *Historical Understanding*, Fay, B., Golob, E. O., Vann, R. T. (eds.), Cornell University Press, Ithaca.
- Moore, A. W. (ed.) (1993) *Meaning and Reference*, Oxford University Press, Oxford.
- Munslow, A. (2006) *Deconstructing History*, 2nd ed., Routledge, London.
- Munslow, A. (2007) *Narrative and History*, Palgrave Macmillan, London.
- Munslow, A. (2010) *The Future of History*, Palgrave Macmillan, Basingstoke.

- Paul, H. (2006) *Masks of Meaning: Existentialist Humanism in Hayden White's Philosophy of History*, Rijksuniversiteit Groningen.
- Peregrin, J. (2005) *Kapitoly z analytické filosofie*, Filosofia, Praha.
- Popper, K. R. (1935) *Logika vědeckého bádání*, OIKOYMENH, Praha, 1997.
- Popper, K. R. (1957) *Bída historicismu*, OIKOYMENH, Praha, 1994.
- Quine, W. V. O. (1948) O tom, čo je, in Quine, W. V. O. *Z logického hľadiska*, Kalligram, Bratislava, 2005, s. 13 – 35.
- Quine, W. V. O. (1951) Dve dogmy empiricizmu, *Filozofia* 47, 1992, č. 8, s. 485 – 499.
- Roth, P. A. (1988) Narrative Explanations: The Case of History, *History and Theory* 27, č. 1, s. 1 – 13.
- Roth, P. A. (2000) The Object of Understanding, in Stueber, K. S., Kögler, H. H. (eds.) *Empathy and Agency: The Problem of Understanding in the Human Sciences*, Westview Press, Boulder, s. 243 – 269.
- Roth, P. A. (2002) Ways of Pastmaking, *History of the Human Sciences* 15, č. 4, s. 125 – 143.
- Roth, P. A. (2004) Hearts of Darkness: „Perpetrator History“ and Why There is No Why, *History of the Human Sciences* 17, č. 2 – 3, s. 211 – 251.
- Roth, P. A. (manuskript) The Pasts: Part II.
- Salmon, N. (1986) *Frege's Puzzle*, The MIT Press, Cambridge, MA.
- Salmon, W. C. (1970) Statistical Explanation, in Colodny, R. G. (ed.) *The Nature and Function of Scientific Theories. Essays in Contemporary Science and Philosophy*, University of Pittsburgh Press, Pittsburgh, s. 173 – 231.
- Salmon, W. C. (1989) *Four Decades of Scientific Explanation*, Pittsburgh University Press.

- Scriven, M. (1959) Truisms as the Grounds for Historical Explanations, in Gardiner, P. (ed.) *Theories of History*, The Free Press, London, s. 443 – 475.
- Searle, J. (1995) *The Construction of Social Reality*, The Penguin Press, London.
- Sluga, H. (1980) *Gottlob Frege*, Routledge and Kegan Paul, London.
- Sluga, H. (1986) Semantic Content and Cognitive Sense, in Haaparanta, L., Hintikka, J. (eds.) *Frege Synthesized*, D. Reidel Publishing Company, Dordrecht, s. 47 – 64.
- Stueber, K. R. (2004) Agency and the Objectivity of Historical Narratives, in Sweet, W. (ed.) *The Philosophy of History: A Re-examination*, Ashgate, Aldershot, s. 197 – 222.
- Sýkora, P. (2008) *Ontológia šera: Filozofická esej o spore realizmu s antirealizmom*, Schola Philosophica, Pusté Úľany.
- Šima, K. (2009) Velké vyprávění o lingvistickém obratu v teorii dějin a malý příběh české historiografie, in Storchová, L., Horský, J. (a kol.) *Paralely, průsečíky, mimoběžky. Teorie, koncepty a pojmy v české a světové historiografii 20. století*, albis international, Ústí nad Labem.
- Šuch, J. (2003) Hayden White, *Metahistória* a písanie o minulosti, *Historický časopis* 51, č. 4, s. 669 – 684.
- Šuch, J. (2009) O historickej narácii, in Kožiak, R., Šuch, J., Zeleňák, E. (eds.) *Kapitoly zo súčasnej filozofie dejín*, Chronos, Bratislava, s. 84 – 97.
- Šuch, J. (2010) *Naratívny konštruktivizmus Haydena Whita a Franka Ankersmita*, Ostravská univerzita v Ostravě, Filozofická fakulta, Ostrava.
- Taschek, W. (1992) Frege's Puzzle, Sense, and Information Content, *Mind* 101, s. 767 – 791.
- Taschek, W. (2010) On Sense and Reference: A Critical Reception, in Potter, M., Ricketts, T. (eds.) *The Cambridge Companion to Frege*, Cambridge University Press, Cambridge, s. 293 – 341.

- Textor, M. (2011) *Routledge Philosophy GuideBook to Frege on Sense and Reference*, Routledge, London.
- Valenta, L. (2003) *Problémy analytické filozofie*, Nakladatelství Olomouc, Olomouc.
- van der Dussen, J. (1995) The Philosophical Context of Collingwood's Re-Enactment Theory, *International Studies in Philosophy* 27, s. 81 – 99.
- van Fraassen, B. C. (1980) *The Scientific Image*, Oxford University Press, Oxford.
- Vann, R. T. (1995) Turning Linguistic: History and Theory and *History and Theory*, 1960 – 1975, in Ankersmit, F., Kellner, H. (eds.) *A New Philosophy of History*, Reaktion Books, London, s. 40 – 69.
- Vörös, L. (2010) *Analytická historiografia versus národné dejiny: Národ ako sociálna reprezentácia*, Pisa University Press, Pisa.
- Walsh, W. H. (1951) *An Introduction to Philosophy of History*, Hutchinson, London.
- White, H. (1966) The Burden of History, in White, H. *Tropics of Discourse: Essays in Cultural Criticism*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1978, s. 27 – 50.
- White, H. (1972 – 1973a) Interpretation in History, in White, H. *Tropics of Discourse: Essays in Cultural Criticism*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1978, s. 51 – 80.
- White, H. (1972 – 1973b) Interpretace v historii, in White, H. *Tropika diskursu: Kulturně kritické eseje*, Nakladatelství Karolinum, Praha, 2010, s. 69 – 103.
- White, H. (1973) *Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore.
- White, H. (1974a) The Historical Text as Literary Artifact, in White, H. *Tropics of Discourse: Essays in Cultural Criticism*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1978, s. 81 – 100.

- White, H. (1974b) Historický text ako literárny artefakt, in Kožiak, R., Šuch, J., Zeleňák, E. (eds.) *Kapitoly zo súčasnej filozofie dejín*, Chronos, Bratislava, 2009, s. 134 – 153.
- White, H. (1976) The Fictions of Factual Representation, in White, H. *Tropics of Discourse: Essays in Cultural Criticism*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1978, s. 121 – 134.
- White, H. (1980) The Value of Narrativity in the Representation of Reality, in White, H. *The Content of the Form: Narrative Discourse and Historical Representation*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1987, s. 1 – 25.
- White, H. (1982) The Politics of Historical Interpretation: Discipline and De-Sublimation, in White, H. *The Content of the Form: Narrative Discourse and Historical Representation*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1987, s. 58 – 82.
- Zagorin, P. (1999) History, the Referent, and Narrative: Reflections on Postmodernism Now, *History and Theory* 38, č. 1, s. 1 – 24.
- Zeleňák, E. (2007) Naratívistický pohľad na históriu, *Forum Historiae* 1, č. 1. Dostupné na: http://www.forumhistoriae.sk/FH1_2007/texty_1_2007/zelenak.pdf
- Zeleňák, E. (2009) Historický fakt, realizmus a konštruktivizmus, *Filozofia* 64, č. 7, s. 625 – 633.
- Zeleňák, E. (2010) On Sense, Reference, and Tone in History, *Journal of the Philosophy of History* 4, č. 3 – 4, s. 354 – 374.
- Zouhar, M. (2010) *Počiatky analytickej filozofie a problémy jazyka*, aleph, Bratislava.

Register

- Ankersmit, F. 7, 10, 14 – 15, 36, 84 – 86, 96 – 97, 102 – 103, 107
Anscombová, E. 62
Barthes, R. 45
Baumgartner, H. M. 85
Becker, C. 10
Berkhofer, R. F. 96
Burckhardt, J. 39
Burke, E. 49
Carr, D. 53 – 56, 62, 94
Carroll, N. 53
Collingwood, R. G. 10, 33
Connelly, J. 97, 100
Cover, J. A. 9
Curd, M. 9
Černík, V. 13
Dadas, A. 60
Danto, A. C. 7, 12, 16 – 34, 36, 52, 59, 66, 83 – 89, 93, 95, 97, 99, 103
– 106
Davidson, D. 94
Day, M. 28
denotát 5, 7, 8, 15, 68 – 81, 84, 87, 92, 97, 101, 106, 107
Domańska, E. 29, 85, 86
Dray, W. 18, 20, 29
Dummett, M. 69, 75, 78
Dvorský, J. 13
Elton, G. R. 11, 37 – 38
Evans, R. 11
Fay, B. 11 – 13
Frege, G. 8, 14, 68 – 76, 78 – 80, 97, 106 – 107
Friedman, M. 29
Frye, N. 41

- Genette, G. 14
Goehrová, L. 33
Goldstein, L. 52, 65
Golob, E. O. 98
Hacking, I. 52, 60 – 65, 67
Haddock, A. 28
Hanson, N. R. 30
Hegel, G. W. F. 36, 39
Hempel, C. G. 5, 16 – 21, 28 – 31, 33, 58
Himmelfarbová, G. 11, 12, 36
historická explanácia (vysvetlenie) 5, 16 – 21, 27, 28 – 31, 35, 37, 40, 42
– 44, 47 – 48, 85
holizmus 52, 56 – 57, 58, 59
Hříbek, T. 63
Chalmers, A. F. 58
ideálna kronika (I. K.) 16, 22 – 28, 32
Iggers, G. G. 45
Jančovič, I. 12
Jenkins, K. 11
Kansteiner, W. 11, 36, 44
Kant, I. 44
Kitcher, P. 29
Klement, K. C. 74
Kolman, V. 69
konštruktivistická téza 7 – 8, 13, 15, 76, 83 – 84, 97 – 101, 102 – 103, 106
– 107
Kripke, S. 14
Kuhn, T. 30, 61
Levine, M. 93 – 94
Lewis, D. 29
Lorenz, Ch. 10, 49 – 50, 96, 98, 101, 102, 107
Lyotard, J.-F. 37
Malpas, J. 14, 93 – 94, 103

- Mandelbaum, M. 11, 98, 102
Marvan, T. 70
Marx, K. 36, 39
metahistorický element 39, 40, 43 – 45
Michelet, J. 38, 39, 49
Milgram, S. 56
Mink, L. O. 10, 13, 23, 52, 53
Moore, A. W. 72
Munslow, A. 11, 14, 36
narativizmus 5, 10, 13, 14, 31, 35, 84, 96, 105
naratívna štrukturácia (štruktúra) 14, 39 – 43, 47, 48, 52, 53 – 54, 56, 89 – 90, 104
naratívne vety 7, 16, 21, 23, 25 – 32, 34, 83, 84, 85, 86 – 89, 103, 104, 106
naratívny realizmus 12, 53 – 55, 86
nedourčenosť
 teórie faktami 49 – 50, 52, 56, 57 – 58, 59
 historickej narácie dátami 49 – 50, 105
obrat k jazyku 13 – 15, 37, 103, 107
Paul, H. 50
Peirce, Ch. S. 23
Peregrin, J. 69
Popper, K. R. 37, 58
Quine, W. V. O. 57 – 58, 62, 77
relativizmus 7, 11, 12, 13, 34, 36, 83, 98 – 101, 102, 107
Roth, P. A. 7, 52 – 67, 83 – 84, 86, 91 – 95, 97, 103, 105 – 107
Russell, B. 14
Salmon, N. 70 – 71
Salmon, W. C. 18, 29
Scriven, M. 29
Searle, J. 9, 14
Sluga, H. 69, 73, 75 – 76
Spengler, O. 39

- spôsob danosti 5, 6, 8, 68, 73 – 82, 83, 84, 86 – 95, 97, 99 – 101, 102, 106
– 107
- Stangl, F. 55
- Stueber, K. R. 48, 98
- Sýkora, P. 9
- Šima, K. 13
- Šuch, J. 13, 98
- Taliga, M. 48
- Taschek, W. 74
- Textor, M. 75
- Tissié, P. 60
- Tocqueville, A. de 38, 39
- Toynbee, A. J. 39
- Valenta, L. 70
- van der Dussen, J. 97
- van Fraassen, B. C. 9, 29
- Vann, R. T. 13
- von Ranke, L. 10, 38, 39
- Vörös, L. 13
- Walsh, W. H. 36
- White, H. 5, 7, 10, 12 – 14, 16, 32, 34, 35 – 36, 38 – 51, 52 – 53, 59, 66,
79, 83 – 86, 89 – 93, 95 – 99, 101, 102 – 106
- Wittgenstein, L. 14
- Zagorin, P. 11, 12, 46
- Zimbardo, P. 56
- zmysel (fregeovský) 5, 7, 8, 15, 68 – 82, 92, 102, 106, 107
epistemický výklad 6, 74, 75 – 76, 77 – 79, 81 – 82, 106,
logický výklad 74 – 75
ontologický výklad 73 – 74, 81
- Zouhar, M. 69, 70, 72

